

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2016 PRIS: 89:-

Hur hamnade vi här?

TORBJÖRN ELENSKY, HENRIK HÖJER och
HÅKAN BOSTRÖM om uppsvinget för auktoritär populism

SAMHÄLLE

SANNA RAYMAN
om flyktingpolitikens
stora U-sväng.

FRIZON

HENRIK NILSSON
om argentinsk magi
i kortformat.

TRADITION

CARINA BURMAN
om den formidabla
deckardrottningen P.D James.

I sex avsnitt följer vi olika presidentval i USA. Kampen om att bli president har alltid varit stenhård och ofta har förbittrade och fientliga uttalanden fått styra valets utgång. Varje avsnitt fokuserar på en uppgörelse mellan två rivaler.

Klassisk bildning på **AXESSTV**

Den stora glömskans tid

Mnemoteknik är ett bra ord att komma ihåg. Det syftar på metoder för att förbättra minnet. Nationalencyklopedin beskriver en av dem så här: "Genom att till exempel föreställa sig att man i ett välkänt rum placerar ut objekt eller företeelser man vill minnas kan man, när man behöver komma ihåg dessa objekt, åter föreställa sig att man är i detta rum."

VAD MAN SKULLE ÖNSKA sig är att ett antal personer med ansvar för våra gemensamma angelägenheter skulle föreställa sig ett kärt och välkänt rum – barnkammaren, studentrummet eller den första egna ettan – och sedan snabbt som kvicksilver möblera lokalen i fråga med företeelser och objekt från inte så rasande avlägsna dagar. Vi lever nämligen i den stora glömskans tid, och det är farliga saker.

HUR MÅNGA KOMMER numera ihåg att det bara är ett drygt kvartssekel sedan Europa var delat av en järnridå med demokrati och marknadsekonomi på ena sidan och diktatur och kommandoekonomi på den andra? Att friheten och det öppna samhället inte är något man får till skänks utan behöver värnas aktivt såväl på det idémässiga som på det försvars- och säkerhetspolitiska planet? Om kamraterna i beslutsfattande ställning stolpar iväg till sina utvalda kamrar och når upp en mental affisch med Leonid Brezjnevs sammanbitna nuna bredvid bilden på bronslaget från fotbolls-VM 1994, kan det kanske motverka den allra värsta aningslösheten och minnesförlusten.

SAMTIDIGT KAN DE rama in den slokande svärmorstungan på fönsterbrädan med två statyetter som föreställer Göran Persson och Gunnar Sträng.

VARFÖR PERSSON? Därför att han förkroppsligar 1990-talets budgetsanering och att hans "Den som är satt i skuld är inte fri" har blivit den emblematiske formuleringen för hur jävligt det är för ett land när underskott och statsskuld drar i väg, förtroendet sviktar och man blir offer för finansmarknadernas spel. Är det någon av 1990-talets lärdomar som fortfarande lever kvar i de styrandes medvetande är det för all del denna. Men dels gör det inte hågkomsten mindre betydelsefull att hålla liv i, dels hör man allt oftare prat om att den statsfinansiella disciplinen är en stram och otrevlig tvångströja som gör att människor inte kan röra sig avspänt och fritt. Även i detta fall är vi uppe på det dåliga minnets glatta och sluttande plan.

VARFÖR STRÄNG? Därför att han avslutade sin karriär som rikshushållare med den förödande

"överbrygningspolitiken" som skulle upphäva den ekonomiska tyngdlagen och trixa oss undan en lågkonjunktur, men som i själva verket skapade obalanser som det tog årtal att rätta till. Ännu är inte minnesförlusten så svår att de ansvariga vill använda finanspolitiken på samma sätt. Numera finns tyngdlagstrotsarna i Riksbanken, vars experiment med minusränta en dag lär bedömas av historikerna på ungefär samma sätt som de i dag bedömer 1970-talets tgiftsfest.

FRAMFÖR RADEN MED tjockfilmer vid VHS-apparaten kan våra makthavare i fantasin placera en grå volym med ska vi säga tidstypisk typografi och den muntra titeln *Demokrati och makt i Sverige* (SOU 1990:44). Så hette slutrapporten från Maktutredningen, som en gång tillsattes av Ingvar Carlsson och som överraskade sin initiativtagare med resultatet att den verkligt stora maktlösheten var den som medborgarna upplevde inför den offentliga sektorn. Det finns förstås goda skäl att kritiskt granska den flora av aktörer som har växt fram efter det att monopolen på vård, skola och omsorg avskaffades, men det finns ännu starkare skäl att komma ihåg vilka stämningar som rådde i riket före valfriheten. All makt till landsting och kommuner var ingen garanti för fröjd och gamman. I själva verket var det precis tvärtom.

PÅ BADRUMSSPEGELN, strax ovanför flaskorna med Wash & Go, kan de sätta upp en liten mnemoteknisk lapp med ett kärnfullt poem: "Löntagarfonder är ett jävla skit, men nu har vi baxat dem ända hit." En sak kan nämligen vara värdefull att påminna sig: Om man avstår från att orera om "övertvinster" slipper man engagera sig i stolliga projekt för ökad centralstyrning och detaljkontroll av ekonomin, och då slipper man också att gå på förnedrande nederlag och löper ingen risk att bli påkommen när man totar ihop självvironiska grötrim.

AVSLUTNINGSVIS STÄLLER MAN en gryta med kålsoppa på spisen (chockerande fri från induktionshäll). Detta i syfte att komma ihåg public choice-skolans (Nobelpris 1986) grundläggande observation att det inte är någon skillnad mellan offentlig och privat när det gäller egennytta och vilja till expansion och ökad makt. Rollerna är olika, logiken likaså, men det är individer som agerar i bägge fallen och när det kommer till moralen är de lika goda kålsupare.

PJ Anders Linder

PJ Anders Linder

"All makt till landsting och kommuner var ingen garanti för fröjd och gamman. I själva verket var det precis tvärtom."

EN SVÅR ARBETSMARKNAD KRÄVER ENKLA JOBB.

Vi har för många arbetslösa människor i Sverige. Unga och nyanlända har svårt att komma in på arbetsmarknaden och få ett första jobb. Samtidigt ser vi hur många kämpar för att få vardagen att gå ihop. Småbarnsföräldrar har svårt med tid, äldre har mer tid men mindre kraft och ork, och på arbetsplatsen är stressnivåerna ofta höga.

Vi har en idé. Det finns alltså en stor efterfrågan på vardagsjobb - jobb som underlättar vardagen för privatpersoner och företag. Arbetsuppgifter som fler kan utföra, och som gör tillvaron enklare för den som får hjälp. Det finns också många som skulle behöva få in en fot på arbetsmarknaden och den erfarenhet ett jobb ger.

Hur gör vi det billigare, enklare och mindre riskfyllt att anställa människor utan erfarenhet? RUT-reformen har visat att det går. Så hur kan vår idé bli verklighet, hur kan vi skapa fler vardagsjobb?

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Thomas Engström undrar vad det hela går ut på **10**
 Annika Borg ställer frågor om asylrätt **10**
Flyktingpolitik Sanna Rayman minns regeringens gospelmöte på Münchenbryggeriet **12**
Partipolitik Katarina Barrling ser nya konfliktmönster i svensk politik **15**
Frankrike Dan Korn om att judar lämnar ett otryggt Paris **17**
Chile Mauricio Rojas noterar att chilensarna vill kliva av tåget **19**
I korthet Mikrochips i huden. Moralistiska arkitekter. **21**

22 FRIZON

- Henrik Nilsson presenterar ny argentinsk novellkonst **22**
 Mikael Timm tar sig an de intellektuellas uppgift **26**
 Johan Tralau granskar metaforernas dolda inflytande på vårt tänkande **30**

36 OPINION

- Hans Bergström efterlyser en ny Thorbjörn Fälldin i borgerligheten.

TEMA: CHAUVINISM I VÅR TID

40 Tid för identiteter

Varför har frågan om identitet blivit så central? En viktig förklaring ligger i behovet av kulturell förankring i globaliseringens tidevarv. **Av Torbjörn Elensky**

47 Vi vantrivs i demokratin

Pessimism och oro breder ut sig i väst. Mottagligheten ökar för det auktoritära. Politikens största utmaning är därför att åter ge oss framtidshopp.

Av Henrik Höjer

50 De enkla svarens lockelse

Politiker och journalister har drivit på en utveckling där politiken uppfattas som handlingsförlamad och där det råder stor osäkerhet kring normer och värderingar. Högerpopulismen erbjuder ett svar på denna osäkerhet. **Av Håkan Boström**

54 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med Thomas Gür om Turkiet efter kuppörsöket.

”

*Orkestern sitter
kvar men spelar
helt plötsligt en
annan melodi.*

Sanna Rayman, sid 14

58 TRADITION

Carina Burman skriver om P.D. James.

62 CIVILISATION

- Idéhistoria* Svante Nordin om den förste filosofihistorikern 62
Resebrev Jakob Sjövall besöker Riga 64
Litteratur Charlotta E Lindell om den brittiska satirromanen 66
Historia David Andersson om George Bush den äldre 68
Upprättelse Dan Korn om värdet av bristande självkritik 69
Arkitektur Mikael Andersson rapporterar från arkitekturbienalen i Venedig 70
Krönika Naomi Abramowicz om kontorslandskapets tyranni 71
I korthet Peter Landelius om språkriktighet 71

72 RECENSIONER

- Margareta Melén far med kreativ osanning 73
Aron Lund dissekerar destruktiva nollsummespel 77
Tommy Olofsson söker – och finner – själens stillhet 79
Linda Johansson diskuterar digitala drivkrafter 81
Martin Lagerholm känner tyska urkänslor 83
Håkan Arvidsson fusionerar två krig till ett enda 85
Eli Göndör gallrar bland integrationens stötestenar 87
Jojje Olsson blåser dotcom-bubblor i Kina 90
Lennart Berntson fätöljreser genom Rumänien 92
Joel Halldorf medlar mellan tro och vetande 94
Kim Salomon skipar internationell rätt 96

98 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Vik. redaktionssekreterare:

Catta Neuding

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Niklas Ekdal, Peter Elmlund,

Thomas Gür, Peter Luthersson
och Nathan Shachar

Korrektur: Majvor Eldebrandt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 8 november 2016

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte

ansvar för insänt obeställt material.

Den som skickar material till Axess
anses medge elektronisk lagring och
publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Franck Prevel

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Naomi Abramowicz
Frilansskribent

David Andersson
Redaktör i *Axess*

Mikael Andersson
Arkitekturhistoriker och
kritiker

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap vid
Uppsala universitet

Wilhelm Behrman
Leg psykolog

Hans Bergström
Docent i statsvetenskap och
före detta chefredaktör i
Dagens Nyheter

Lennart Berntson
Lektor i historia vid Roskilde
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Håkan Boström
Skribent och doktorand
i ekonomisk historia vid
Uppsala universitet

Carina Burman
Författare och docent
i litteraturvetenskap

Torbjörn Elensky
Författare och journalist

Thomas Engström
Författare och journalist

Maria Eriksson
Liberal skribent och författare

Eli Göndör
Fil dr i islamologi, leder
Timbros integrationsprogram:
Majoritet och mångkultur

Joel Halldorf
Teol dr och docent
i kyrkohistoria vid
Uppsala universitet

Henrik Höjer
Vetenskapsjournalist och
redaktör i *Forskning &
Framsteg*

Linda Johansson
Fil dr i filosofi och verksam
som lärare och forskare vid
Försvärshögskolan

Fredrik Johansson
Senior partner på Kreab

Gunilla Kindstrand
Kulturchef på MittMedia

Dan Korn
Författare, kulturhistoriker
och rabbin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Peter Landelius
Författare, översättare och
fd ambassadör

Charlotta E Lindell
Journalist

Aron Lund
Författare, skribent, knuten till
Carnegie Endowment for
International Peace

Margareta Melén
Litteraturvetare, översättare
och kulturskribent

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé- och
lärdoms historia

Tommy Olofsson
Professor i kreativt skrivande
vid Linnéuniversitetet

Jojje Olsson
Journalist och författare

Sanna Rayman
Debattchef i *Dagens Samhälle*

Mauricio Rojas
Författare och docent i
ekonomisk historia

Kim Salomon
Professor i historia vid
Lunds universitet

Jakob Sjövall
Statsvetare

Mikael Timm
Kulturjournalist och författare

Johan Tralau
Professor i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

En stenig väg att gå

JAG LÄSER OLLE LIDBOMS text (Axess 6/16) i en paus under en ledningskonferens. Ungefär hundra chefspersoner inom nya, förstörade, Mittmedia sitter för första gången i samma rum.

Uppdraget: att försöka koppla ett grepp om den tvåhala framtiden.

Min egen position känns udda. Jag har just annonserat att jag kommer att sluta som kulturchef och sitter både bildligt och fysiskt i ett hörn, nära utgången.

Vi jobbar (än en gång) med värdeord, fokus, självbilder och utmaningar. Räckvidd och användarmodell. Print och digitalt. Masskommunikation och personalisering. Med allra största sannolikhet reser vi exakt de frågor som avhandlas i de flesta tidningshus världen över.

Är det krigskonst på slak lina, som Olle Lidbom kallar det? Nej, inte så det märks, men det ligger nära till hands att känna en sorts ömhet för mina, snart före detta, kollegor. Flera av dem har varit involverade i bägge de koncerndramer som Olle Lidbom beskriver. De har en stenig, men upplevelserik, väg att gå de närmaste åren. Den digitala omställningen erbjuder ju inga genvägar.

DET ÄR EN dag av akut indiansommar och luften är kvalmig, som om syret återanvänts flera gånger om. Vaktmästaren har just varit inne och beklagat den obefintliga luftkonditioneringen. Några kippar öppet efter andan och fläktar sig med anteckningsblocken. Givetvis är detta inte alls symboliskt, även om den svenska mediedebatten överlag känns just så, med alldeles för lite frisk luft och alldeles för stillastående positioner. Olle Lidbom öppnar i sin artikel ett fönster mot Tyskland.

Det ger genast energi. Själv slänger jag med jämna mellanrum en långtande blick mot Storbritannien, som just genomfört en ommöblering som borde vara hyperrelevant för just Sverige. Det handlar om public service och dess relation till lokaltidningarna. Det är ett sårigt ämne här hemma, som länge varit på gränsen till oberörbart. Att licensfinansierad regional radio och tv är starkt beroende av lokaltidningarnas arbete är en självklarhet. Hur detta ska kompenseras i en tid när lokaltidningarna är hårt pressade ekonomiskt är däremot inte alls lika självklart. Att nu brittiska public service har gjort ett handslag med landets lokalmedier är därför sensationellt, särskilt för SVT och SR, som gärna framhåller sina starka emotionella band till BBC. BBC bekostar nu 150 journalister som ska bevaka samhällsfrågor för flera nyhetsleverantörer. Det är ett sätt att betala tillbaka – till de lokala mediehusen, men framför allt till medborgarna och till den demokratiska överenskommelsen. Men detta är inget ämne för mediedebatten, uppenbarligen inte heller för de enskilda mediehusen. Kanske kan man ställa sitt hopp till att medieutredningen den 31 oktober slår

Axess nr 6/2016.

upp just den fönsterluckan.

Här i pausen talar några av oss om användar beteenden, om gruppstillhörigheter, om identitetsproduktion. Vi rör oss med begrepp som gränsar till den antropologiska och sociologiska vokabulären. Att artikulera kan vara ett steg på vägen till förståelse. Men diskussionen skjuts som vanligt snabbt sönder av ekonomiska inspel.

LOKALA MEDIER VISAR ofta ett slags janusansikte mot medborgarna. Å ena sidan presenterar vi oss som ett fundament för demokratin, å den andra som en del av näringslivet. Så länge pengarna rann in var det inga problem. Nu, i konvulsionens 2016, får bokslutssiffror och uppsägningar dominera berättelsen om lokaltidningen. Så krackeleerar samhällstjänarbild. Flera erfarenheter signalerar att förtroendet kring oss är på väg att förtonas. Det som sammanfattas som mediekrisen riskerar att bli självgenererande.

"Vi ska inte ge ut tidningar för att tjäna pengar. Vi ska tjäna pengar för att kunna fortsätta att ge ut tidningar", säger någon med vacker norrländsk diftong.

En annan hänger på med historier från fältet. Det som Olle Lidbom beskriver som spelplanen får nu röst och erfarenhet. Det handlar om kunden som säger att hon inte har råd, om han som sade sig vara nöjd med att bli uppdaterad av Facebook. Om ungdomarna som inte vill ha en "massa papper" i brevlådan, av miljöskäl.

Ja, lokaltidningen är med stor sannolikhet på väg att bli smalare, koncentrerad, mer elitistisk, precis som Lidbom siar om i sin artikel. Den nyss så självklara är på väg att bli en klassmarkör, hinner jag tänka.

Och nu är det dags för grupparbete.

Gunilla Kindstrand

Tyckekonomin går på högvarv

Som krönikör livnär man sig på att slå åt alla håll. Det är alltså inte så konstigt att skrået har blivit en av vår tids tacksamaste måltavlor – förr eller senare vill ju folk banka tillbaka. Dessa motangrepp sorterar allmänt under begreppet ”tyckonomi”, som i ”Tyckonomi urholkar samhällsdebatten; I tyckonomi är det bara åsikter som spelar någon roll, inte fakta; Nu går tyckonomin på högvarv”, etcetera.

Ordsammansättningen är, tror jag, en lek som går ut på att tyckandet har sin egen ekonomi. I så fall måste förfallet vara tidningsägarnas och -redaktionernas fel. Dessa

påstås jaga klick på sociala medier för att kunna driva upp annonspriserna.

Det som sker är då att tidningarna drar nytta av att kunna visa annonsörerna exakt hur välbesökta deras hemsidor faktiskt är. I det enskilda fallet kan man också fastställa hur många som egentligen läser en viss text. Vissa skribenter blir mer lästa än andra. De får och behåller sina uppdrag.

ETT SLAGS MANISKT, kallsvettigt resultatsackord, med andra ord, av det slag som kan ge författare impulsen att skriva hela dystopier. Förflackningen! Fördumningen! Förslappningen! Det är säkert grymt mot skribenterna också, på ungefär samma sätt som för

Asylrätt inte nog som svar

”DU KOMMER HEM till ett annat Sverige”, sa en nära vän dagen innan jag, via Istanbul, skulle resa hem från en säkerhetskonferens i Israel. Det var i september förra året och min väns ord föreföll dramatiska i överkant.

Men på Arlanda möttes jag av frustrerad passpolis som bad mig vänta när det var min tur att visa passet vid disken. Högljutt talade en av dem i telefonen och sa att situationen var kaotisk. Det verkar rörigt här, sa jag när han avslutat samtalet. Ja, ingen verkar ha någon kontroll över vem som kommer, svarade mannen bakom glasrutan.

När jag anlände till Centralstationen i Stockholm såg jag stora grupper av män som verkade komma från Mellanöstern, Nordafrika och Afrika. Bland grupperna av unga och medelålders män rörde sig kvinnor i västar i rött, orange och rosa.

Så här ett år efteråt vet vi vad som hände. Det som skedde – och sker – var att en ström av manliga flyktingar och migranter tog sig till Europa i aldrig skådat antal under modern tid. Kvar i hemländerna finns kvinnor och barn. Men familjeåterförening är inte en självklarhet och alla har inte heller hustru och barn. Många är unga och ogifta.

Fakta är att majoriteten av dem som kommit in i vårt land är män utan en fastställd identitet. Men istället för ett korrekt återgivande av dessa sakförhållanden, har oklara uppgifter cirkulerat och blivit till ”sanningar”. En ”sanning” var under lång tid att de flesta som kom – och kommer – är från Syrien eller att det i alla fall är i huvudsak syrisk barn.

I själva verket är huvuddelen av dem som kommit som ensamkommande unga (och

Det var då det

12 Sanna Rayman minns regeringens gospelmöte för ett år sedan om flyktingarna.

Skalövningar

15 Katarina Barrling ser nya konfliktmönster i svensk politik.

Stängt och otryggt

17 Dan Korn om att judar lämnar ett otryggt Paris.

Vi vill kliva av

19 Mauricio Rojas noterar att chilensarna tröttnat på sin modell.

I korthet

21 Mikrochips i huden. Moralistiska arkitekter.

barn födda in i kungahuset! De sitter i sin gyl-lene bur och känner inte själva av det förgyll-da ekorhjul de förväntas trampa runt, runt.

Kanske det, kanske det. Kanske ändå inte. Stärkt av vetenskapen att redan Platon förfasade sig över det skrivna ordets menliga inverkan på moral och folkhälsa undrar jag: hur fasansfull är denna utveckling, när man vänder och vrider på den en aning och försö-ker se den i ett starkare ljus? Och inte minst, vilket vore alternativet?

Tvärtemot hur de beskrivs präglas fak-tiskt många diskussioner på sociala medier av ett evigt framdragande av fakta och sta-tistik, siffror och kurvor, grafer och para-grafer. Faktonomerna lever om inte i högsta välmåga, så åtminstone utan att visa några tecken på utmattning. De avfärdas även de som "mansplainare" eller "troll" eller ännu värre. Skillnaden, jämfört alltså med tycko-nomerna, är att faktonomerna inte får betalt för sitt trägna slit

Eller? Många av dem är i själva verket anställda. Typfallet är väl en jurist på någon fristående välgörenhetsorganisation, som med fast månadslön sitter av en stor del av arbetsdagen på twitter och facebook, där hon ständigt klargör för sina stackars okun-niga medmänniskor vilken fantastisk exper-tis hon själv besitter och vilka livsfarliga vanföreställningar som skulle få stå oemot-sagda om det inte vore för hennes heliga värv i sanningens och upplysningens tjänst.

SKILJELINJEN ÄR RÄTT tydlig. Vem vill man helst vara – folkuppviglare eller folkbildare? Jag tror att det ankommer på talang. Vissa människor är helt enkelt bättre på att gene-

Vissa skribenter blir mer lästa än andra. De får och behåller sina uppdrag.

ralisera, att upptäckta klara likheter mellan ting som av andra uppfattas som helt dispa-rata och att, med retorikens särskilda elek-tricitet, ladda påståenden som om de for-mulerades bara det minsta annorlunda skul-le förbli ohörda. Andra, åter, är mer uthärd-liga på kortare frontavsnitt – mer benägna att efterforska och systematisera, att i ske-net av sina regelverk granska och stundtals också klä av de mer svulstiga avarterna av kampanjeri och dumdryghet. Att det rör sig om två helt olika slag av verksamhet kan det inte råda någon tvekan om; att det måste bil-das två läger som hatar varandra är väl där-emot inte lika entydigt. Demokratin behö-ver fri diskussion, påstås det – faktum är att det hävdas av precis alla.

Vad är då rätt blandning? Kanske är det, som med katolska kyrkans gamla lära om

varje torgförd varas "rättmätiga pris", inte så lätt att fastställa i praktiken. Adam Smith skulle istället hänvisa till sin osynliga hand, och det är förmodligen den bästa principen även här. Ju värre vi tyckonomer gapar och beter oss, desto högre ljuder faktonomernas genmälen. Även experterna – opinionsana-lytiker, diversestatsvetare, historiker, rätts-reportrar – kan bli folkkära. Och även kröni-körer som drar trafik kan få sparken.

Så inte denna gång, hoppas jag, när jag för en gångs skull har dragit en lans för fred och jämvikt. I nästa nummer återgår jag troget till att morra och skorra om vår västerländs-ka civilisations snara kollaps. Till och med Platon kände värdet av hederlig varumär-kesvård. ✨

Av Thomas Engström

barn) från Afghanistan. Många av dem har levt länge i Iran och kommer därifrån. Alla är inte alls barn, men har av hjälporganisa-tioner, myndigheter, medier och politiker

Att en människa inte vill riskera sitt liv i strider kan man såväl förstå som sympatisera med.

blivit betraktade och behandlade som barn. Uppenbarligen har det funnits starka driv-krafter bakom denna kollektiva lögn, som upprätthölls under lång tid.

FÖR ETT HALVÅR sedan utsattes att asyl-boende på en camping utanför Nynäshamn för ett våldsangrepp. Händelsen var förfär-lig och visade på allvarliga och ökande spän-ningar i det svenska samhället. En av de asyl-sökande männen svarade på frågor i lokal-tidningen och sa: "Vi var inte rädda, 90 pro-cent av oss är vuxna med militär utbildning."

Det ger en ögonblicksbild av att en stor del av de män som kommit till Sverige har lämnat sina länder för att slippa slåss mot IS och andra terrorgrupper. Afghanska män som kommer från Iran vill inte tvingas stri-da med skilda milisgrupper mot IS. Män som lämnat irakiska armén reste med tåg genom Sverige till Finland. Hur många per-soner det rörde sig om och vilka dessa var förblir oklart. En del stannade i Finland, andra reste tillbaka in i Sverige och ytterli-gare andra återvände till Irak.

Att en människa inte vill riskera sitt liv i strider kan man såväl förstå som sympatisera med. Men några behöver trots allt kämpa och bygga upp de länder som av komplicerade och infekterade skäl – där många aktörer bär skulden – raserats. Nödvändiga, men kanske obekväma, frågor behöver ställas: Vem ska strida mot terrorn och bygga upp länderna? Min son? Din dotter? Våra barn? Vem?

MAN KAN OCKSÅ, och då blir det än mer obe-kvämt, ställa frågan varför skyddsbehoven för män som lämnar kvinnor och barn och väljer att inte stanna kvar och försvara dem prioriterats i Sverige och Europa. Resur-serna som läggs på denna grupp är enorma.

Rätt eller fel, eller mittemellan? Här finns moraliska konfliktytor som inte frilagts och diskuterats tillräckligt, moraliska konflikter som inte enbart kan besvaras med juridiska termer som "asylrätt".

Klart är att det svenska samhället inte har förstått vidden av att ett stort antal vapen-utbildade män med icke fastställd identitet från världens oroshärdar finns i vårt land. Det är bekymmersamt och ställer frågor på sin spets på fler än ett sätt. ✨

Av Annika Borg

FLYKTINGPOLITIK

Det var då det

För ett år sedan förkunnade Stefan Löfven att flyktingpolitiken låg fast. En månad senare lades den om. Det är frestande att vara cynisk inför de tvära kasten och det politiska haveriet. Men situationen kräver engagemang och nya lösningar, skriver **Sanna Rayman**.

Oktober 2015. Stefan Löfven på Münchenbryggeriet i Stockholm försvarar flyktingpolitiken. En månad senare läggs den om.

FOTO: MAJA SUSLIN/TT

FINANSMINISTER Magdalena Andersson gick rakt på sak när hon välkomnade journalisterna till pressträffen om ersättnings-systemen för ensamkommande barn och unga i slutet av augusti:

– Det framstår ju som orimligt hur man har kunnat låta det här rulla på utan kostnadskontroll i så många år. Men den här regeringen är tydlig med att vi måste handskas varsamt med skattebetalarnas pengar och därför måste vi naturligtvis se till att det blir kostnadskontroll i det här systemet.

Syftet med övningen var emellertid att regeringen lovade skjuta upp införandet av ett åtstramat system. Detta föranledde dock få suckar av lättnad från kommunhåll. Ett halvår hit eller dit är, för att citera Kävlingemoderaten Pia Almström, ”kafepengar” när sammanhanget är flyktingmottagande. Ur hennes synvinkel har staten övergivit kommunerna.

– Man ska vara medveten om att det var en svår situation förra hösten, det kom väldigt många ensamkommande, och många kommuner fick löftet från staten att ”tar ni bara hand om det här, så står vi för kostnaderna”. Och vi ute i kommunerna, vi ordnade det, vi tog hand om det, säger en besviken Almström till Sveriges Radio (SR 30/8).

ATT DET ÄR JUST på området ensamkommande som regeringen går fram med lien är logiskt. Asylmottagandets kostnader ökar visserligen på alla fronter, men som allra mest när det gäller de ensamkommande. Kostnaderna för mottagandet av dessa kommer att utgöra närmare hälften av de totala utgifterna för migration och integration i år och nästa år, rapporterade Ekot i juni (SR 10/6). Inte undra på att Magdalena Andersson vill ha kostnadskontroll.

I augusti 2014 var det annat ljud i skällan. Migrationsverket hade nedkommit med en prognos under sommaren. Visst hade det rapporterats att prognosen siade om ökningar i antal asylsökande, men inga medier hade dittills berättat om vad detta väntades innebära i reda pengar – trots att tabellerna visade dramatiskt stegrade äskanden från myndigheten. När jag började >>

jobba igen efter semestern slängde jag således in frågan "Var är besparingsförslagen?" i valrörelsen (SvD 13/8-14) och påpekade att Migrationsverket hade begärt 48 miljarder extra för de kommande fyra åren – utöver redan budgeterade belopp. Det vore otänkbart inom andra politikområden att en myndighet skulle kunna dra över budget med många tiotals miljarder kronor. Men migrationspolitiken verkade bedrivas i en helt egen zon med egna spelregler.

För ett år sedan var kostnader en fråga om pepp snarare än en seriös inventering av reella resurser.

BARA NÅGRA DAGAR efter artikeln om de 48 miljarderna sommartalade dåvarande statsminister Fredrik Reinfeldt. Nu tog han upp Migrationsverkets behov av mer pengar och levererade sin sedermera klassiska bön till svenska folket om att öppna sina hjärtan och att ha förståelse för att den globala situationen påverkar också den svenska statsbudgeten. Hans poäng var dock inte att migrationskostnaderna behövde kontrolleras, bara att de behövde täckas via andra budgetområden.

Hur reagerade oppositionen? Tja, inte möttes Reinfeldts budskap med förmani-

ngar om att handskas varsamt med skattebetalarnas pengar. I huvudsak kritiserade man det oerhörda i att statsministern alls diskuterat relationen mellan migrationskostnader och andra budgetområden.

– Det var väldigt ovärdigt av Fredrik Reinfeldt att ställa den kostnaden mot att vi ska ha råd med framtiden. Ökade kostnader för flyktmottagande betyder inte att vi inte har råd med investeringar i välfärden, förklarade Stefan Löfven i *Expressen* (20/8-2014) och adderade sedan standardfigurerna om hur Sverige är ett "rikt land", att mottagandet "går att hantera" samt att man inte får ställa flyktingar mot välfärd.

Idag står Löfvens finansminister och funderar högt kring hur man har kunnat "rulla på" utan kostnadskontroll i så många år. Minnet är sannerligen kort i politiken. Efter varje U-sväng övertygar man sig själv om att man varit på en raksträcka i årtal.

Och nog har det svängts. För ett år sedan var "Mitt Europa bygger inte murar" statsministerns devis. För ett år sedan var kostnader en fråga om pepp snarare än en seriös inventering av reella resurser. För ett år sedan var det politiskt ofräscht att påpeka att många ensamkommande barn var överåriga och att något behövde göras.

FÖR ETT ÅR SEDAN bjöd regeringen in till gospelkantat möte på Münchenbryggeriet i Stockholm.

Nej, kostnadskontroll stod inte på agendan då heller. Tvärtom. Det var under denna höst som sådana som Pia Almström i

November 2015. MP:s språkrör Asa Romson är gråtfärdig när den nya flyktingpolitiken presenteras.

FOTO: ERIK SIMANDER/TT

Kävlinge lovades full täckning – om de bara hjälpte regeringen i en "nationell kraftsamling". Idag har Migrationsverket obetalda skulder till Sveriges kommuner på runt 10 miljarder kronor (*Dagens Samhälle* 30/2016), och skattehöjningarna tornar upp sig såväl i kommuner som på statlig nivå. Samtidigt börjar regeringen tala om kostnadskontroll.

Men då, på plats i Münchenbryggeriet, förklarade statsminister Stefan Löfven följande:

– Jag säger inte att det här är lätt, för det är det inte. Och jag säger heller inte att det kommer att gå snabbt, för det gör det inte. Men jag säger att det är möjligt.

Bara en dryg månad senare hade statsministern ett helt nytt adjektiv för att beskriva

November 2015. Flyktingar anländer till Hyllie station utanför Malmö.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

situationen – ohållbar. Tillsammans med en bedrövad Åsa Romson presenterade han åtgärder för att skapa ett "andrum" för svenskt flyktingmottagande.

På andra politikområden kan det ofta finnas viss sötma i att ha varit "först" med att varna för en utveckling eller påtala en brist. Har man tur kan man få bedömar- och analytikerstatus. Den vinsten existerar inte på de migrationsrelaterade områdena. Detta är frågor där det bitvis har inneburit stora personliga kostnader att gå på tvärs med majoritetsuppfattningar. Och att få rätt efteråt förefaller inte alls generera någon upprättelse eller försoning att tala om. Kanhända för att man var bärare av i grunden oönskade och tråkiga budskap. Vem hyllar en sådan, ens när meddelandet var korrekt i sak?

FÖR EN DEL deltagare i det svenska politiska samtalet innebär alltså dagsläget en bitterljuv högtidsstund. Nu är tiden då man kan brista ut i ett "Vad var det jag sa!?" och skaka sitt huvud i triumf. Trakasserier på flyktingboenden? Vi sa ju det! Bilbränder i förorten? Host host! Könsssegregering i skolor? Vi är inte förvånade. För stora klasser och skriande lärarbrist? Skattehöjningar på gång? Vi varnade er!

Risken när den politiska cynismen växer är att man väljer att bara betrakta förfallet på distans utan att engagera sig i lösningar. På bister avstånd blir varje försämring bara ännu en bekräftelse på att man hade rätt.

Cynism är en naturlig reaktion efter allt som varit. Men det vi behöver nu är motsatsen. För kom ihåg att mycket lite har förändrats, trots alla U-svängar. Hela den klass av politiska makthavare och ämbetsmän som bär ansvaret för de beslut och icke-beslut som förde oss hit, de journalister som övergav sitt uppdrag att granska politiken i ett skede som var avgörande för landets framtid – persongalleriet i dessa grupper har inte förändrats. Orkestern sitter kvar men spelar helt plötsligt en annan melodi. Kanhända bättre, men helt betryggande är det ändå inte.

VI HAR ETT STORT problem i att samhällets toppkompetenser inte strävar mot politiken idag. I någon mening fungerar Sverige som en dysfunktionell bostadsrättsförening. Husets mest kompetenta styr styrelseuppdragen, men klagar i högan sky när det på årsmötet uppdagas att de valda bränt pengarna på en källarbastu. Sedan vägrar husets alla vettiga återigen styrelseuppdrag – och väljer om bastugänget.

Vill man se ett bättre styre krävs deltagande. Samhället är fortfarande vår gemensamma levnadsyta och det avgörande nu är trots allt inte vad det var vi sade då, utan vad vi kan säga och göra nu. Situationen kräver att vi borstar av oss och går vidare. ✨

En annan syn på nationalstaten:
Sverigedemokrater i Almedalen.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

PARTIPOLITIK

Skalövningar

Svenska partier har länge rört sig längs höger-vänster-skalan. Men när synen på nationalstaten utmanas tvingas de att förhålla sig till nya och mer komplicerade konfliktmönster, skriver **Katarina Barrling**.

TUSCHSTRECKETS förskjutning – de diskreta orden rymmer en omvälvande förändring av det svenska partiväsendet: den stund då liberal gick från att vara vänster till att bli höger. Så länge allmän rösträtt var en av svensk politiks grundläggande stridsfrågor hade liberaler och socialister utgjort enad front mot konservativa, men när demokratianhängarna slutligen avgick med segern, kunde rösträttsfrågan avföras från den stridspolitiska dagordningen. Intresset kom istället att riktas mot den ekonomiska fördelningen i samhället. Socialisterna ville att medborgarnas politiska likställighet skulle följas av social jämlikhet, och socialiseringen blev den stora frågan i 1921 års val. Liberalerna lämnade vänstersidan och fann istället gemenskap med konservativa i synen på

samhällsekonomin. Liberaler och konservativa blev tillsammans den nya högern, medan socialisterna genom sitt förordande av större statliga ingrepp i ekonomin stod kvar på vänstersidan. Alltsedan dess har synen på samhällsekonomin utgjort den konfliktlinje som avgjort huruvida ett parti anses befinna sig till höger eller vänster i svensk partipolitik.

Grundläggande intressekonflikter som slagit igenom i andra länder (till exempel mellan stad och land, kyrka och stat eller centrum och periferi) har aldrig kommit att utgöra ett verkligt hot mot vänster-höger-skalan i Sverige. En etniskt, religiöst och språkligt förhållandevis homogen befolkning har även bidragit till att frågan om ekonomisk fördelning kunnat härska i ensamt majestät.

>>

En konfliktlinje som uppmärksammas mer och mer under senare år bygger på vad som brukar förkortas GAL - TAN (Green - Alternative - Libertarian respektive Traditionalist - Authoritarian - Nationalist). Vad begreppsreda anbelangar finns dock en del att anmärka på GAL - TAN. För det första rymmer "dimensionen" ett flertal dimensioner, och det är inte på något sätt självklart att en position längs en deldimension motsvaras av en viss position längs en annan. Det är fullt möjligt att vara "grön" utan att vara "libertarian". Och så vidare. Ytterkantvärdena är dessutom formulerade på ett sätt som rymmer mer av moraliska övertoner än vänster-höger-skalan. GAL förknippas till exempel med ett värde som tolerans, medan TAN har beskrivits som förbundet med xenofobi. Utifrån vår tids vedertagna normer framstår GAL som den

punkt i svenska väljardata visat hur väljaropinionen delvis kan förstås i förhållande till skalan. Motsvarande gäller partierna. Bland annat kan vissa av Centerpartiets mer vidsträckta ambitioner till ideologisk förändring - tydligast gestaltat i partiets omdebatterade utkast till idéprogram 2013 - sägas motsvara GAL. Även Feministiskt Initiativ och Miljöpartiet har utmärkt sig i den riktningen. TAN, å andra sidan, överensstämmer i långa stycken med Sverigedemokraternas sakpolitiska inriktning, eller med vissa "gammelmoderata" uppfattningar.

Skalans analytiska stringens kan sålunda kritiseras, men den riktar välbehövlig uppmärksamhet mot den omständigheten att vänster-höger-skalan ibland inte räcker för att förstå vår politiska tid - som att Sverigedemokraterna drar till sig både moderater och socialdemokrater eller att vissa liberaler i till exempel migrationsfrågan hamnar på samma sida som vissa socialister - som om tuschstrecket aldrig skulle ha förskjutits.

PARTIER MED EN stark vänster- eller högerprofil har därmed skäl att känna sig vilsna. Men om nu GAL - TAN inte fångar samtiden på ett adekvat sätt, vad är det då som skär genom höger-vänster-skalan?

Litet grovhugget kan man säga att den fråga som vänster och höger ställer om hur resurserna i ett samhälle ska fördelas har fått ge mer och mer plats åt frågan hur vi ska kunna upprätthålla ett sammanhållet samhälle överhuvudtaget. Alltmer djupgående värdekonflikter och ett mer och mer segregerat samhälle ger näring åt denna fråga. Vänster-höger-konflikten i svensk uttolkning utgår just från att det finns ett sammanhållet samhälle, där huvudkonflikten står mellan arbete och kapital. Och, det ska understrykas, det är huvudsakligen eko-

nomin inom den egna staten som striden utgår från. Vänster-höger-skalan är sammanflätad med nationalstaten.

För ett parti som Socialdemokraterna försvårar dessa nya frågor den ideologiska tillvaron. Den välfärdspolitik som är en väsentlig förklaring till partiets styrka är nära knuten till den svenska staten och dess historiska särdrag, nämligen en sammanhållen nationalstat med hög grad av nationell gemenskap och tillit. Socialdemokraterna har förvisso även en internationalistisk ådra, med högt ställda ideal om internationell solidaritet. Det är dock en internationalism som bygger på att utlandet ligger i just utlandet. När omfattande migration gör att det internationella flyttar in i det nationella, uppstår problem. Välfärdsstaten kan inte omfatta hur stora territorier eller hur många nyanlända på det egna territoriet som helst. I fråga efter fråga, nu senast civilminister Ardalan Shekarabis resonemang om att införa ett förbud mot tiggeri, ser vi att Socialdemokraternas främsta solidaritet ligger hos nationen, inte internationen.

Den mer idealistiska migrationspolitiken som Socialdemokraterna kunde förordna i opposition har visat sig betydligt svårare att tillämpa när man i regering måste omforma orden till praktisk handling. Den pragmatism som präglar Socialdemokratins historia, och som burits fram av dess ledare, från Hjalmar Branting och framåt, segrar över idealismen, och den senare återgår till att löpa som ett smalare stråk genom partiet.

INTE HELLER DET ANDRA stora partiet, Moderaterna, har alldeles lätt att navigera i det nya landskapet. Liksom Socialdemokraterna rymmer partiet skilda synsätt i frågan hur vidsträckt migration som är förenlig med den svenska statens existens, en fråga som därmed bryter mot tanken om partiet som ett ideologiskt enhetligt (höger)parti.

Spänningen inom Moderaterna kompliceras ytterligare av att Sverigedemokraterna betraktats, och i stor utsträckning fortfarande betraktas, som oberörbara. Att Moderaterna post Reinfeldt nu förordar en sakpolitik på migrationsområdet som ligger mycket nära Sverigedemokraternas förslag gör inte saken mindre komplicerad. De försök till balansgång som partiet ägnar sig åt gestaltas tydligt av att Anna Kinberg Batra, numera, å ena sidan inte vill utesluta möjligheten att stödja sig på en icke-socialistisk majoritet i riksdagen, även om den skulle innefatta Sverigedemokraterna, och å andra sidan beskriver detta parti som rasistiskt och därmed omöjligt att samarbeta med (Ekots lördagsintervju 11/6 2016; SVT Agenda 28/8 2016).

Det brukar sägas att svensk borgerlighet har "otur" med konjunkturerna och att detta är ett bidragande skäl till att den setts som underlägsen Socialdemokrater-

Vilka ingår i en stat? Vems röst är giltig? Vem kan göra anspråk på att omfattas av en stats omsorger?

goda sidan och TAN som den mindre goda, och dimensionen ställer därmed upp skenbara motsättningar, t.ex. mellan tradition och tolerans (se PJ Anders Linder i *Borås Tidning* 7/8 och *Dagens Industri* 30/8 2016).

DESSA BEGREPPSLIGA oklarheter förhindrar givetvis inte de medborgare som så önskar att omfamna de idékluster som GAL - TAN beskriver som sammanhängande. Henrik Ekengren Oscarsson har med utgångs-

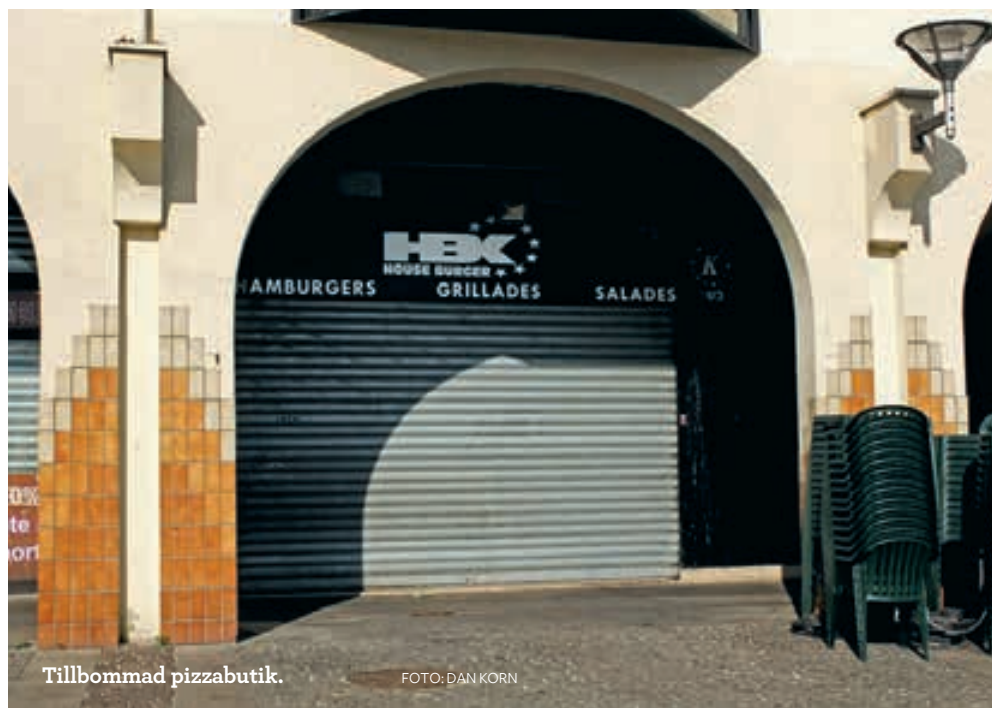
Vänster- höger- konflikten i svensk uttolkning utgår just från att det finns ett sammanhållet samhälle där huvudkonflikten står mellan arbete och kapital.

na i att sköta rikets finanser. Alliansregeringen lyckades bryta mot denna föreställning genom att leda Sverige förhållandevis oskatt genom finanskrisen.

SAMTIDIGT HADE alliansregeringens samarbete med Miljöpartiet på migrationsområdet som ett uttalat syfte att framställa Sverige som ett välkomnande land för migranter, en ambition som också hade avsedd effekt, men som omprövades hösten 2015 när det visade det sig att alla de som alliansregeringen öppnat sina hjärtan för inte kunde få plats. De som styrde återgången till en mer restriktiv migrationspolitik blev Socialdemokraterna, ironiskt nog med Miljöpartiet i motvilligt släptåg. Redan hörs välbekanta kommentarer från socialdemokratiskt håll om att de får ta ansvar för att reda upp konsekvenserna av ansvarslös borgerlig politik. Det kan komma att visa sig att svensk borgerlighet inte bara har "otur" med de ekonomiska konjunkturerna, utan även med samhällsförändringen i stort.

SVENSKA PARTIER TVINGAS alltså förhålla sig till ett antal frågor som går djupare än vänster- höger-skalan och som rör själva existensen av en stat. Vilka ingår i en stat? Vems röst är giltig? Vem kan göra anspråk på att omfattas av en stats omsorger? Medan vänster och höger i den uttolkning vi är vana vid utgår från ett befintligt, klart definierat och avgränsat folk, bottnar dagens konflikter i en spänning mellan detta folk och alla dem som befinner sig utanför, men som ändå kan söka sig till detta folks territorium.

Vänster-höger-skalan har ännu inte utvecklat verktyg för att hantera dessa frågor. Den har dock visat sig anmärkningsvärt hållfast genom århundradena, så eventuella rykten om dess nära förestående död bör tas med en nypa salt. Å andra sidan gäller det även ryktet om nationalstatens död, och det kan inte uteslutas att framtidens tuschstreck kommer att dras någon annanstans än längs vänster-höger-skalan. Längs kartornas nationsgränser lyser tuschet i alla händelser tydligare än på länge. ✨

FRANKRIKE

Stängt och otryggt

Allt fler franska judar känner sig otrygga och lämnar landet. I Parisförorten Créteil har den en gång så starka judiska närvaron minskat, skriver **Dan Korn**.

ESPLANADE DES ABYMES går runt en vik av Lac de Créteil. På sjön syns seglare och vindsurfare. Vid sjöns stränder sitter folk och metar. På andra sidan sjön syns lummig skog. Créteil är en förstad sydost om Paris. För trettio år sedan fanns här en gammal vattenfylld mangelgrav bredvid en soptipp och ett område med förslummade småindustrier. På få år förändrades detta. Mangelgraven förvandlades till sjön. Soptippen och industriområdet bebyggdes med nya hyreshus i den stil som då ofta kallades "postmodern". Man byggde i medvetna pastischer på äldre arkitektoniskt formspråk med hus i kvarter, där gårdarna dock blev öppna, fyllda av butiker med parkeringsplatser och gatorna blev lummiga alléer. Jämfört med för trettio år sedan är dagens Créteil en underbar idyll.

Men om man jämför dagens Créteil med hur det såg ut för bara ett par år sedan utfaller jämförelsen inte lika väl. Längs sjön fanns då ett rikt uteliv. Restauranger och kaféer avlöste varandra. Att uppleva en sval kväll där, med folk sittande vid alla uteserveringar, där det doftade från grillar och pizzeaugnar, från kafferostar och baguettebagerier, var att ta del av det goda livet.

Restaurangerna har två saker gemensamt. De var alla kosher. Och nu är de alla stängda. Trots att de var kosher var kundkretsen inte påfallande judisk. En stor del av de franska judarna föredrar att äta kosher, även om de inte med några yttre igenkänningstecken visar att de är judar. Créteils judiska befolkning, åtminstone den i kvarteren längs sjön, var

>>

övervägande sekulär. Och det icke-judiska inslaget på uteserveringarna var inte obehagligt. Där blandades judar med vanliga fransmän, afrikaner och muslimer. Créteil förverkligade drömmen om ett mångkulturellt, fredligt samhälle.

I NOVEMBER 2014 blev en äldre judisk man misshandlad på gatan i Créteil. En kort tid senare, i början av december, attackerade ett gäng en ung judisk familj i deras hem. Den nittonåriga kvinnan våldtogs. Mannen var en 21-årig försäljare i en klädbutik, som attackerarna trodde ägde butiken och hade dagskassan hemma. När detta visade sig inte stämma torterade de ändå mannen. Han hade visserligen inte någon dagskassa hemma, men gänget var övertygat om att han ändå hade gott om pengar, eftersom "alla judar har pengar". Råheten i kombination med den uppenbara antisemitismen väckte enorm uppmärksamhet och fördömdes av president Hollande. Händelsen bidrog till en känsla av otrygghet i de tidigare så lugna kvarteren i Créteil.

Men snart glömde världen den händelsen, eftersom bara en dryg månad senare, i januari 2015, ägde dödsskjutningarna på *Charlie Hebdo*s redaktion rum. Två dagar senare, den nionde januari, gick Amedy Coulibaly in i kosherbutiken Hypercacher i Vincennes, inte långt från Créteil och sköt ihjäl fyra kunder. Efter den händelsen uppmärksammades världen på att allt fler judar lämnade Frankrike. Utvandringen till Israel var den som huvudsakligen blev omskriven, men i det tysta utvandrade sannolikt minst lika många till Storbritannien och Kanada.

Utvandringen har ibland framställts i målande beskrivningar, att man nu skulle se färre med kippa på gatan i Paris. Det är stilistiskt tacksamt att uttrycka saken så, men för den sakens skull behöver det inte vara sant. Utvandringen har till större delen bestått av sekulära judar, som inte bär kippa eller andra yttre igenkänningstecken. Procentuellt sett torde utvandringen ha gjort den religiösa delen av den franska judendo-

Restaurangerna har två saker gemensamt. De var alla kosher. Och nu är de alla stängda.

men starkare. De försvunna uteserveringarna beskriver nog förvandlingen bättre.

I Paris nittonde arrondissement har de senaste årtiondena en ung judisk befolkning vuxit fram, medan gamla klassiska judiska kvarter i Saint Paul och Montmartre trängts undan av stigande fastighetspriser och gentrifiering. Jag talar med en vän som bor i nittonde. Han är lärare i en judisk skola och berättar hur hans skolklass under de senaste två åren minskat från tjugo till elva elever på grund av utvandringen. Då slogs skolklassen samman med parallellklassen, som också hade minskat.

Den tydligaste illustrationen till förändringen är de tomma kajerna i Créteil. Den judiska befolkningen där är fortfarande

de mycket stor. Och långt ifrån alla kunder på de många uteserveringarna var ju judar. Det måste alltså finnas fler orsaker till den påtagligt förändrade stadsbilden än enbart utvandring.

FREDAGEN DEN TRETTONDE NOVEMBER 2015 begicks de sex terrorattacker i Paris, lämnande 130 dödade och 368 skadade. Det var den dödligaste attacken i Frankrike sedan andra världskriget. Flera av de mindre attackerna var skjutningar och självmordsbombningar på kaféer och restauranger. Några dagar senare dog min svärfar i Paris. En vecka efter terroristattackerna begravdes han. Om man kan beskriva en stad som en människa, vore sammanbitet lugn de passande orden för att beskriva det Paris jag upplevde i samband med svärfars begravning. Eiffeltornet och andra offentliga byggnader var dekorerade i de franska färgerna. Över staden låg ett "jäklar anamma", att så lätt ger vi inte upp. Det fanns ett trots i luften. Men inte i Créteil. Tillsammans med min svärmors bror åkte jag dit för att köpa mat åt de många begravningsgästerna. Vid kajen, där det några år tidigare funnits en så rik flora av restauranger, fanns bara en kvar. En mycket stor, elegant restaurang på en parallellgata var dock öppen. Men där fanns inte en enda kund. "Folk är rädda för att gå ut", sade servitören.

När jag återvände till Créteil i augusti i år var den stora, eleganta restaurangen fortfarande öppen, men lika folktomt. Den sista kosherrestaurangen vid Esplanade des Abymes hade dock stängt. I stället hade en ny restaurang öppnat där. Den är halal. 🌿

Slut på folklivet.

FOTO: DAN KORN

CHILE

Vi vill kliva av

FOTO: MAURICIO GOMEZ/GETTY IMAGES

Chiles framgångsrika ekonomiska utveckling stagnerar. En antikapitalistisk och populistisk retorik ligger bakom, skriver **Mauricio Rojas**.

I MITTEN AV 1980-talet var Chile ett tämligen medelmåttigt latinamerikanskt land, som nyligen hade genomgått sin värsta ekonomiska kris sedan 1930-talet. Arbetslösheten låg på nivåer kring 30 procent och omfattande protester skakade general Pinochets järnhårda diktatur. Inkomsten per capita låg under den nivå som hade uppnåtts i slutet av 1960-talet, och omkring hälften av befolkningen levde i fattigdom. Ingen kunde då föreställa sig att demo-

kratin snart skulle återupprättas på ett fredligt sätt och att landet skulle uppleva nästan trettio år av makalös ekonomisk framgång, som mer än tredubblade chilenarnas inkomst per capita och reducerade andelen fattiga till knappt åtta procent. I början av nuvarande decenniet var Chile Latinamerikas mest välmående land och lovprisades internationellt. Det blev modellen som andra gärna ville efterapa. Men just då gick chilenarna man ur huse för att visa sitt missnöje med den samhällsmodell som hade gett dem ett liv som tidigare generationer bara kunde drömma om.

Alla blev tagna på sängen. Det inträffade verkade obegripligt, men det var det inte. Händelserna i Chile kombinerade två olika sorters missnöje, båda välkända och födda ur landets remarkabla framgång. Det första handlade om snabbt växande förväntningar som svårigen kunde uppfyllas. Det andra om ett skifte av värderingar och preferenser, som tog sig formen av en frontal

generationskamp. Dessa två sorters missnöje pekade åt helt olika håll, men kunde lätt sammanblandas och leda till en grundlig feltolkning av vad majoriteten av chilenerna verkligen ville.

DEN FÖRSTA SORTENS missnöje, som på 1950-talet kopplades ihop med det som kallades "the revolution of rising expectations", kan bli särskilt framträdande i ett land som Chile, som på kort tid lämnar den absoluta fattigdomen bakom sig och upplever en makalös utbildningsrevolution, som på trettio år tiodubblar antalet högskolestudenter. Då konfronteras landet med den relativa fattigdomens paradox – känslan av att vara fattig kan nämligen växa samtidigt som fattigdomen kraftigt reduceras. Den absoluta fattigdomen handlar om livets nödortfört, den relativa om allt det man önskar sig men inte kan få. De vidgade vyerna förminskar de gjorda framstegens betydelse och frustrationen växer i samma takt som kunskapen om allt >>

Det är en annan värld som nu efterfrågas, ett mer humant, altruistiskt och jämlikt samhälle, fjärran från individualismen, profitjakten och konkurrensen.

det man inte har och som andra kan njuta av. Slutsatsen är att man vill ha mer, inte mindre, av framstegets frukter, man vill inte kliva av framgångens tåg, utan åka i första klass.

Den andra sortens missnöje leder till den motsatta slutsatsen och är också välkänt. Det är det missnöje som exempelvis Västeuropa upplevde 1968. Då gjorde första generationen västeuropéer födda efter kriget, fredens och välståndets generation, revolt mot det bästa Europa som någonsin funnits. Deras revolt var inte mot fattigdomen eller misslyckandet. Precis som i Chiles fall var det "framstegets obehag" som alstrade deras radikala missnöje.

I GRUNDEN HANDLAR det om drastiska värderingsskiften relaterade till en genomgripande förändring av levnadsvillkoren i ett

grund av framstegets snabba tempo. Det som normalt sätt inträffar gradvis tar nu formen av en skarp generationskonflikt, där de unga radikalt ifrågasätter hela det befintliga samhället.

I detta sammanhang står vuxenvärlden för det som Inglehart kallade "materialistiska värderingar", präglade av överlevnadskampen, medan de unga ger uttryck för "postmaterialistiska värderingar", formade av ett liv där välståndet tas för givet och preferenserna tenderar att skifta mot det "goda livet" och det personliga självförverkligandet. Föräldrarnas ansträngningar och materiella framsteg devalveras eller direkt föraktas, liksom det samhällssystem som gjorde det möjligt. Det är en annan värld som nu efterfrågas, ett mer humant, altruistiskt och jämlikt samhälle, fjärran från individualis-

arbetsmarknaden, till dess att krisen på 1990-talet återställde ordningen och en ny samförståndsera inleddes.

I Chile inträffade samma sak, men vi vet ännu inte hur det ska sluta. De etablerade vänsterpartierna, från kristdemokraterna till socialisterna, som regerade landet mellan mars 1990 och mars 2010, bröt sig ur de kompromisser och den samförståndsanda kring en liberal demokrati och en öppen marknadsekonomi, som var grunden för Chiles framgångar. Kliva av tåget-alternativet vann och det utkristalliserades i det radikala regeringsprogram som den en gång så populära Michelle Bachelet genomdrog sedan mars 2014.

PÅ DET VISET inleddes inte bara en period av konfrontation och ekonomisk stagnation, utan också utförsbacken för Bachelet, vars popularitet har fallit till de lägsta nivåer som någonsin registrerats för en chilensk president. Familjeskandaler och föga genomtänkta reformer är en del av förklaringen till detta sammanbrott, men grundorsaken är en total missbedömning av framstegets missnöje. Den stora majoriteten av chilensarna ville definitivt inte kliva av framgångens tåg.

Mitt i detta scenario bröt, i juli och augusti 2016, omfattande demonstrationer fram av en stor samhällsgrupp som hade varit tyst, nämligen pensionärerna. Studenterna hade dittills dominerat "gatan", men också tagit i anspråk det krympande reformutrymmet (de stora statliga koppargruvorna går numera med förlust) med sina krav på kostnadsfri universitetsutbildning i offentlig regi. Nu fick de konkurrens av de äldres krav på en skälig pension.

Det som väckte uppmärksamhet var att demonstrationernas paroller riktade sig mot det privata kapitaliseringssystemet, som är grunden inte bara för chilensarnas pensioner utan också för den kapitalmarknad som har spelat en nyckelroll i landets framgångssaga. Det intressanta i sammanhanget är att pensionernas låga nivå inte har med kapitaliseringssystemet att göra, utan med ett lågt och diskontinuerligt pensionssparande. Men ett radikalt ledarskap lyckades, på ett antikapitalistiskt sätt, tolka ett krav som i sig inte hade med systemet att göra. Man ville ha mer i plånboken oavsett system, inte krossa den chilenska utvecklingens drivfjäder.

VI FÅR SE HUR detta hanteras. En hårt pressad regering kan lätt hemfalla åt den antikapitalistiska retoriken, och populismens väg är, åtminstone på kort sikt, alltid lockande. Att ge sig på ett ackumulerat pensionssparande på 175 miljarder dollar är frestande. Det skulle göra slut på Chiles utvecklingsmöjligheter, men tyvärr saknas det inte exempel på politiska ledare som inte visste bättre än att säga: "Efter mig, syndafloden." ✨

Chiles president
Michelle Bachelet.
FOTO: SEBASTIAN SILVA/TT

samhälle. Det hände både i efterkrigstidens Europa och i Chile efter diktaturen. På det viset öppnades en vid klyfta mellan föräldragenerationen, upp vuxen under svåra omständigheter (djupa ekonomiska kriser, fattigdom, krig, diktatur) och deras barn, som växte upp under motsatta omständigheter (växande välstånd, masskonsumtion, fred, demokrati). Enligt de begrepp som myntades av Ronald Inglehart för att analysera det europeiska ungdomsupproret ger dessa så annorlunda livsomständigheter upphov till helt olika uppsättningar av värderingar, som kommer att kollidera på

men, profitjakten och konkurrensen. Med andra ord, man vill kliva av framgångens tåg.

SÅ LÄT DET I Europa 1968, och så gjorde det i Chile 2011. De politiska följderna av ungdomsupproret kommer att bero på hur den etablerade vänstern förhåller sig till det. I Sveriges fall, för att ta ett exempel, radikaliserades socialdemokratin under Olof Palmes ledning och dess gamla antikapitalism nymornades. Det blev fondsocialism, och den berömda svenska samförståndsmodellen kollapsade. Tjugo år av konfrontation följde, både inom partipolitiken och

Snart i var mans hand

Varför? En del tittar förskräckt när jag visar fram min hand med det lilla datorchippet som syns svagt under huden. Drygt en halv centimeter långt och en millimeter brett ligger det inkapslat strax bakom vecket mellan tummen och pekfingeret.

Det är ett så kallat NFC-chip, Near Field Communication, vilket innebär att det bara kan läsas av på mycket kort avstånd, upp till en decimeter ungefär.

Det finns inte någon officiell statistik för hur många som går runt med datorchip, men åtminstone tusen personer i Sverige är redan chippade. Själva ingreppet kostar en tusenlapp eller lite mer.

Men ja, varför? I mitt fall kan jag använda chippet som ett lite coolare visitkort. När en person lägger sin telefon mot handen så dyker mina kontaktuppgifter upp. Om de inte har en iPhone, eftersom Apple än så länge låst NFC-läsaren till den egna applikationen Apple Pay.

Den som har ett medlemskort på gymkedjan SATS kan registrera sitt chip i systemet och blippa handen istället för att använda ett kort. Vad praktiskt att alltid ha gymkortet med sig! Å andra sidan måste man ju ändå komma ihåg att ta med sig gymkläderna ...

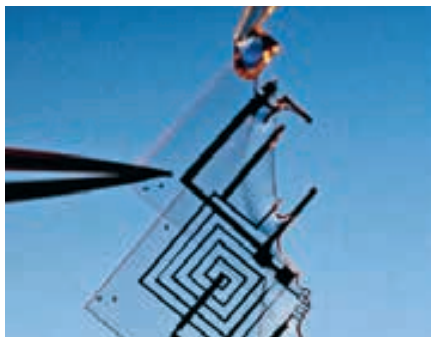

FOTO: JOHN ROGERS / TT

I ärlighetens namn är användningsområde-
na ännu inte särskilt upphetsande. I dagsläget
finns en potential att låta lite på plånboken
genom att använda chippet istället för vissa
kundkort. Mer spännande är kanske att SL
funderar på att göra det möjligt att använda
chippet istället för ett SL-kort. Det kan också
användas för att öppna vissa elektroniska lås.

Ännu mer intressant kan det bli när chip-
pen kan användas för olika betalningslösning-
ar. För entusiasterna hägrar möjligheten att
helt avskaffa både plånbok och nyckelknippa.

Den mest oväntade effekten är av ett annat

slag. Jag lägger upp en bild på facebook från
själva "ingreppet". Det dröjer inte länge innan
jag får glada hälsningar av typen: "Välkom-
men som cyborg!" Är jag en cyborg nu? Ett
slags kombination av människa och maskin?
Chipet interagerar ju inte ens med min kropp.
(Till skillnad från exempelvis pacemakers och
cochlea-implantat.)

En vän mejlar en drygt tioårig vetenskaplig
artikel där den brittiske ingenjören Kevin War-
wick, även kallad Captain Cyborg, ställer frå-
gan vad som händer om cyborger börjar agera
mot, snarare än för, mänsklighetens intressen.
Warwick själv utförde tidigt ett experiment där
han med hjälp av ett inplanterat chip i hop-
kopplat med sitt eget nervsystem, via internet,
lyckades styra en robotarm på andra sidan
Atlanten. Det antyder en tänkbar utveckling
som väcker viktiga etiska frågor.

Men jag försäkrar min vän om att han inte
behöver oroa sig. Jag och ett tusental andra
chippade svenskar utgör knappast något hot.
Det mest anmärkningsvärda med dessa inplan-
terat är snarast hur ospännande de är. Än så
länge.

Maria Eriksson

DENNA OMORALISKA IDYLL

Arkitekturen, den enda konstform som man
måste vara fysiskt blind för att undkomma, är
också ett av de få kulturområden där den
stränga modernismen alltjämt är oinskränkt
överreligion. Vid något brutalstrukturalistiskt
kyrkomöte i tidernas gryning fattades ett
beslut om att varje form av utsmyckning eller
ornament är att betrakta som kätteri, vilket
fått till konsekvens att alla nybyggda hus i
Sverige måste se ut som Finlandsfärjor.

Allt som andas idyll eller nostalgi är på
något diffust sätt djupt omoraliskt. Ja, utom
funkis förstås. Det är tillåtet med massprodu-
cerat låtsas-30-tal, eftersom det trots allt är ett
eko från modernismens egen adolescens. Men
att ens tänka på att rita ett korintiskt kapitel
eller låta en vinranka av gjutjärn omslingra en
sensuellt svällande jugendbalkong – det vore
en reaktionär upprorshandling, fullt i klass
med borggårdstalet.

Det är som om all bildkonst utom Mark
Rothko skulle klassas som knätofsfascism,
eller som om landets symfoniorkestrar vore
anbefallna att uteslutande spela musik av
Alban Berg och hans hårdsvängande tolvtons-

kompisar. Den uppdämda längtan efter lite
arkitektonisk Hugo Alfvén eller Tjajkovskij
har därför skapat ett motståndarläger som är
så svältfött att det knäfaller för varje ansats till
antimodernism.

Det gråter av glädje över att Frankfurt har
börjat återskapa sin sönderbombade stadskär-
na – fast i moderna material, vilket blir som att
spela Hugo Alfvén på hammondorgel, med
skidhandskar. Till och med rysk bombastisk
nystalinism drunknar i facebooklajkningar.

Det glödande engagemanget leder förstås
till en del roliga skärmytslingar.

Som när några skånska fastighetsentrepren-
örer fick för sig att smälla upp medeltidsbyn
Jakriborg – komplett med ringmur, pizzeria
och återvinningsstationer. I prästerskapets
ögon kunde de lika gärna ha återuppväckt
digerdöden. Detta plywood-Visby, dit Ronja
Rövardotter-generationen omedelbart började
vallfärda, väckte en sådan helig vrede hos den
estetiska inkvisitionen att man började känna
doften av ett genuint medeltida kättarbål. Jak-
riborg stämplades som New Urbanism, en
lömsk amerikansk irrlära som går ut på att det

är mysigare att bo i Disneyversionen av Vene-
dig än i en k-märkt asbestsilo.

Den senaste tiden har man även i Växjö
avslöjat nykonservativa attentatsplaner mot
den goda smaken. En grupp sammansvur-
na planerar att bygga ett par fastigheter
inspirerade av 1890-talet, både vad gäller
utseende och i viss mån byggnadsmetoder.
Upprördheten är stor och rättmätig. Stads-
arkitekten kallar projektet "löjligt", och en
annan ledande representant för den læsta-
dianska expertisen utbrister frustrerat:
"Det är ett märkligt projekt, jag förstår det
inte." Nej, visst är det obegripligt? När vi
nu äntligen har lyckats befria våra stadskär-
nor – inte minst Växjö – från merparten av
alla premodernistiska gamla kråkslott, ska
vi då plötsligt väcka liv i en estetik som
bäst sammanfattas i byggnadsborgarrådet
Garpes kärnfulla analys från 1964: "Gamla
äckliga Strandvägen!" Finns det inget
antikt tullhus vi kan jämna med marken
istället?

Wilhelm Behrman

Drömmar om Rio de la Plata

Av Henrik
Nilsson

Novellen har länge haft en särställning i Argentina.
En ny generation författare upprätthåller traditionen.

När jag gick i gymnasiet brukade jag vikariera som brevbärare under sommarloven. I ett av höghusen i Malmö bodde en pensionerad sjöman. När jag kom till hans våning upprepades alltid samma procedur. Efter det att jag hade slängt in posten genom brevkastet, slogs dörren nästan genast upp, som om mannen stått i hallen och lyssnat efter mina steg. Hans långa, nästan maniska anekdoter från världshaven var svåra att avbryta. Dels tyckte jag att vissa av dem var rätt underhållande, dels fanns det trots hans vänliga och översvallande sätt något mörkt i blicken, som förde tankarna till en oberäknelig hund som man inte vill reta upp i onödan.

Somliga dagar brukade jag därför ljudlöst tassa ner till sjömannens våning för att utan förvarning kasta in breven, och när dörren slogs upp hade jag redan med stora kliv hunnit ner till nästa våning, där jag svarade något urskuldande på hans förvirrade rop. Men andra gånger dröjde jag mig kvar en stund för att lyssna på de detaljerade utläggningarna om karibiska kvinnor eller Antwerpens hamnkrogar, och avböjde sedan diplomatiskt erbjudandet om ett glas vodka innan jag fortsatte min runda.

Bland alla avlägsna länder och städer fanns det en plats som den gamle matrosen återkom till med en särskild glans i ögonen – Buenos Aires. Det var han förstas inte den förste att göra. Harry Martinsons skildringar från Rio de la Plata och Evert Taubes visa om Fritiof och

Carmencita i byn Samborombón har bidragit till att ge Argentina en speciell plats i det allmänna medvetandet på våra breddgrader. I Fredrik Ekelunds och Karl Ove Knausgårds mejlväxling *Hemma – Borta* skriver den norske författaren att landet för honom bara varit dröm och fantasi, men att just detta icke-liv utövat en sådan kraft på hans föreställningsvärld att romansviten *Min kamp* länge hade arbetstiteln *Argentina*.

Trots många resor till Latinamerika har jag själv aldrig varit i Buenos Aires. Eller har jag kanske ändå det? I den argentinske författaren Ernesto Sabatos hallucinatoriska värld har jag gått längs stigarna i Lezama-parken, där huvudpersonerna Martín och Alexandra träffas för första gången i mästerverket *Om hjältar och gravar*. Jag har passerat det förfallna utsiktstornet, där romanens tragedi äger rum, och jag har stått framför huset i stadsdelen Belgrano, som rymmer en hemlig passage till stadens kloaker och den mänskliga själens dunklaste territorier.

Men mer än något annat har jag färdats till Rio de la Plata i novellernas värld. Det korta prosaformatet har haft en särställning i den argentinska litteraturen, där det tidvis rentav överskuggat både romankonsten och poesin. Under inflytande av utländska mästare som Tjechov, Maupassant och Edgar Allan Poe fick novellen ett uppsving bland latinamerikanska författare och läsare redan under det förrförra sekelskiftet. Horacio Quiroga (1878–1937) föddes i Uruguay men levde under långa perioder i Argentina. Hans dramatiska och våldsamma noveller förvandlade honom till kontinentens främste och mest läste utövare av genren under 1900-talets första decennier, innan han

Henrik Nilsson är
författare och essäist.

”

Trots många resor till Latinamerika har jag själv aldrig varit i Buenos Aires. Eller har jag kanske ändå det?

**Skönlitterär inspiration:
Lezamaiparken i Buenos
Aires.**

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

slutade sina dagar med att svepa ett glas cyanid i den argentinska huvudstaden. Quiroga hade ett avsevärt inflytande på senare generationer och publicerade dessutom ett numera klassiskt manifest med titeln *Decálogo del perfecto cuentista* (Den perfekta novellförfattarens tio budord). Där ordnernas exakthet och språklig reduktion, samtidigt som författaren uppmanas att bestämt hålla sina fiktiva gestalter i handen ända fram till slutet och inte låta dem distraheras av sådant som författaren kanske får syn på längs vägen men som inte rör dem själv. Råd som många efterföljare förhållit sig till och inte sällan avlägsnat sig från – däribland Quiroga själv.

1900-talets andra hälft dominerades av Jorge Luis Borges (1899–1986) och Julio Cortázar (1914–1984), vilkas författarskap båda nådde sina höjdpunkter just i novellformen. Världslitteraturen har aldrig riktigt varit densamma efter Borges berättelser om dubbelgångare, labyrinter, fiktiva författare och olika oändlighetsperspektiv. Hans traditionsmedvetna, genreöverskridande och internationellt utblickande ifrågasättanden av verkligheten och skriften gör att man med rätta kan tala om en latinamerikansk prosa före och efter noveller som *Alefen*, *Trädgården med gångar som förgrenar sig* och *Biblioteket i Babel*. Nästa år inleds förlaget Tranans utgivning av Borges verk i tre kronologiska volymer.

Trots hans briljans har jag personligen ändå alltid saknat en existentiell omedelbarhet i Borges prosa. Det är en brist som också präglar inflytelserika argentinska efterföljare, som den blixtrande lärde och intelligente men

alltför cerebrale Ricardo Piglia (född 1941) och den ömsom fascinerande, ömsom irriterande César Aira (född 1949), som gjort kortromanen till sin specialitet. Båda är högst uppburna i vissa latinamerikanska litterära kretsar och har under de senaste åren också börjat översättas till svenska – men tenderar att vara och en på sitt sätt att duka under för sin egen intrikata fingerfärdighet.

En episod i Sabatos roman *Om hjältar och gravar* tycks mig sätta fingret på problemet. När två av romanens gestalter en dag promenerar i Buenos Aires får de syn på en man som stöder sig på en käpp framför dem – det är självaste Borges. Hans prosa är den märkvärdigaste som skrivs på spanska nuförtiden, tillstår Sabatos romangestalt. Men – tillägger han – Borges är alltför preciosa för att vara en stor författare.

Hellre läser jag då Julio Cortázar. Att en klar

>>

Den hallucinatoriske Ernesto Sabato.

FOTO: ULF ANDERSEN/GETTY IMAGES

höstdag koka en kopp kaffe och slå upp berättelser som *Intaget hus* eller *Natt på rygg*, hör till det närmaste jag kan komma ren, porlande läsglädje – jämförbar med att plocka fram en novell av Tjechov eller Raymond Carver ur hyllan. I likhet med Borges får Cortázar marken att gunga under läsarens fötter genom att upphäva gränserna mellan dröm och vakenhet, verklighet och fiktion och mellan levande och döda. Den yngre kollegan är dock inte lika hårt fjättrad vid sitt bibliotek och har ett ledigare, mer energiskt språk – och därtill en talang för hisnande vändningar som för tankarna till överraskningarnas mästare Edgar Allan Poe.

Bland Cortázars nittiotial samlade noveller, som kom i svensk nyutgåva för några år sedan, finns *Djävulens spott*, som låg till grund för Antonionis film *Blow-Up*. Där fotograferar en översättare i Paris ett motiv vid Seinefloden, men under berättelsens gång avtäcks ständigt nya lager av betydelser hos den ursprungliga bilden. Världen är inte bara vad den vid första anblicken synes vara, utan tvärtom bråddjup och mångtydig. Episoden är symptomatisk för hela Cortázars novellkonst, som är en oavbruten attack mot vaneseendet och förutsägbarheten. Efter det att man slagit igen någon av hans berättelser sitter man kvar med förhöjd varseblivning och skärpt blick på sin omgivning.

Alla som någon gång läst August Strindbergs *Ett halvt ark papper*, som sammanfattar ett helt liv på endast ett par sidor, har nog förundrats över hur mycket en skicklig penna kan uträtta på litet utrymme. Den moderna argentinska novellkonsten har dessutom påmint oss om att formen lämpar sig särskilt väl för att osäkra och ifrågasätta verklig-
hetens grundvalar. Desto mer glädjande att traditionen visat sig ha en vital återväxt i landets yngre generationer. Bland dem som inte bara excellerat i novellformen och det som på spanska kallas *microcuentos* (kortprosastycken), utan också i Quirugas efterföljd reflekterat över novellkonsten i sig, hör Andrés Neuman (född 1977), numera verksam i Spanien. ”Att skriva en novell handlar om att kunna bevara en hemlighet”, konstaterar han i en aforism, medan en av hans essäer definierar novellen som ”en lyckosam upptäckt av en gåta”. Lägg märke till ordvalet: upptäckt, inte avslöjande.

Novellen är dock inte bara en hemlighetsfull genre rent litterärt – i ett globalt perspektiv har den ofta fört en diskret tillvaro på förlagen och bland läsarna, något i skuggan av den mer kommersiellt gångbara romanen. Ändå har novellen en tendens att överleva, ja, ibland till och med frodas i till synes ogynnsamma tider. Antologin *La joven guardia* (Det unga gardet) publicerades för första gången för drygt tio år sedan – en utökad upplaga har senare följt – och har spelat en viktig roll för att lyfta fram den nya novellkonsten efter millennieskiftet i Argentina. I förordet skriver redaktören Maximiliano Tomas om hur litteraturen rent av fick ett uppsving i kölvattnet efter den socioekonomiska krisen i landet 2001. Mindre och medelstora kvalitetsinriktade förlag såg dagens ljus, och trots knappa medel blomstrade en publik

litteraturscen med uppläsningar och diskussioner i städer som Buenos Aires, Rosario och Córdoba, en utveckling där novellen spelade en central roll.

Bland antologins författare födda på 1970-talet, strax före eller under militärdiktaturen, finns förutom den tidigare nämnde Andrés Neuman flera tongivande röster som Patricio Pron, Samanta Schweblin och Mariana Enriquez. Den sistnämnda har för övrigt blivit något av ett fenomen med sin senaste novellsamling *Las cosas que perdimos en el fuego* (Saker vi förlorade i elden, 2016), som redan håller på att översättas till ett tjugotal språk, däribland svenska – en internationell förlagssuccé som inte hör till vanligheterna för noveller. Det är visserligen en något ojämn samling, men när Enriquez är som bäst knyter hon effektivt an till en tradition med övernaturliga och skräckfyllda inslag som har en rik historia i det spanskspråkiga Latinamerika. *Tela de araña* (Spindelväv) är en berättelse med både oroande och humoristiska inslag om en resa till Paraguay som huvudpersonen gör tillsammans med sin man och sin kusin, medan saker och ting spårlöst går upp i rök i deras omgivning – allt mot fonden av ett krackelerande kärleksförhållande. Flera noveller – exempelvis *La casa de Adela* (Adelas hus), som kretsar kring ett ödehus där de destruktiva krafterna sitter i själva väggarna –

”

Trots hans briljans har jag personligen ändå alltid saknat en existentiell omedelbarhet i Borges prosa.

Dominanten: Jorge Luis Borges.

FOTO: CHRISTOPHER PILLITZ
/GETTY IMAGES

Samanta Schweblin.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

”

En på samma gång traditionsmedveten och självständig ung novellkonst har tagit form.

kombinerar skrällen med en indirekt samhällskritik på ett sätt som för tankarna till den svenske författaren John Ajvide Lindqvist. Barndoms- och uppväxtmotiven återkommer, liksom gestalter som befinner sig vid mentala bristningsgränser. I mitten av 1800-talet skrev Jules Verne om Edgar Allan Poes överkänsliga novellgestalter att om de inte är galna, kommer de uppenbart att bli det. Något liknande tycks gälla för Enriquez skapelser.

Den yngre argentinska novellist som dock allra mest fångat min uppmärksamhet är Samanta Schweblin (född 1978 i Buenos Aires), som hittills har gett ut tre novellsamlingar. Hon delar Enriquez dragning till det bisarra och ibland det makabra, men gör oftast halt före den rena skrällen för att istället dröja kvar i hotfulla spänningsfält. Därtill är hennes språk mer reducerat och berättelserna sällan definierade i tid och rum. Ibland är gestalterna istället, liksom lantmätaren i Kafkas roman *Slottet*, utkastade i en främmande miljö, där de involveras i märkliga ting. Som i den utsökta novellen *El cavador* (Grävaren), där berättaren kommit till ett samhälle vid kusten för att vila upp sig, men på väg till huset stöter på en man som håller på att gräva en grop – och som insisterar på att det är berättaren som gett honom uppdraget. Till slut kretsar allt obönhörligt kring denna grop, som växer och växer – tills dess kant börjar närma sig huset. Eller i den lite mer vrickade *Irman*, där berättaren och hennes pojkvän stannar till vid en underlig väggkrog för att släcka törsten. Paret rånar till slut ägaren på ett skrin som de tror innehåller dagskassan. Under bilflykten därifrån visar det sig istället rymma dikter av en viss Irman och brev adresserade till honom, brev som de tömmer ut genom det nedvevade fönstret, utan

att läsaren får veta vad som stod i dem. Hemligheten bevaras, gåtan förblir intakt.

I Schweblins noveller kan vi möta barn som äter levande fåglar, en berömd konstnär som under hela sitt liv haft en dunkel drift att banka huvuden i asfalten och en kvinna som blir handlöst förälskad i en manlig sjöjungfru. Det tycks alltså som om hon axlar den fantastiska traditionen från Borges och Cortázar, och Schweblin har också i en intervju i tidskriften *Karavan* beskrivit hur det var just en av Cortázars noveller som gav henne en avgörande impuls att själv börja skriva. Liksom för de flesta av Schweblins argentinska generationskollegor står dock föregångarnas lek med nivåer och uppluckrade gränser mellan litteratur och verklighet inte längre i fokus. En på samma gång traditionsmedveten och självständig ung novellkonst har tagit form.

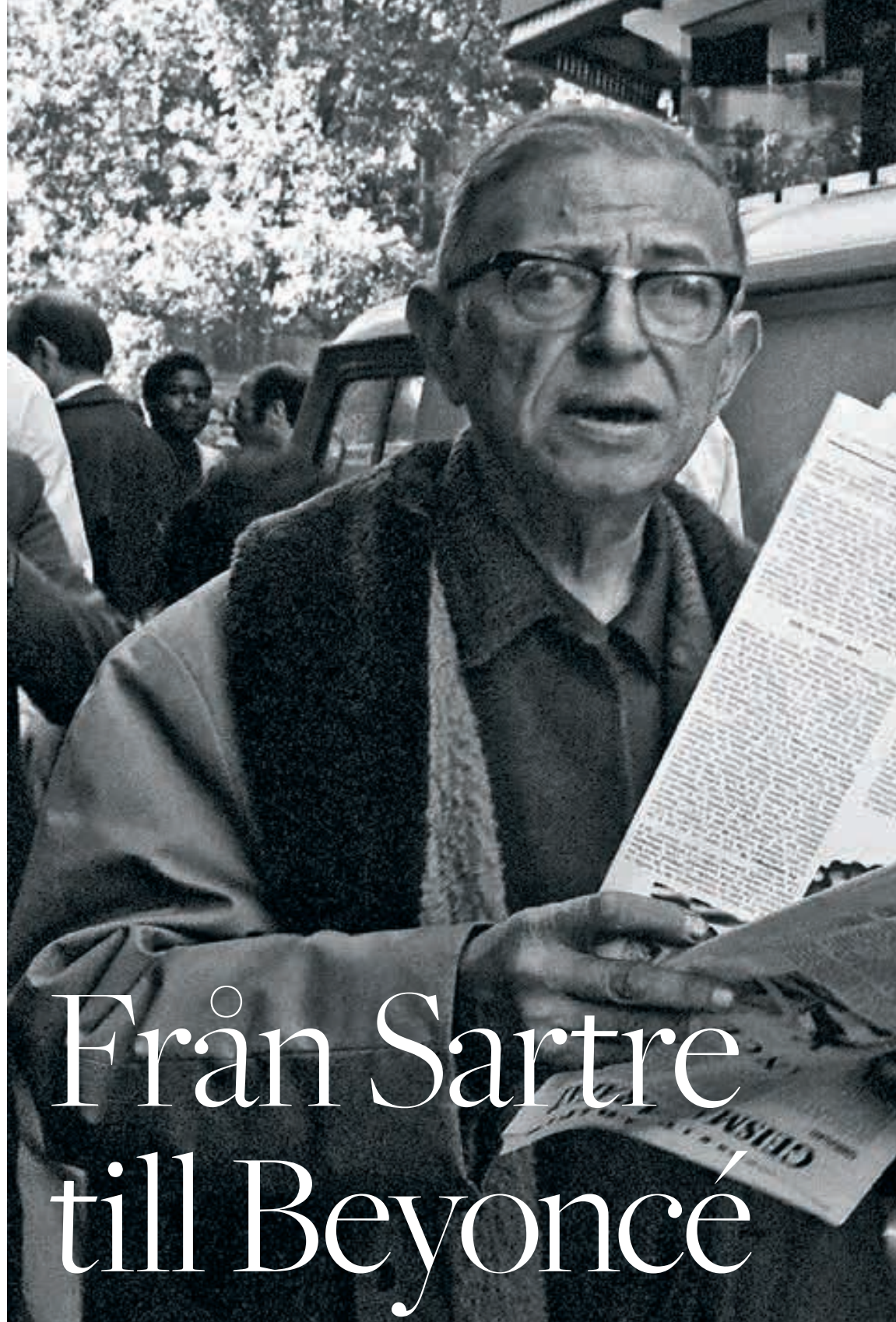
Höjdpunkten i Schweblins författarskap är ändå *Distancia de rescate* från 2014, som i höst kommer ut i svensk översättning under titeln *Räddningsavstånd* (Albert Bonniers Förlag). Här rör sig författaren i novellformens utkanter, i något som liknar en kortroman, helt och hållet bestående av repliker mellan två personer. Till en början famlar läsaren i blindo – vem talar med vem och var befinner de sig någonstans? Efter hand klarnar konturerna – scenen är ett rum på en akutmottagning i ett mindre samhälle. Nedanför en sjukhussäng sitter pojken David, som är den som till en början styr samtalet och ställer frågorna som driver berättelsen framåt. I sängen ligger Amanda. Det står klart att någonting fruktansvärt har hänt, och deras samtal syftar till att blottlägga smärtpunkten i den katastrof som involverar deras närstående. Men det är bråttom, tiden är snart ute. Språket är direkt, avskalat och febrigt, det är som om berättelsen utspelar sig i ett slutet rum där syret håller på att ta slut och därför endast det mest väsentliga kan sägas. Resultatet är en gastkramande berättelse som hör till det starkaste jag läst i den latinsamerikanska litteraturen överhuvudtaget under senare år. Mot slutet gör jag då och då korta vilopausar för att hämta andan, sådan effekt har Schweblins prosa på mig. Här finns utan tvivel den existentiella intensitet som jag saknat hos Borges lärjungar.

Jorden undertill spelar en viktig roll i flera av Schweblins berättelser. I *Räddningsavstånd* tycks trakten vara diffust förgiftad på ett sätt som för tankarna till Zonen i Tarkovskijs film *Stalker*. I novellen *Bajo tierra* (Under jord) – besläktad med den tidigare nämnda *Grävaren* – har barnen i ett litet samhälle börjat gräva en brunn. En dag är de alla spårlöst försvunna. Efter en tid börjar dock ljud höras från marken, något som påminner om krafande råttor eller mullvadar. Familjerna slår in källarnas väggar med slaggor, gräver upp gatorna och tömmer cisternerna. ”Det sägs att vissa föräldrar fortsatte att gräva dag och natt på sina tomter, och att de bara slutade när tröttheten eller galenskapen hade tagit kål på deras kroppar.”

Sådan, slår det mig, är Samanta Schweblin och den nya argentinska novellkonsten i sina bästa stunder – en underjordisk aktivitet från några som skulle kunna vara våra närstående, kraftanden under marken vi tog för given. ✨

Av Mikael
Timm

Från Sartre till Beyoncé

När bilden blir viktigare än ordet förändras de intellektuellas uppgift. Men på nätet erbjuds plats och inflytande för goda tankar och oberoende skribenter.

Om man söker på internet får man 8.100 träffar på 0,59 sekunder. "Mjölkbonde" ger 71.000 träffar på 0,35 sekunder. "Donald Trump" ger 372 miljoner träffar på 0,27 sekunder.

Det ser ut som ett sammanhang.

De svenska mjölkbönderna har utkonkurrerats av importerad mjölk som är sämre men billigare,

Mikael Timm är
författare och journalist.

Den intellektuella
råmodellen:
Jean-Paul Sartre.

FOTO: BARBARA BINSTEIN
/GETTY IMAGES

kunderna bryr sig inte om kvalitet, påstår en bonde i tv-rutan. Han berättar lakoniskt att han ska upphöra med verksamheten. Någon vecka senare ser jag några författare i tv-rutan. De ser nervösare ut än mjölkbonden. Också de har problem med sjunkande efterfrågan. Hur det är med kvaliteten på deras produkter framgår inte. Och förresten, hur vet man att de verkligen är intellektuella?

Nationalencyklopedin definierar begreppet intellektuell som "en mångtydig benämning på

den som med sina idéer söker påverka samhällsutvecklingen".

Uppslagsverkets syn kan dateras till slutet av 1800-talet, närmare bestämt till januari 1898 då tidningen *l'Aurore* (Gryningen) på första sidan publicerade en text under rubriken "J'ACCUSE" ("JAG ANKLAGAR"). Det var egentligen ingen artikel, utan ett öppet brev till Frankrikes president, skrivet av Emile Zola. Ämnet var Dreyfus-affären, decenniets största skandal, i vilken en judisk officer falskt anklagades och dömdes för att ha spionerat för Österrike. När Zola skrev sitt brev var Dreyfus sedan flera år förpassad till Djävlösön, men frågan var aktuell eftersom en krigsrätt just frikänt major Esterházy som man börjat misstänka var den verkliga spionen.

Det tog ytterligare några år, men sedan släpptes Dreyfus, och närmare tio år efter Zolas brev återupprättades Dreyfus. Hur opinionen långsamt svängde återges i Prousts romansvit *På spaning efter den tid som flytt*, där människor som först var självklart emot Dreyfus senare blev lika självklart för.

Zola var inte ensam om att engagera sig, Anatole France och André Gide skrev också om affären. Men det är Zola som förknippas med den. Han visade att uppriktighet och raseri i välskriven förning kunde ändra världen.

Dagen efter Zolas brev publicerades ett upprop med ett hundratal underskrifter, däribland Marcel Prousts, en då okänd ung man som var en av initiativtagarna till uppropet. Den texten har inte många läst, men den blev i sin enkelhet lika normgivande som Zolas brev. Det var inte det första uppropet, men det var framgångsrikt. Uppropet i *l'Aurore* följdes inom några dagar av fler. Underskriftsparnasen var född. Hädanefter blev det vanligt att intellektuella agerade som grupp i tidens frågor. Tre förutsättningar måste uppfyllas för att ett upprop ska få effekt. Ämnet måste vara allmänt bekant, gruppen måste agera i rätt ögonblick (det ska finnas något som kopplar frågan till nyhetsmedier och undertecknarna måste vara kända.

I mer än hundra år har indignerade artiklar och upprop varit en arbetsuppgift för intellektuella. Råmodellen är Jean-Paul Sartre, en motståndsmann med penna istället för kulspruta. Sartre blev hjälte genom pjäsen *Flugorna*, som hade premiär under ockupationen, men hans stjärna lyste som starkast under 1960- och 1970-talen. Han briljerade i intervjuer, var med och ledde Russeltribunalen (som svenska regeringen inte ville se i Stockholm) och sålde den maoistiska tidningen *la Cause du Peuple* på gatan.

Efter honom följde kohorter av mer eller mindre framgångsrika författare som gjorde anspråk på att veta bäst hur andra skulle leva sina liv. En tidstypisk bok är *Författarmakt*, i vilken Björn Håkansson 1970 optimistiskt utforskar litteraturens politiska betydelse. Numera är Göran Greider en av de sista representanterna för mikrofonvänliga åsiktsmaskinister som utgår från att författare kan uttala sig om allt, ibland till och med något de har kunskap om.

”

Förändringen var långsam. Så sent som på 1990-talet hade författare fortfarande en roll, låt vara begränsad, i opinionsbildningen.

»

Opinionsbildaren Beyoncé.

FOTO: KEVIN MAZUR/GETTY IMAGES

Förläggaren och författaren Thomas von Vegesack skrev redan 1986 *Tankens aristokrater eller pennans tjänare*. von Vegesack visar att intellektuella fungerat som "en oberoende moralisk instans, överordnad det kortsiktiga politiska spelet" men också att de många gånger misstagit sig. Till och med Sartre har med tiden omvärderats och idag nämns hans resa till Sovjetunionen och de förljugna texter den gav upphov till lika ofta som *Flugorna*.

När den indignerade intellektuelle förföll odödlig ändrades marknaden för skrivna ord. På 1960-talet noterade litteratursociologer att "den bildade borgerligheten" var på väg att försvinna. Förändringen var långsam. Så sent som på 1990-talet hade författare fortfarande en roll, låt vara begränsad, i opinionsbildningen. Den amerikanske litteraturvetaren Harold Bloom rasade mot tv och upprättade en litterär kanon som ett försvarsverk mot tv:s banalitet. Domedagsprofeterna varnade för att litteraturen var utrotningshotad. Men få såg att hotet inte kom från tv, utan från datorerna och amatörskribenterna. Ännu färre förutsåg att populärkulturen skulle politiseras, medan litteraturen skulle gå åt andra hållet.

Idag drivs opinionsbildning i tidens modefrågor (till exempel gender och etnicitet) snarare av scenkonstnärer än av författare. I vårt fall när artisterna fler. När Beyoncé var i Sverige sommaren 2016 presenterades hon i nyhetsmedier som en av de viktigaste amerikanska opinionsbildarna och behandlades med samma beundran som Jean-Paul Sartre när han besökte Stockholm. Förskjutningen kan tyckas stämma med Blooms mardrömmar om att bilden kommer att dominera över ordet. Men det är inte bilden som hotar de intellektuella, det är andra författare. Nätet har gjort alla till skribenter. Fem miljoner svenskar uttrycker sina åsikter på Facebook. Det skrivna ordet blomstrar i den rörliga bildens epok. Samtidigt riskerar yrkesförfattarna svält döden. Proffsen må få stipendier men läsarna/skrivarna ignorerar deras texter. Däremot vill de veta vad Beyoncé och Springsteen har att säga.

Åsiktsmarknaden för intellektuella skribenter krymper drastiskt. Yrkesförfattarna riskerar att hamna utanför samtiden om de inte omskolar sig till artister eller åtminstone blir lärare på skrivarkurser. Visst, deckarförfattaren kan överleva, manusförfattaren likaså. Värre är det för den som skriver essäer och kritik. Inte undra på att akademiledamöter som Anders Olsson och Kjell Espmark klagat över tidens förfall. Få intellektuella är lika lakoniska som mjölkbönderna.

Som sociologen Pierre Bourdieu påpekat är den kulturella världen en marknad. Och när efterfrågan minskar måste de intellektuella förnya sig. Det är ett spännande utgångsläge för förändring. Hittills har de intellektuella reagerat som de så kallade ludditerna när den maskinella vävstolen infördes på 1800-talet. De yrkeskunliga vävarna slog sönder de nya maskinerna, men utvecklingen gick inte att vända. Dagens intellek-

tuella måste prova något annat, kanske är det läge för självkritik. Måhända är samtidens förtjusning i underhållande kultur en reaktion på decennier av tråkiga debattartiklar. Och redan under Dreyfusaffären bedrevs opinionsbildningen till stor del av pamflettdiktare och sångare. Gatusångare med positiv skrev hundratals visor om Dreyfusaffären. Nu får många sina nyheter via underhållning och sociala medier. Skillnaden är att Zola och hans kolleger kunde räkna med läsarnas respekt, det kan inte deras sentida svenska kolleger.

Användningen av ordet i olika länder speglar ofta olika kulturer och traditioner. Medan den franske intellektuelle är ett ensamt snille i universitetskvartrens Paris, är hans svenska motsvarighet en beskedligare, mer tjänstemannalik typ.

När till och med den annars så objektiva Nationalencyklopedin driver med begreppet intellektuell dröjer det nog inte länge innan någon välvillig politiker föreslår att man ska inrätta en nationalpark för intellektuella, där de kan fortsätta att kritisera den samtid som inte vill höra dem.

Men om indignationsintellektuella som arbetar i 1800-talstraditionen befinner sig i kris erbjuder 1700-talet kanske en lösning. Elektroniken förflyttar oss tillbaka till tiden före rotationspressen. Nätet har oväntat väckt upp den oberoende intellektuelle. Lärdomen kan förstås diskuteras men inriktningen är tydlig. Hen lider inte av skrivkramp. Gamla essäer läggs ut på nätet, nya skrivs oavbrutet. När dagstidningarna skär ned på litteraturkritiken föds litterära sajter.

Zolas motpol är en hög tjänsteman som 1570 drog sig tillbaka till sitt slott utanför Bordeaux och ägnade resten av sitt liv åt att skriva. 1580 kom den första upplagan av Michel de Montaignes essäer. Istället för att söka sig utåt hittade Montaigne sina ämnen i sitt eget liv – som bloggare gör.

Zola tillhörde den första generationen författare som kunde leva på tryckta texter, Montaigne verkade innan marknadsekonomin slagit igenom. Det finns något hantverksmässigt över hans förhållande till ordet. Montaigne skrev hela tiden samma typ av texter, han ägnade rentav åtskillig tid åt att bearbeta de texter han redan hade publicerat. Den ene var skeptiker, den andre övertygad förkämpe. Efter decennier av politiskt tvärsäkra författare tycks Montaignes tid ha kommit. Det borde inte förvåna. När alla facebookar, twittrar och flickrar är gedigen kunskap värdefull.

Idag är borsvärdet för moralisk upprördhet i skriven form lågt. Däremot visar framgången för författare som Alain de Botton, Julian Barnes och Claudio Magris att många vill ta del av kombinationen av historiskt kunnande och träffsäker analys av tidsandan. Intellektuell fantasifullhet är viktigare än politisk korrekthet.

Först ut (och fortfarande oerhört läsvärd) var Roland Barthes, en av dem som redan på 1960-talet uppmärksammade att den bildade läsekretsen hade försvunnit. Genombrottet kom när Barthes tillsammans med likasinnade ersatte den traditionella lit-

teraturkritiken med närläsning av texten frilagd från sin upphovsman. Författaren är ointressant, men texten lever, sade Barthes milt leende.

Fram till sin död 1981 blev Barthes alltmer intresserad av den yttre världen, inte minst av dess yta. Från att ha sysslat med klassisk och nyskriven litteratur (Racine respektive Robbe-Grillet) började han i korta och pregnant artiklar skriva om mode, bilmodeller, kampsporter och reklam. De första texterna skrevs på 1950-talet, och när de samlades i *Mytologier* nådde de en jättepublik världen över. Under de kommande 20 åren fortsatte Roland Barthes att skriva om fenomen i tiden, han blev en teckentydare som avkodade film, Japan, fotografi men naturligtvis skrev han också om litteratur. Hans lekfulla och melankoliska dissektion av (hur vi talar om) kärlek, *Kärlekens samtal*, blev en monumental framgång. Böckerna blev inte storsäljare genom att förenkla, tvärtom var Barthes styrka att komplicera begreppen. Att skriva under upprop gillade han inte. Ingenting hos Barthes är entydigt, han till och med gav sig på typografin för att uppnå mångsidighet i texten (kommentarer av en text trycktes parallellt med ursprungstexten).

Idag ökar intresset för Roland Barthes, en mångtydig tid behöver en uttolkare som är intresserad

”

I mer än hundra år har indignerade artiklar och upprop varit en arbetsuppgift för intellektuella.

av komplexa paradoxer. Internet har väckt liv i traditionen av korta texter och ironiska kommentarer. Om den politiskt engagerade författaren stundtals liknade en dömande frikyrkopastor, kan det vara dags för dagens intellektuella att bli mer av gycklare. Shakespeare låter Narren säga sanningen. Han visste att då lyssnar publiken.

De intellektuella som klagar över tidens tillstånd må betänka att ett leende förlänger även den intellektuelles liv. Inte ens nätsvadan är av ondo. Det finns något hoppfullt i allt skrivande på nätet, hur dåliga formuleringarna än är.

Så länge det finns kossor finns det mjölk. Så länge det finns ord finns det hopp. Den goda tanken finner sin läsare, om än på nätet. ✨

Roland Barthes blev alltmer intresserad av yttrevärlden.

FOTO: ULF ANDERSEN/GETTY IMAGES

Världen är ur led

Metaforer är bärare av kunskap, men de är också redskap för manipulation. Ett drama av Euripides visar deras dolda inflytande på vårt tänkande.

Av Johan Tralau

Det finns en detalj i ett nästan förlorat drama av Euripides som inte lämnar mig i fred. Detaljen är en gåtfull metafor som rymmer ett tempeltak. Taket är byggt av cypresssträ och sammanfogat med tjurlim. Jag tror att just denna bild öppnar oerhörda perspektiv. Den kan på ett nytt sätt få oss att förstå hur metaforer påverkar vårt tänkande.

Dramat heter *Kretensarna* och sattes troligen upp under 440-talet före Kristus. Det handlar om Minotauros födelse, monstret som är hälften tjur, hälften människa. Av tragedin finns bara fragment kvar. I ett av dem, som alldeles säkert är från början av pjäsen, talar en präst. Han tillhör en religiös rörelse inspirerad av den mytiske sångaren Orfeus, en rörelse som av de flesta greker vid denna tid ansågs vara suspekt och subversiv. Han sjunger om sitt tempel:

*Jag kommit har från ett gudomligt tempel
vars tak är byggt av doftande cypresssträ
som vuxit här och högs av Asiens yxor,
och blandats med det lim som kokts på tjurar,
och fogats samman till helt raka bjälkar. (min översättning)*

Metaforen inbegriper alltså cypresssträ som är "blandat" med tjurlim. Det kanske inte låter så konstigt, men när vi tittar närmare på bilden kommer vi att upptäcka att den inte tar den väg som metaforer vanligen följer. En metafor innebär att ett namn på en företeelse överförs till en annan företeelse, säger Aristoteles, som var den förste grekiske tänkare som utarbetade en teori om sådana språkliga bilder. Enligt den tradition som utgår från Aristoteles lär vi oss något, ser vi något, när två olika bilder genom metaforen

förs samman till en enda. Säger man om hjälten Achilles att "lejonet Achilles störtade fram" är det i ett avseende oegentligt och lite konstigt. Bilden för samman lejonet och Achilles. En eländigt pedantisk person skulle kunna invända att Achilles inte är något lejon. Men bilden av den våldsamme, framstörtande, orädda Achilles som ett lejon hjälper oss att se gestalten mycket bättre. Denna våldsamhet, tapperhet och styrka, som är Achilles egen och som liknar lejonets, framträder så mycket bättre i metaforen. Vi kan se likheten mellan lejonet och Achilles med hjälp av den språkliga bilden.

Enligt Aristoteles har därför metaforen en kognitiv funktion, det vill säga den lär oss något, får oss att inse något. Vi upptäcker en likhet mellan två företeelser, och metaforen framställer den likheten. Även modern forskning har visat att metaforer i grunden påverkar hur vi tänker. Psykologiska experiment har till exempel visat att människor föreslår olika lösningar på politiska problem beroende på de metaforer med hjälp av vilka dessa problem formuleras. Så har forskaren Lera Boroditsky klargjort att uppfattningar om lämpliga åtgärder mot brottslighet beror på om personer som tillfrågas får höra brottsligheten beskrivas som en "farsot" eller som en "best", och de åtgärder som personerna anser lämpliga beror i högre grad på den metafor som intervjuaren i experimentet har valt att beskriva brottsligheten med än på de allmänna politiska ståndpunkter som de intervjuade säger sig ha. Samma experiment visade att intervjupersonerna själva inte förstod att metaforen faktiskt påverkade dem. Så metaforer är bärare av kunskap, men de kan också få oss att tänka på vissa sätt utan att vi själva förstår det – de kan vara redskap för manipulation.

Metaforer har på det sättet ett oerhört och delvis dolt, underjordiskt inflytande på vårt tänkande. Vi återvänder därför till cypressen. I Euripides drama hör vi alltså en präst från en mystisk

>>

Johan Tralau är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Hjälten Achilles. FOTO: BRIDGEMAN/IBL BILDBYRÅ

P. M. Allen. Achille.

”

Vi upptäcker en likhet mellan två företeelser, och metaforen framställer den likheten.

sekt sjunga om ett tak av cypresssträ vars bjälkar fogats samman med hjälp av tjurlim. Därefter får vi höra att Minotaurus har fötts. Modern är Pasifae, Kretas drottning, som har parat sig med en tjur. Kungen, hennes man Minos, anklagar henne för detta, och hon försvarar sig med att hon inte var ansvarig för sin överträdelse, utan att havsguden Poseidon hade blivit rasande på grund av att Minos inte hade förrättat ett utlovat tjuroffer till guden. Poseidon hade därför valt att straffa kungen genom att göra dennes hustru vild av åtrå till det stora oxdjuret, och hon hade då låtit bygga en koattrapp, en falsk ko av trä som hon gömde sig i och som tjuren sedan betäckte. Men hennes sexuella vansinne var alltså gudens verk, inte hennes ansvar, och Poseidons handling var i sin tur ett svar på Minos förbrytelse mot förpliktelsen att offra till guden.

Dramat *Kretensarna* är fascinerande i så många hänseenden – till exempel som en del i moralens, ansvarets och avsiktens idéhistoria. Grekerna brottades med frågan vad man har ansvar för och vilken roll ens avsikt

spelar för den etiska bedömningen av handlingar och händelser. Men här vill jag alltså tala om något annat, om ”doftande cypresssträ”, som ”blandats med det lim som kokts på tjurar”. Vad är konstigt med detta? I ett drama om ett vidunders födelse, ett odjur som är tjur och man, kan man studsa till inför tjurlimmet. Men själva klistret är det nog inget överdrivet märkligt med. Man kokade faktiskt sådant på djurdelar. Plinius den äldre berättar i sitt stora naturalhistoriska verk att det bästa limmet framställs när man kokar öron och könsdelar från just döda tjurar. Och limmet var en viktig del i grekisk byggnadskonst, tillika ofta en stor kostnad vid husbyggen.

Men det som har blandats med tjurlimmet är cypresssträ, och det är anmärkningsvärt. Cypressen har en lång och fascinerande kulturhistoria i Medelhavsområdet. Och den hör ihop med Kreta på ett särskilt sätt. Vi vet – eller rättare sagt historikern Diodoros från Sicilien hävdar, vilket är bra nog förr oss – att det fanns en uråldrig cypresslund nära Knossos på Kreta. Och poeten Pindaros, som levde under 500- och 400-talen före Kristus, använder cypressen som en bild av själva ön.

Men cypressen hade också en annan doft. Trädet åkallar döden och sorgen. Kistor för de döda byggdes ofta av just cypressträ. Och hos den romerske poeten Ovidius kan vi läsa om pojken Cyparissus, som i sorg över en älskad som dött förvandlades till ett cypressträd.

Så cypressträdet hör ihop med Kreta, döden och sorgen. Men det finns något annat, ännu viktigare i det här sammanhanget, och det är trädets rent fysiska egenskaper. Cypressträ är hårt och påfallande beständigt. Cypress håller osannolikt länge. Plinius, igen, alltid full av sådant som i dag kallas nördkunskap, nämner exempelvis en byggnad vars dörrar var gjorda av cypress. Dessa var fyra hundra år gamla, men såg ut som vore de nya. Cypressen är därför också sinnebilden av det som är hållbart, beständigt och solitt.

Och det är denna egenskap hos cypressen som gör bilden med taket som är blandat med tjurlim så skandalöst konstig. Euripides låter oss veta att taket är av doftande cypressträ som vuxit här och höggs av Asiens yxor, och blandats med det lim som kokts på tjurar.

Cypressträd på Kreta.

FOTO: FRANK LUKASSECK
/ GETTY IMAGES

Cypressen är "blandad" med tjurlimmet. Forskningen har tidigare inte tyckt att detta ordval är något anmärkningsvärt. Man har sagt sådant som att blandandet här bara betyder "att sätta ihop". Men när vi ser hur bilden är formulerad upptäcker vi något som en svensk översättning inte riktigt kan överföra. Cypressen, på grekiska *kyparissos*, är "blandad" med tjurlim, och detta "blandad" är ordet *kratheis*, från verbet *kerannynai*. Häri ligger det märkliga. *Kerannynai* betyder nämligen "blanda" i en särskild mening – det används om vätskor. Ordet är en nära släkting till *krater*, som är en skål i vilken man blandar vin och vatten. Så den egentliga meningen är alltså blandande av två vätskor. Svenskan har såvitt jag vet inget ord för "blanda" som betecknar just vätskors blandning, men här ser vi ett sådant ord.

Det gåtfulla är nu att detta "blandad" här i *Kretensarna* inte används om vätskor, utan metaforiskt. Meningen förs över från en typ av företeelse till en annan, från det flytande till det fasta. Det är nämligen i Euripides bild av taket inte någon vätska som blandas som något flytande, utan något fast. Och detta fasta, som omtalas som något rinnande, är cypressträet. Metaforen gör alltså det som är fast till något flytande, och det beständiga, hårda blir vätskelikt. Fast blir flytande.

Skapelseberättelser är ofta rapporter om hur det fasta, det luftiga och det flytande en gång skildes från varandra. Världen ordnas, den får ordning och blir begriplig för människan när himlen skils från jorden och jorden från havet. När vi kan särskilja sådant som är flytande från sådant som är fast och sådant som är molnartat så har vi också fått någon sorts trygghet i den kosmiska ordningen. Men Euripides bild av det cypressträ som omtalas som om det flyter undergräver den ordningen. Det fasta, beständiga, det påfallande hårda och oftergivliga blir till sin motsats – det blir formlost, flytande. Finns det inte något oroande, störande i detta, i att det fasta blir flytande, som att världens ordning undergrävs och förlorar sina konturer?

Man skulle kunna invända att metaforer kan förväntas vara galna och ogenomtänkta i poesi, och att detta särskilt gäller metaforer i den grekiska tragedin, som har en lång och vörtnadsväckande historia av konstiga bilder. Men Euripides metafor är i själva verket oerhört nydanande och djärv. Det finns i bevarad grekisk litteratur ingen tidigare metaforisk användning av verbet för "blanda" i samband med ett fast föremål. Platon låter förvisso ordet *kerannynai* beteckna blandning av annat än vätskor, men han skrev ju betydligt senare, under 300-talet, och när han gör sådana blandningsmetaforer är det abstrakta substantiv, som känslor, som blandas. Att "blanda" känslor när detta "blandade" i egentlig mening syftar på vätskor är rimligen mindre radikalt och drastiskt som metafor än "blandande" av något beständigt och hårt, som cypressträ. Idéerna om det flytande och det hårda kolliderar helt enkelt och gör bilden störande. På andra ställen i det antika Greklands litteratur – som hos historikern Thukydides och i Euripides sista drama, *Backanterna*, som är flera årtionden senare än hans *Kretensarna* – finns metaforer

”

Cypressen är därför också sinnebilden av det som är hållbart, beständigt och solitt.

>>

där olika ljud "blandas". Men att tala om ljuds blandning som om ljuden vore vätskor är också mindre konstigt än när detta hårda, fasta, massiva "doftande cypresssträ" omtalas som något flytande och formlost. Andra, liknande metaforer är inte särskilt lika, och de är av långt senare datum. När *Kretensarna* skrivs och sätts upp under 440- eller 430-talet är denna metafor exempellös.

Och bilden av det flytande träet gör det fasta till något formlost. Upptäcker vi bilden på det sättet blir den mardrömslik. Här har vi uppenbarligen att göra med en metafor som inte riktigt kan visualiseras på det sätt som Aristoteles tänkte sig. När vi säger att Achilles är ett lejon kan vi se likheten framför oss – krigaren är tapper, våldsam, oerhörd liksom det stora rovdjuret. Men likheten mellan cypresssträet och vätskan kan vi inte se framför oss, och vi kan inte riktigt förstå den heller, inte som en bild av ett välbyggt tempeltak. Försöker vi visualisera bjälkarna av cypresssträ som något flytande blir bilden skräckfilmsartad, en sorts poetisk LSD-hallucination, en berusande och fränstötande vision av ett tak som flyter.

Här upphävs formerna, här undergrävs skillnaden mellan fast och flytande. Aristoteles säger att en lyckad metafor måste byggas upp av två saker som inte är alltför uppenbart lika, men som ändå är besläktade – just som krigaren och rovdjuret i ett hänseende är lika. Men här upptäcker vi ingen sådan släktskap mellan vätska och cypresssträ. Två grundläggande kategorier i vår förståelse av världen, det flytande och det fasta, flyter samman, och världens ordning blir osäker. Skapelseberättelserna lär oss att fast, flytande och luftigt en gång har skilts från varandra, men Euripides bild av cypresssträ som en vätska tycks på ett oroande sätt kasta världen tillbaka till ett tillstånd där ingenting hade fått någon riktig form.

Och om denna metafor ska förstås på det sättet så är det inte en bild som på något enkelt sätt ställer en likhet "framför ögonen" på oss, som Aristoteles säger. Det här är istället en störande metafor, en metafor som inte kan visualiseras utan att bli konstig. Eller rättare sagt, vi bör nog förstå den här sortens metafor som störande i meningen att den signalerar en djupare störning, en bild av att världens själva ordning har förvridits och perverterats.

Vad speglar i så fall bilden av det flytande cypresssträet, vad säger den oss? Den lär oss att världen är ur led. Den är, tror jag, en speciell typ av metafor. Och den speglar i detta fall den stora förvrängning som Minotauros drama handlar om. Myten svämmar över av sexuella, kosmologiska och politiska överträdelser. När Minos inte offrar den utlovade tjuren till Poseidon bryter han mot religionens och stadens ordning. Offret till guden är den grundläggande religiösa handlingen, men det är också grunden för den politiska gemenskapen i stadsstaten. Stadens liv kretsar kring den kalender av offer som binder samman medborgarna till ett, till en gemenskap av offrande. För det grekiska tänkandet blir därför avvikelser från offret brott mot gemenskapen och världen. När människan offrar djuret till gudarna upprätthåller hon världens ordning och dess hierarki: gud, människa,

djur. Djuret dödas, styckas, offras, äts i gemenskap med andra, till samhällets bestånd och gudarnas ära. Att underlåta att offra innebär att man riskerar denna ordning. Det är skälet till att grekerna betraktar vegetarianism och ätande av rått kött med sådan skepsis eller fientlighet. Den som ställer sig utanför offret ställer sig utanför den politiska samfälligheten och civilisationen.

När Minos underlåter att offra djuret störs alltså förhållandet mellan djur, människa och gud. Resultatet är Minotauros, det monster som är tjur och människa och som bryter mot djurens och människans hierarki. Minotauros äter kött, som ingen tjur gör, och rått kött, som ingen civiliserad människa gör – dessutom människokött. Minotauros själv är den kropp vordna förvrängningen av världens och stadens ordning. Han är blandningen av formerna, sammanblandandet av det som måste hållas åtskilt.

Så vad speglar Euripides bild av ”doftande cypresssträ, som ... blandats med det lim som kokts på tjurar”? Den reflekterar förvrängningen av formerna, brottet mot stadens och religionens lagar som upprätthåller dessa former. Och då blir det helt följdriktigt att träbjälken blir flytande och att det flytande tjurlimmet och träet byter plats. Bilden av tempeltaket handlar egentligen om den oroväckande kropp som är monstrets.

På svenska kan vi använda ordet ”byggnadskropp”. Att människokroppen och huset hör ihop är en gammal föreställning. Mest känd är den från den romerske arkitekten Vitruvius skrift om byggnadskonsten, men rötterna sträcker sig mycket längre tillbaka. Vitruvius själv tillskriver den ”de gamla”, *antiqui*, alltså grekerna. Likheten mellan byggnad och kropp återfinns vi i de mått som användes vid byggandet, som fot och tum, och i de kolonner formade som mänskliga kroppar, karyatider, som användes i byggnader. Men Vitruvius och de nu förlorade grekiska arkitekturteoretiska källor som han öste ur såg också en större analogi mellan huset och människokroppen – det var samma proportioner som gjorde en byggnad och en kropp skön. Kroppen skulle därför förstås som ett hus, huset som en kropp.

Väljer vi att upptäcka bilden av tempeltaket hos Euripides på detta sätt, så ser vi något anmärkningsvärt i dramat och myten. På slutet ser vi en förvriden kropp – Minotauros är tjur och människa, en blandning av det som inte hör samman. Minotauros har vidare avlats i en maskin som förenar oxdjur, människa och trä. I antika mytsamlingar får vi veta att koattrappen var av trä, en ”träko” täckt med kohud. Så maskinen förenar oxdjuret (den verkliga tjuren och kohuden), träet och människan (Pasifae, som gömmer sig i attrappen). Det är två fräppant förvrängda kroppar, dessa, såväl Minotauros som den falska kon, vilken förenas med tjuren.

Men det verkligt retande är att de troligen speglas i Euripides bild av de flytande takbjälkarna av cypress. Taket är av trä och av tjurlim, alltså av trä och oxdjur. De tre bilderna blir en serie av kroppsliga sammanblandningar. Minotauros är oxdjur och människa.

Koattrappen är oxdjur, människa och trä. Templet är oxdjur och trä. Monstrets kropp och den falska kon hotar den kosmologiska hierarkin, där guden står över människan och människan över djuret, för i dessa kroppar hålls inte längre sfärerna isär. Det gäller emellertid även templet. Det är ett tempel för dem som vägrar att delta i offret och äta av köttet tillsammans med de andra i staten. Tempel för liksom vidundret och maskinen samman trä, djur och människa. Det undergräver formerna genom att göra det fasta till något flytande och formlost.

Templets kropp speglar den monstruösa kroppen. Den är bilden av hur världens ordning störs när religionens och stadens principer inte längre upprätthålls. I *Kretensarna*, ett drama där det mesta har gått förlorat och där endast några hundra verser återstår, är detta bara en liten bild, detta

*doftande cypresssträ
som vuxit här och höggs av Asiens yxor,
och blandats med det lim som kokts på tjurar*

Men det är en talande bild. Jag tror att detta ”blandade” flytande trä återspeglar hela dramat, hela myten, och att det är en mycket speciell metafor. Aristoteles lärde oss att metaforer har en kognitiv funktion, att de hjälper oss att se en likhet mellan två företeelser. Men teorin bör utvecklas för att kunna hårbärga också andra, störande och retande metaforer som blir mardrömsartade och hallucinatoriska när vi försöker visualisera dem. Dessa metaforer säger oss något annat, och något viktigt. Vi kan inte se sådana metaforer framför oss, och det är *meningen*. De säger oss att världen har blivit förvrängd. När världen har blivit sjuk och skev skapar vi en bild som själv är skev. Sedd så är den störande metaforen inte något överflödigt, inte någon poetisk snickarglädje, utan grunden för en annan sorts kunskap om världens ordning. ✿

”

Den som ställer sig utanför offret ställer sig utanför den politiska samfälligheten och civilisationen.

Minotaurus är tjur och människa.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

Privat ägande och företagande var hörnstenar för Thorbjörn Fälldin. Borgerliga partiledare måste fortsätta att försvara dem.

Det behövs en ny Fälldin

Hans Bergström

”

Genom att den underliggande samhällssynen är så oförstående till privat ägande och företagande, kommer det regelmässigt att bubbla upp socialistiska projekt.

Hos en borgerlig ledare måste det finnas en grundreflex att försvara privat ägande och företagande. Ledaren bör ha en inre sensor som signalerar när det är fara å färde, och då vara beredd att rycka ut till kamp utan alltför mycket av partitaktiska funderingar. I normalpolitiken kan man kompromissa och kalkylera. Ifråga om grunden för borgerlig övertygelse gäller något annat: omedelbart, tydligt och kraftfullt agerande på stark principiell grund.

Thorbjörn Fälldin var en sådan borgerlig ledare. Enskildas rätt till ägande och skapande var djupt integrerat i hans uppväxt, övertygelse och erfarenhet. I de borgerliga storstadspartierna var det ännu på Fälldins tid vanligt att raljera över Centern som intresseparti för bönderna. Men Centerns särart gick djupare. Det var det enda parti som bland sina aktiva präglades av företagare. Folkpartiet påverkades till sin karaktär starkt av offentliganställd medelklass, som lärare och sjuksköterskor. Moderaterna bars mer av högre tjänstemän, från både stat och näringsliv. Endast Centern var ett parti som genuint präglades av företagares erfarenheter. Den tiden är väl nu över, även för Centern. Likväl förblir försvaret av äganderätten och självrådigheten en borgerlig grunduppgift.

LÖNTAGARFONDERNA var det stora testet för borgerligheten under Fälldins tid som partiledare (1971–1985). En radikaliserad socialdemokrati och ett LO som släppt markkontakten efter Arne Geijer drev partiledningen framför sig. Den kände sig maktlös, beskriver Thage G. Peterson i sina memoarer *Resan mot Mars*. Endast ett hårt borgerligt motstånd kunde stoppa FondSverige.

Lyckligtvis hade de borgerliga 1976 en ledartrio som uppträdde bestämt i frågan. I sitt tal vid Centerns riksting i Ystad den 20 juni 1976, fem dagar efter LO-kongressens famösa beslut att anta Meidnerförslaget, sa Fälldin: ”Det är en gemensam uppgift för de icke-socialistiska partierna att förhindra socialismen. Icke i något land där socialismen genomförts har man kvar de fri- och rättigheter som svenska folket sätter sådant värde på att kraven på deras skydd i grundlagen rests allt kraftigare.”

Det fordrades att de borgerliga drev fram två socialdemokratiska valförluster – 1976 och 1979 – för att partiledningen (S) skulle få internt utrymme för att backa. Men ännu 1982/83, med S åter vid regeringsroret, fann den sig inte ha makt att överge hela projektet. ”Vi var fångna i LO:s beslutsprocess, som ingen utomstående förmådde påverka”, skriver Thage G. Peterson, då Olof Palmes närmaste man och förtroende.

I september 1983 gjorde man ett försök till ”kompromiss” med Centern, för att få en ursäkt i förhållande till LO. Olof Palme och Thage G. Peterson bjuder in Thorbjörn Fälldin och Olof Johansson till samtal i löntagarfondsfrågan. ”Olof Palmes och min förhoppning är att centern vill samarbeta men med hårda villkor som vi `tvingas` acceptera”, återger Peterson i kapitlet ”Den brutala sanningen om löntagarfonderna”.

PETERSONS BESKRIVNING AV Fälldins reaktion under detta slutna möte är värd att återge. Ur Petersons bok:

Men Fälldin är glasklar: ”Centern vill inte till någon del bli delaktig i införandet av löntagarfonder. Det bästa som kunde ske vore om förslaget inte läggs fram.” Fälldin är på stridshumör: ”Om det blir ny majoritet efter 1985 så avvecklar vi fonderna. Utan tveksamhet.”

**Thorbjörn Fälldin:
äganderättens
försvarare.**

FOTO: ROLF HAMILTON/TT

När Olof Palme försöker pressa Fälldin på om det verkligen finns så stora principiella skillnader, mörknar Fälldins uppsyn, beskriver Thage G. Peterson. Fälldin:

"LO har ju makten i den här frågan. Det vet ju alla. Det blir detta steg. Sedan tar LO över hela skiten. Det blir en enda väg, och den bär in i socialismens och tvångets rike. Vi vill inte vara med om detta. Det hör ni väl!" Fälldin fortsätter till Palme: "Om du är övertygad om detta förslag och vet att du har kommunisternas stöd, varför försöker du då att övertala oss att ställa upp för detta elände? Vi kommer inte att ställa upp. Ha detta klart för er!"

Olof Palme kan, inte ens i denna lilla krets av fyra, hålla tillbaka en gliring om att Centern är utsatt för ett starkt tryck från SAF och högern. Peterson igen:

Fälldin blir nu riktigt arg: "Vad menar du med det. Vi gör våra egna ställningstaganden. Det var en oförskämdhet att säga detta. Vi är djupt oense om grundprinciperna. Vi vill satsa på den enskilda människan, på personlig idékraft. Ni vill bara satsa på det kollektiva ägandet."

NÅGRA VECKOR SENARE är det den 4 oktober 1983 och den stora företagarmarschen mot löntagarfonderna.

Skilda budskap privat och offentligt

hör till politikens väsen, liksom kohandel och taktiserande. Men vad som så tydligt framgår av Petersons referat är att Fälldin visste var sprängpunkten låg mellan ett borgerligt och ett socialistiskt samhälle, och han var beredd att agera därefter.

Man får inte glömma att Socialdemokraterna i grunden är ett socialistiskt parti. I partiets program och bland dess aktivister dominerar en djup misstro mot privat företagsamhet. Man sätter likhetstecken mellan "offentligt ägt" och "gott". Ett närmast parodiskt exempel är när de styrande socialdemokraterna i både Göteborg och Malmö vill förbjuda friskolor, samtidigt som deras sätt att sköta de egna kommunala skolorna fullständigt har skåpats ut av Skolinspektionen. Att offentlig drift är "bättre", i någon slags moralisk mening, är en dogm som inte behöver empirisk vidimering.

Det personliga entreprenörskapets villkor och drivkrafter kan socialister inte förstå. Därav dessa teknokratiska konstruktioner, utan varje sinne för företagandets inre liv, som kommer av och till från socialistiskt håll, nu senast från Reepaluutredningen.

GENOM ATT DEN underliggande samhällsynen är så oförstående till privat ägande och företagande, kommer det regelmässigt att bubbla upp socialistiska projekt.

När de besegrats kan socialdemokratin för en tid agera mer pragmatiskt, som under 1950-talet och 1990-talet. Man skulle rentav kunna bilda en "bred koalition" S/M över blockgränsen för att lösa vissa bestämda, akuta och stora, uppgifter – som nu försvaret, polisen och migrationen. Men det måste ske med ständig vaksamhet för att socialismens magmaström förr eller senare kommer att välla upp till ytan, när tidsandan åter gör det möjligt. Även en rätt pragmatisk socialdemokratisk partiledning kan då bli sina aktivisters fänge, som i löntagarfondsfrågan. Därför måste det bestämda borgerliga motståndet stå berett att formuleras och mobiliseras.

Så skedde i valet 1948, då Bertil Ohlin som borgerlig ledare stoppade det socialdemokratiska efterkrigsprogrammet, med dess planhushållning.

Så skedde under 1970- och 1980-talen, då Thorbjörn Fälldin var lika tydlig och kraftfull som sin tids borgerliga ledare.

Men sker det nu? Återigen ser vi en socialistisk projektvind, inte nödvändigtvis i väljarkåren men från det inre livet i det socialdemokratiska partiet, förstärkt av att Stefan Löfven försatts i en utpressningssituation i förhållande till kommunisternas parti. Om inte Löfven förbjuder över 6 000 företag inom vård/skola/omsorg har Jonas Sjöstedt hotat att inte stödja regeringens budgetförslag, varpå S tappar regeringsmakten. Aktivister samlade till partikongress, nästa gång 2017, driver på för samma linje som Sjöstedt – privat verksamhet är av ondo, stat och kommun ska få återinförda monopol, valfriheten för familjer bör avskaffas, frihetliga reformer rullas tillbaka.

UPPGIFTEN FÖR EN borgerlig ledare är återigen densamma som den var för Bertil Ohlin och Thorbjörn Fälldin – att resa ett tydligt och kraftfullt motstånd samt att definiera frågan på ett sätt som gör den principiellt klar. Det gör man inte med defensiva tankar, som tvärtom stimulerar socialisterna att gå vidare.

Man gör det genom att själv inför opinionen göra klart vad saken ytterst gäller – politisk makt eller familjemakt över några av de viktigaste frågorna i livet, vården och barnens skolgång.

Man gör det genom att försvara att företagsamhet är bra för vårt samhälle. Ingen vettig företagare tror att vägen till framgång är dålig kvalitet.

Man gör det också genom att inte duka för huvudfrågan och inte ge sig in i teknisk och taktisk pragmatism, när det är betydligt större värden som står på spel, en högre strid som måste utkämpas.

Var finns dagens Ohlin och Fälldin?

Hans Bergström är docent i statsvetenskap och före detta chefredaktör i *Dagens Nyheter*.

TEMA

CHAUVINISM I VÅR TID

Auktoritär populism med nationalistiska förtecken gör sig påmind inte bara i Europa och i Donald Trumps valkampanj. Man möter den även i länder som Kina, Indien och Japan. Vad finns det för gemensamma nämnare i denna globala reaktion mot globaliseringen? Vad gäller särskilt för Sverige?

Tid för identiteter

Varför har frågan om identitet blivit så central?
En viktig förklaring ligger i behovet av kulturell
förankring i globaliseringens tidevarv.

Av Torbjörn Elensky

För några år sedan deltog jag i en konferens i Belgrad. Vi var flera författare från olika länder som skulle diskutera litteratur och demokrati på olika sätt. En av de frågor jag ställde handlade om hur språken utvecklades i de olika delarna av det tidigare Jugoslavien. När man nu inte vill kalla språket serbokroatiska längre – hur gör man för att skilja serbiskan från kroatiskan, slovenskan, makedonskan och så vidare? Det svar jag fick gick ut på att man förstärker skillnaderna, hellre väljer dialektala ord och vändningar, gör vad man kan för att separera språken från varandra, allt för att manifestera den egna identiteten starkare. Det som varit ett språk med vissa dialektala skillnader mellan regionerna var alltså på väg att utvecklas till alltmer distinkta språk. Allt för att man ville skilja ut sig tydligare från sina grannar, manifestera sin kulturella, etniska och även religiösa identitet.

Detta är givetvis något som inte behöver vara av ondo. I till exempel Italien finns många som beklagar de många dialekternas utdöende och som arbetar på att de ska fortsätta att fungera som lokala vardagsspråk, från norr till söder. Det handlar inte bara om identitet, utan om språklig och kulturell rikedom, som i Italien dessutom varit central i mycket poesi och litteratur. I Sverige har vi också till exempel den uråldriga älvdalskans särskilda status, som stärks med stipendier till de elever som väljer att behålla den. Identiteter och lokala sedvänjor är viktiga, spännande och intressanta. Mångkultur, i vid mening, är inte något som kom häromåret med nya invandrargrupper, utan det är en del av den väv som utgör våra nationella och europeiska identiteter.

Ett litet problem med dem i vår sena tid är dock att de ofta upptäcks och manifesteras när de egentligen redan har spelat ut sin historiska roll och enbart kan fortsätta att existera genom politiska styrmedel och ekonomiskt stöd. Redan den ungerske tonsättaren Béla Bartók, som samlade in folkmusik i stora delar av Central-europa under förra seklets första år, märkte att det blev allt svårare

att hitta äkta folksånger, för att de trängts ut av kommersiell musik och ansågs lite sämre av bondebefolkningen själv än de nya låtarna från staden. Kapitalismen gör, som bekant, så att allt som är fast förflyktigas, vilket vi väl känner till genom ett par århundradens erfarenhet. Det är en process som periodvis varit mycket smärtsam, som uttraderat skillnader och tagit kål på urgamla traditioner. Men samtidigt har den ökat välbefindandet, givit fler avsevärt bättre liv och gjort så att vi alla kommit varandra närmare, på flera plan. Vi som har specialintressen kan till exempel numera prata om dem med personer på andra sidan jordklotet. Jag har själv haft mycket nöje av att diskutera samtida seriös och klassisk musik, bland annat just Bartók, med alltifrån en turkisk elektronmusiker via en pensionerad italiensk banktjänsteman till en brasiliansk judisk matematiker.

Vad kommer det sig att identiteter är så centrala idag? Det är för enkelt att anta att det bara handlar om ekonomiska bekymmer. Det kan handla om problem som är knutna till ekonomin, och inte minst då rädslan för försämrade villkor snarare än försämrade villkor i sig. Ekonomi bygger i så väldigt hög grad på förväntningar att blotta oron för försämring kan göra att folk knappt märker att de får det bättre. Men på många håll där nationell identitet manifesteras alltmer eftertryckligt, som i exempelvis Indien under premiärminister Narendra Modi, är det inte alls ekonomiska bekymmer som driver på, utan något helt annat, något som är svårare att sätta fingret på, trots att det är högst påtagligt.

Det är inte någon oförklarlig tid vi lever i. Gamla identiteter vaknar upp och tycks starkare än någonsin. De kristna är mera kristna, muslimerna mera hängivna och i Indien styr ett parti som bygger helt på hindunationalism, hindutva, ett närmast identitært projekt med historiska rötter rakt ner i mellankrigstidens fascistiska rörelser. Den nya Godzillafilmen som nyligen släpptes i Japan, och >>

CHAUVINISM I VÅR TID

FOTO: CHRIS MCGRATH/GETTY IMAGES

"All chauvinism är naturligtvis inte lika farlig. Större gruppers chauvinism är mer hotfull än minoriteters."

som drog in över 50 miljoner dollar under den första månaden på de japanska biograferna, är, enligt flera kritiker, en tydlig hyllning av premiärminister Shinzo Abes nationalistiska linje i japansk politik, och inte minst hans ambitioner att återuppbygga den japanska militären. Medan myndigheter, staten och inte minst militären i amerikanska filmer ofta framställs som brutal och klumpig, när den inte är direkt illasinnad, och smider planer mot fienderna som på olika sätt riskerar att drabba den egna befolkningen, framställs den japanska militären och statstjänstemännen som föredömligt ansvarsfulla och konstruktivt sakliga i denna film. Självhyllande monument, tillrättalagd historieskrivning och nationalistisk populärkultur bidrar till att bereda marken politiskt för olika slags populistiska politiker som flirtar med folks djupast kända behov av bekräftelse och identitet, samtidigt som de utlovar att de genom att skydda dem från utländska makters och kulturers inflytande ska (åter)ge dem både storhet och välbefinnande.

I stället för rasism, nationalism, populism och så vidare skulle det kunna vara fruktbart att använda sig av begreppet chauvinism. Inte minst för att det är ett begrepp som kan omfatta många olika typer av kollektiv identitär förhållning, både etnisk, social, könslig och religiös. För problematiken kring den här typen av föreställningar om den egna gruppens primat, eller för den delen dess utsatthet och behov av särskilt skydd, beundran eller revansch går långt utanför den högerpopulistiska, som drar fram över världen idag. Även islamism är en sorts muslimsk chauvinism, till exempel. All chauvinism är naturligtvis inte lika farlig. Större gruppers chauvinism är mera hotfull än minoriteters. Samtidigt är det ofta minoriteters anspråk på att få skydda sin identitet, på olika sätt, som triggar igång majoritetsgruppers chauvinism. I exempelvis Indien utgör muslimerna drygt 14 procent av den totala befolkningen, vilket beror på Indiens delning, som gjorde att de flesta muslimerna hamnade i Pakistan och det som så småningom blev Bangladesh. Ända sedan Indiens grundande som självständig stat har landet haft en sekulär konstitution, som garanterar alla medborgares lika rättigheter oberoende av deras bakgrund. Men just det har, också ända från början, gjort att en del hinduer anklagat regeringen för att favorisera muslimer. Inte för att de fått större rättigheter, utan för att de fått lika rättigheter. Den europeiska antisemitismen, i den skepnad den tagit sig efter den franska revolutionen och emancipationen av de europeiska judarna, bygger också på anklagelsen att judar gynnats otillbörligt. Visserligen gick det knappast att tala om medborgarskap överhuvudtaget före 1800-talet, utan invånarna i de europeiska staterna var snarast undersåtar – liksom för övrigt engelsmännen är än idag, *subjects*, inte *citizens*. När medborgarskapstanken utvecklades omfattade den även judar, som plötsligt kunde bli delar av samhället utan alla de framför allt religiöst betingade restriktioner som tidigare gällt dem, på lite olika sätt i olika delar av Europa.

Chauvinismen är uppkallad efter den franske soldaten Nicolas

President Narendra Modi talar i New Dehli på Indiens nationaldag.

FOTO: ARVIND YADAV / GETTY IMAGES

Chauvin. Han föddes 1780 och tog värvning som 18-åring, varefter han kämpade i Napoleons armé ända till slutet. Han var välkänd för sin starka patriotism och sin skrytsamhet om sina bravader under fälttågen. Det enda problemet med honom är att han aldrig existerat, utan att han ända från början är en karaktär som skapats för att driva just med skrytsamma och överdrivet patriotiska veteraner, under årtiondena efter det att Napoleonkrigen hade tagit slut. En modernare variant alltså på den antika komedins 'miles gloriosus'. På något sätt är det passande att den typen av skrytsamt överdriven stolthet som åsyftas med begreppet chauvinism uppstått ur satir över en fiktiv gestalt.

Det mest fruktbara, när man vill förstå megatrender, är att försöka växla mellan det lokala och det globala perspektivet. Vad finns det som förenar Indien, Sverige och USA? Är det som pågår idag enbart en reaktion på globaliseringen, vilken i sin tur bara är den yttersta konsekvensen av kombinationen kapitalism och ny teknologi, som skapat större kontaktytor mellan olika människor och avsevärt ökad rörlighet världen runt?

När vi talar om Sverigedemokraterna och frågar oss varför de

CHAUVINISM I VÅR TID

blivit så framgångsrika, gör vi det ofta utifrån ett rätt begränsat svenskt perspektiv. Vi söker förklaringar i social osäkerhet, förändrade villkor på arbetsmarknaden, människors fruktan för sämre ekonomi och rent allmänt rasistiska skildringar av förorter, islam och så vidare. Många tycks verkligen tänka sig att det ska gå att bromsa och vrida tillbaka utvecklingen. I det liknar SD-anhängarna och deras motståndare varandra – som om det gjorda kunde göras ogjort och allt bli som det var förut igen.

Men SD är inte något svenskt fenomen. Även om de villkor på vilka de verkar är specifikt svenska ingår de i en trend som snarast får kallas global. En vilja att manifestera den egna identiteten, stoppa uppblandningen med andra kulturer och, i de europeiska sammanhangen, inte minst stoppa invandringen. Det är naturligtvis ingen nyhet att påpeka att nationalistiska, högerpopulistiska, rasistiska partier av olika slag har likartade framgångar i hela Europa, liksom numera, genom Donald Trumps kandidatur inte minst, även i USA. Men vi bör vidga fältet ännu mer för att få verkligt grepp om detta, som jag skulle vilja påstå är en global reaktionär megatrend. Även i Kina spelar ledarna på nationalistiska känslor, liksom Japans president och Indiens premiärminister. De gör det på olika sätt, beroende på kulturella och religiösa sammanhang. I till exempel Indien

är det inte särskilt många invandrare, så de blir ingen stor diskussionsfråga, medan däremot de muslimska och kristna minoriteterna ses som främlingar, som man skulle vilja bli av med genom att de "återvänd" till hinduismen. Religionen är en viktig beståndsdel i dessa sammanhang. De chauvinistiska ledarna söker ofta legitimitet genom den, som till exempel Vladimir Putin, som gärna manifesterar sin närhet till den ryskortodoxa kyrkan på olika sätt, eller den turkiske presidenten Recep Tayyip Erdoğan, som lyckats kombinera nationell och religiös chauvinism till en explosiv ideologi.

Globalisering är västerlisering och västerlisering idag i hög grad amerikanisering. Vi kan ju diskutera vad man kan lägga in i de där olika begreppen, men på det allra ytligaste planet är det tydligt att västerländsk tideräkning, i stort som i smått, slagit ut alla andra, utom i religiösa eller liknande sammanhang, precis som västerländska kläder också gjort det. Visst framhårdar en del i olika varianter av traditionella dräkter, som de arabiska shejkerna eller vissa afrikanska ledare, men alla som arbetar med något handfast praktiskt, på kontor eller fält, bär i allmänhet västerländska kläder, och det är västerländsk teknologi de arbetar med, om de så är jihadistiska terrorister. Vi kan låtsas, på ett närmast rituellt sätt, att "alla" kulturer är likvärdiga och att globaliseringen gör att vi låter oss påverkas lika mycket av dem som de av oss. Vi kan tala lyriskt om spännande mat, andra seder, främmande sätt att se på världen, och hur rik den är genom denna mångfald, utan att inse att själva det sättet att betrakta sakerna ur ett slags upphöjd synvinkel är i grunden västerländskt och bidrar i sig till uppluckringen av kulturella gränser och i förlängningen ett minskande av den traditionella mångfalden.

Rent konkret till exempel kring den allra mest brännande frågan – religionen. Tanken om religion som något som innefattar en massa olika likvärdiga bruk som kan och bör existera jämsides med varandra är en essentiellt västerländsk idé. Jo, jag vet att det finns andra länder där religioner samlevt, under årtusenden. Romarna var extremt öppna och hade en pragmatiskt synkretistisk inställning till religionen, precis som till exempel japanerna och indierna. Men den som stödde de statliga institutionerna hade alltid en särställning ändå.

Vi kan låtsas, på ett närmast rituellt sätt, att alla kulturer är 'likvärdiga' och att globaliseringen gör att vi låter oss påverkas lika mycket av dem som de av oss.

Precis som den lutheranska svenska kyrkan här. Osmanerna var jämförelsevis toleranta, vilket ofta framhålls – fast inte så mycket mer så än hertigen av Toscana eller kungen av Polen, som också bjöd in de judar som fördrevs från andra delar av Europa i olika omgångar – men islam var statsreligionen, den var statschefens tro ovillkorligen, soldater och tjänstemän var tvungna att vara muslimer, vanligen tvångskonverterade kristna dessutom, och de andra religionerna som "tolerades" av mestadels pragmatiska skäl var alla underordnade och underställda islamisk överhöghet, rättsligt inte minst.

Detta är inte första gången vi lever i en tid av reaktion på en våg av modernisering och globalisering. Men hittills tycks det mig som om »

Premiärminister Shinzo Abe spelar på nationalistiska känslor.

FOTO: GETTY IMAGES

CHAUVINISM I VÅR TID

rätt få försökt sammankoppla det globala och det lokala perspektivet för att förklara hur den här motvågen egentligen ser ut, och de strömvirvar som uppstår på grund av den.

Upplysningen byggde på en metod, det fria, öppna frågandet, det ständigt pågående samtalet, kritiskt tänkande, och allt detta som inte minst de franska filosoferna under 1700-talet, liksom deras beundrare runt om i Europa och USA, såg som något höjt över alla lokala seder och bruk. Upplysningens metoder stärkte alla vetenskaper och lade grunden till moderna politiska teorier och ideologier, och de gick så småningom, mer eller mindre uttalat, hand i hand med industrialismens utveckling, betonandet av det rationella, det allmänmänniska, idéer om frihet och rationalism som går att tillämpa likaväl i Japan som i Brasilien eller Egypten.

Den stora ironin idag, som belysts bland annat av Alain Finkielkraut, är att den ursprungligen franska upplysta universalismen, med dess idé om civilisation, inför motvågen från religiösa obskurantister och chauvinister, inte minst muslimska, idag tenderar att dra sig tillbaka in i ett försvar som bygger på att det är den franska kulturen som är den unika. Upplysning, rationalism och även *laïcité* har gått från att vara universella värden, som Frankrike sett som sin unika historiska uppgift att bevara, sprida och försvara, till att bli delar av en specifikt fransk identitet. En kultur alltså, i Herders mening snarast, snarare än en civilisation, i den klassiska franska bemärkelsen. Det är lite sorgligt med de sänkta anspråken. Det är som att motupplrysningen vunnit en liten delseger, genom att få även upplysningens förespråkare att betrakta den egna ambitionen som etniskt och kulturellt villkorad och begränsad.

Vår tid är inte något nytt 1930-tal, men det är en ny våg mot upplysningen. Vi som tror på mänskliga rättigheter, på vetenskaplig metod, på upplysningens värde som allmänmännisk princip, kan inte göra oss blinda för att dessa, för oss självklart goda saker, även fortsatt kommer att slå sönder och mala ner traditionella trossystem och levnadsformer, och de kommer att sprida vad vi betraktar som universalism men många andra ser västerländsk kulturimperialism. När vi i multikulturalismens namn upprätthåller tron på att vi är universella, medan de andra är partikulära, och har skyddsvärda kulturer, kan vi alltså i viss mån och i någon mening ha rätt. Och det är i längden deras kulturer som kommer att lösas upp eller moderniseras under trycket av, om inte annat, den praktiska nytta som vetenskapliga metoder, liberala friheter och kapitalism åstadkommer. All utveckling de senaste århundradena bygger på dessa, och det är bara när de, på olika sätt och i olika former, tillämpats som även de andra börjat kunna komma ikapp oss och höja sin levnadsstandard. Men upplevelsen av orättvisa idag när de skyddas och mångkultur enbart tycks innebära allt annat än just svensk, eller tysk, engelsk eller fransk kultur, slår tillbaka på ett helt förväntat sätt. Det är i de sammanhangen i princip ingen skillnad mellan reaktionerna på minoriteternas särkrav i Sverige eller i Indien.

De processer som verkar mot allt större närhet mellan folk och kulturer som tidigare levt väl åtskilda lär antagligen fortsätta. Det finns inga tecken på att flyktingtrycket mot Europa kommer att minska framöver, oavsett om kriget i Syrien tar slut eller inte. Kanske skulle det till och med öka om det tog slut, eftersom vägen mot Europa genom Syrien skulle bli säkrare då. Många av dem som idag lever i läger i Jordanien eller praktiskt taget är rättslösa i Libanon

skulle säkert också vilja ta chansen att flytta norrut, liksom redan de som lever i det jämförelsevis stabila Turkiet.

En av våra viktigaste uppgifter idag är att finna något sätt att balansera utvecklingens framfart och människors behov av kulturell förankring. Det är lätt att avfärda den växande chauvinismen som rasism, främlingsfientlighet eller någon annan typ av fientlighet mot andra, som inte är som man själv. Men det är som att försöka förklara förkylning med nysningar – ett symptom är inte någon förklaring. Och att uppta sig för mycket vid de allra ytligaste och mest iögonenfallande aspekterna av ett problem av den här typen kan i själva verket försvåra vår förmåga att förstå vad det egentligen beror på. Chauvinismen är till sin natur oliberal, eller till och med antiliberal. Den gör skillnad mellan folk och folk, mellan dem som hör till och dem som befinner sig utanför. Men den uppmärksammar något som allt för stora delar av våra eliter gör sig själva blinda för.

Den svenska motkraften mot reaktionen i form av Sverigedemokraterna har i hög grad gått ut på att förneka giltigheten i en kulturellt betingad fruktan. Att värna det svenska anses förkastligt, och fler gånger under senare år har den ena efter den andra ställt sig upp och offentligt påstått att det strängt taget inte ens finns något specifikt svenskt, vare sig svensk kultur eller svenska värderingar. Inkon-

sekvensen i att den enes identitet, och till och med dess chauvinism, gillas och ges plats, medan den andres ogillas är rätt uppenbar. Det gör det också lätt för SD att gilla fällor som olika talesmän, debattörer och medier oftast trampar rakt ner i, som då de framhäver den tills helt nyligen självklara uppfattningen att det svenska folket också är en etnisk gemenskap.

Hur och om det är det är svårt att utreda, men det orimliga i att låta blodsband definiera de nationella minoriteternas status i ett land som i övrigt hyllar en helt annan sorts identitetsidéer för majoritetens räkning haltar betänkligt, på ett rent principiellt plan. De stater som uppstod efter kriget i Jugoslavien har inte bara använt förstärkandet av de språkliga skillnaderna, och religionen, med uppförandet av stora religiösa byggnader som centrala propagandainslag. De har också ägnat sig åt att designa nya fantasifulla uniformer för sina militära hedersvakter. Något de har gemensamt med chauvinistiska ledare som Erdoğan, Putin och Modi. På ett sätt kan det tyckas pittoreskt och smålustigt att knyta sin nationella identitet och sina drömmar om historisk såväl som framtida storhet till den sortens operettaktiga företeelser. Tankarna går osökt till Tintins besök i Sydavien, i *Kung Ottokars spira*, inför all den låtsashistoriska uniformsprakt som utvecklas på sina håll. Och visst är det tacksamt att driva med Erdoğan omgiven av ett gäng maskeradjanitsjarer. Men att detta faktiskt blir så populärt, att det väcker sådan genklang och att de ledare som spelar på dessa den nationella kitschens strängar väcker sådan genklang i så stora delar av världens befolkningar måste tas på allvar, hur svårt det än kan vara. Inte för att vi lever i ett nytt 1930-tal, inte för att de på något essentiellt sätt skulle ha rätt i sina idéer om olika identiteter, utan för att folks känslor, erfarenheter och upplevelser måste tas på allvar och bemötas och bearbetas i en fungerande, fri och öppen offentlighet, i en anda av upplysning och demokrati, för att de inte ska formera sig till en på allvar farlig reaktion. Vi är redan sent ute, men förhoppningsvis inte för sent.

Torbjörn Elensky är författare och kritiker.

"Let's make America great again!"

FOTO: JOHN MOORE/GETTY IMAGES

Vi vantrivs i demokratin

Pessimism och oro breder ut sig i väst. Mottagligheten ökar för det auktoritära. Politikens största utmaning är därför att åter ge oss framtidshopp.

Av Henrik Höjer

Pessimismen ökar. Allt fler tycker att Sverige går åt fel håll. Mönstret är tydligt i såväl SOM-institutets som Demoskops eller Myndigheten för samhällsskydd och beredskaps siffror. Faktum är att så länge detta har mätts (i MSB:s fall sedan 1980-talet) har det inte sett så dystert ut.

Det är nog inte bara terrorhotet, de fallande skolresultaten, de växande integrationsproblem samt de återkommande skottlossningarna, bomberna och bilbränderna som driver på detta. Vi har fått en ny konfliktdimension i både politik och samhälle som av allt att döma är svårare att lösa genom de kompromisser som så länge gjort den svenska demokratin så stabil.

Samtidigt är vår tid i rörelse. Dramatiska politiska omprövningar sker, nya konfliktlinjer öppnas, gamla ståndpunkter överges. Allt detta skapar förvirring och obehag. När det man sade igår visade sig vara fel är det svårare att veta vad man ska säga idag och imorgon. Det blir inte lättare av att vi kan läsa om att det tredje världskriget har startat – samtidigt som andra hävdar att vi lever i den bästa av världar.

Oavsett detta så talar mycket för att de tjugo åren av optimism vi såg efter 1989 tog slut i och med finanskrisen 2008, den arabiska våren 2011 och Rysslands aggressiva politik på 2010-talet – tre mig veterligen helt oförutsedda händelser för övrigt, vilket säger något om hur instabil och oförutsägbart världen är.

Tjugohundratalets andra decennium präglas av växande osäkerhet, pessimism och en känsla av förlorad kontroll. I USA är det till exempel ännu mer dystert än i Sverige. Hela 47 procent av amerikanerna anser att livet i USA var bättre för 50 år sedan. Och bara 24 procent tror att nästa generation kommer att få det bättre, enligt nya siffror från Pew research center (optimismen i världen finns för övrigt framför allt i Östasien och bland de växande ekonomierna i Afrika).

Den växande misstron mot samtiden kommer från såväl de som anser att 1930-talet nu går igen som de som på andra änden av skalan menar att mångkulturen nu hotar landets sammanhållning (och enligt mätningarna är Sverigedemokraternas väljare de allra mest pessimistiska).

Många har frågat sig vad som sker i vår samtid, och en av dem som försökt svara är den amerikanske socialpsykologen Jonathan Haidt. Han var i Stockholm på försommaren och höll en omtalad föreläsning. Han frågade sig bland annat "Vad i helvete händer med västvärldens demokratier?" Hans eget svar kom i en historia i fem punkter: 1) Framgångsrik marknadsekonomi skapar välstånd. 2) Välstånd skapar massinvandring (ja, han använde orden "mass immigration" och kände uppenbarligen inte till den svenska åsiktskorridorens ramar för stunden). 3) Välståndet formar en urban elit som är hypertolerant och invandringsvänlig. 4) Invandrarna och den multikulturella eliten leder till en motreaktion av auktoritära idéer. 5) När de auktoritära lockat till sig många konservativa så kan de hamna i majoritet. Efter punkt 5 skedde sedan till exempel Brexit, och kanske kan resultatet i det tyska delstatsvalet i början av september, där högerpopulistiska partiet AfD gick starkt framåt, ses som en liknande rekyl mot den politik som förts.

Jag tror att man kan komplicera Jonathan Haidts resonemang. Ungefär vid punkt tre verkar det uppstå nya typer av konflikter i ett samhälle som det politiska systemet har svårare att lösa. De politiska system som formats av 1900-talets höger- och vänsterkonflikter kring materiella resurser verkar ha svårare att lösa konflikter kring värderingar, religion, synen på individualism och sexualitet. Konflikter kring pengar är relativt lätta att lösa av den enkla anledningen att pengar är oändligt delbara. Man kan alltså lättare hitta kompromisser kring ersättnings- och skattenivåer – särskilt så länge tillväxten är stark och kan tas för given. De nya konflikterna kring »

värderingar är svårare att kompromissa kring, vilket exempelvis statsvetaren Bo Rothstein påpekat. Man kan inte acceptera homofobi bara lite grann eller acceptera islamistisk könsseparatism i gymnastik eller i badhus bara till viss del. Dessa frågor är binära på ett sätt som skattenivåer och fördelningspolitik inte är.

Denna nya konfliktdimension har statsvetare försökt beskriva genom den så kallade GAL-TAN-skalan (en akronym för motpolerna Grön-Alternativ-Libertarian och Traditionalistisk-Auktoritär-Nationalistisk). Det har redan framkommit kritik mot de moraliska implikationerna i denna skala, vem vill vara TAN, traditionell, auktoritär och nationalistisk, liksom? GAL-kanten låter kanske mer tilltalande, men kom ihåg var Miljöpartiet landade i våras efter att ha gått full GAL.

Oavsett denna komplikation tror jag många instämmer i att den gamla vänster-höger-skalan inte räcker för dagens konflikttyper när stora delar av vänstern är mer intresserade av intersektionalitet än Internationalen, och högern hellre vill ha mindre invandring än lägre skatter.

Denna konfliktdimension syns numera inom många partier. Kanske allra tydligast inom Moderaterna (gamla mot nya), men även inom socialdemokratin. Och den polarisering det talas så mycket om handlar ju inte i första hand om klassiska fördelningsfrågor enligt 1900-talets höger-vänster-linje, utan om GAL-TAL-polerna, där vi hittar Miljöpartiet i den ena änden och Sverigedemokraterna i den andra.

Ovanpå dessa nya, mer svårslösliga konflikter så har även flera på senare tid påtalat en växande mumbujumbifiering av det politiska samtalet ("Vi har en plan för Sverige", "Vi måste bli bättre på integration", "Vi utvecklar vår politik", "Vi står för öppenhet", "Vi har tillsatt en samordnare", "Vi står inför stora utmaningar") – det är fina och ofta fullt rimliga ord, men det hjälper inte oss väljare att förstå exakt vilken politik detta ska omsättas i. Inte heller ger dessa fraser några större ledtrådar till hur vi ska lösa exempelvis skolans och polisens kriser, som varit aktuella under sensommaren.

Säkert har sociala medier med saken att göra. Några hundra

"Även valdeltagandet – en viktig indikator på hur mycket vi värdesätter demokratin – har sjunkit i många länder på senare år."

snarstuckna twittrare kan ha spelat in i utvecklingen att färre politiker har velat stå för kortsiktigt obekväma men långsiktigt nödvändiga reformer.

En annan klyfta där det demokratiska underskottet vuxit gäller migrationspolitiken. Statsvetaren Peter Esaiasson har påtalat att Sveriges tidigare generösa flyktingpolitik aldrig har haft särskilt stort folkligt stöd. Nästan halva Sveriges befolkning hur under 2000-talet svarat ja på frågan om det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Den verkliga politiken har gått i motsatt riktning fram till i november 2015 – då allt ställdes på huvudet. De snabba lappkasten i denna fråga, som dessutom numera värderas som den viktigaste enligt SOM-institutet, har knappast gynnat tilliten till politikerna. När detta skrivs rullas historien om de ensamkommande barnens ålder upp – enligt Migrationsverket är åldern oklar för 70 procent av dem som uppgivit att de är mellan 15 och 17 år – och helt plötsligt har det offentliga Sverige vänt 180 grader.

Ovanpå dessa nya konflikter visar flera undersökningar samma sak – att den globala demokratiutvecklingen håller på att tappa farten, eller rent av är utmanad.

Tilltron till demokratin verkar ha minskat i västvärlden de senaste decennierna. I Oxfordekonomen Max Rosers faktasamling *Our World in Data* visas att

antalet demokratier i världen har minskat något de senaste åren, efter en makalös uppgång sedan 1970-talet. Trenden accelererade efter murens fall 1989. Men de senaste 5–10 åren har utvecklingen avmattats. Såväl Freedom House som *The Economist* har i sina index visat på en stagnerad eller fallande demokratiutveckling. Freedom House skriver i *Freedom in the World 2016* om *a decade of decline* – ett decennium av nedgång sedan 2006. Den senaste utgåvan av tidningen *The Economist* demokratiindex (som har titeln *Democracy in an age of anxiety*) beskriver även den hur demokratin utmanas. I Europa växer populismen, och "i vår tid av oro, så är det första offret i rädslan för terrorism och andra hot oftast friheten".

Även valdeltagandet – en viktig indikator på hur mycket vi värdesätter demokratin – har sjunkit i många länder på senare år. De flesta demokratiska länder toppade valdeltagandet för flera decennier sedan, och sedan har det sjunkit. Sverige hade allra högst valdeltagande för 40 år sedan, vid riksdagsvalet år 1976.

Denna övergripande utveckling har nyligen analyserats i en ny studie, *The Danger of Deconsolidation*, som publicerades i *Journal of Democracy* i somras. Statsvetarna Roberto Stefan Foa och Yascha Mounk har analyserat World Values Survey-data sedan 1980-talet och konstaterat att tilliten till de demokratiska institutionerna har minskat i såväl USA som Västeuropa. De är djupt bekymrade och pekar på flera olika mått som indikerar stora och växande problem för demokratin.

För det första är medborgarna mer kritiska till sina politiska ledare. De som fötts på 1970- och 1980-talen är långt mindre benägna att värdesätta det demokratiska styrelseskicket än 1930- och 1940-talisterna. Framför allt har de noterat att detta inte är en så kallad livscykeleffekt, utan att om man jämför dagens 16–34-åringar med 16–34-åringar på 1990-talet så finns det i detta åldersspann en växande grupp som inte verkar uppskatta demokratin. Detta är framför allt tydligt i USA, där mellan 20 och 25 procent i åldersspannet 16–34 år

Protest mot den bestående ordningen.

FOTO: NURPHOTO/GETTY IMAGES

CHAUVINISM I VÅR TID

menar att demokrati är ett dåligt sätt att styra ett land. I Europa ligger motsvarande siffra på drygt 10 procent. Men framför allt har denna andel ökat de senaste decennierna. Ett märkligt skifte är att i *World Values Survey*-data från 1980-talet var yngre respondenter mer entusiastiska för demokratin än de äldre, men i de senaste data-serierna är det tvärtom.

Även i andra frågor, till exempel vikten av att välja sina ledare i fria val, ser man liknande mönster – yngre personer uppfattar inte detta som lika viktigt som yngre personer gjorde tidigare. Tendensen är återigen starkast i USA. Enligt samma studie minskar även intresset för politik bland yngre i Europa och USA. Den optimistiska tolkningen är att dagens yngre tar demokratin så för givet att de inte uttrycker tillräckligt starkt stöd för den i enkäter. Men inte desto mindre bör man ta siffrorna på allvar. För samtidigt som stödet för demokrati verkar minska, så kan man enligt samma studie se ökande stöd för auktoritära alternativ. De senaste decennierna har man i USA sett att stödet för exempelvis att "armén ska bestämma" har ökat från 6 till 16 procent, och utvecklingen sammanfaller med stödet för "en stark ledare som inte behöver befatta sig med parlament och val". Detta ökade stöd för auktoritära ledare eller för att armén ska ta över ser man även i data från Storbritannien, Tyskland och Sverige (från 3 till 9 procent för att armén ska ta över i Sverige om man jämför mätningen 1994–1998 med mätningen 2010–2014, enligt *World Values Survey*).

Förutom de växande generationsgapen i synen på demokratin som Roberto Stefan Foa och Yascha Mounk blottlagt, har de även sett att dessa antidemokratiska tendenser är synligast bland välbeställda. För ett par decennier sedan var det i regel låginkomsttagare som sympatiserade med de ganska svaga antidemokratiska tendenserna – numera är rollerna ombytta, det är framför allt de rika som uttrycker sympatier för utsagor i stil med att armén bör ta över. Så bland dem som är både unga och välbeställda hittar man allra säkrast dessa attityder. I USA stödde år 1995 bara 6 procent inom denna grupp påståendet att armén skulle ta över. I senaste data från *World Values Survey* är siffran 35 procent! I europeiska länder har samma utveckling gått från 6 till 17 procent. Siffrorna är tydliga – stödet för auktoritära krafter växer hos de unga och rika. Roberto Stefan Foa och Yascha Mounk tolkar detta som en återgång till en gammal norm, nämligen den att stödet för demokratin främst omhuldas av de svaga, som har mest att vinna på demokratin.

Dessa data betyder förstås inte att vi står inför demokratiens undergång. Det finns gott om data som visar att rika, demokratiska länder inte kollapsar i första taget. Men utmaningarna från Donald Trump i USA och extremhögern i Europa bör tas på allvar. Utvecklingen i Ungern och Polen är illavarslande, men inte förvånande i ett sammanhang där allt fler är missnöjda med vad demokratin levererar.

Vi vet också att terrordåd driver på opinionen mot mer auktoritära synsätt, enligt en studie i *Psychological Science* från förra året. Sommaren 2005 drabbades London av ett islamistiskt terrordåd, där över 50 människor dödades och över 700 skadades. När forskare vid bland annat Cambridge University analyserade två stora attitydundersökningar som gjordes i Storbritannien omkring en månad före och en månad efter dådet visade det sig att attityderna förändrades efter dåden. De svarande fick frågor om exempelvis nationell lojalitet, respekt för auktoriteter samt attityder gentemot muslimer och invandrare. Framför allt uppgav de som identifierade sig själva

Jonathan Haidt undrar vad i helvete som händer.

FOTO: SCOTT F. SMITH/THE NEW YORK TIMES/TT

som vänster efter dåden åsikter mer lika dem som uppgav sig stå till höger politiskt. Allt fler stödde alltså auktoritära synsätt och betonade vikten av nationell identitet efter terrordåden.

Lägg till detta det faktum att allt fler människor dödas i terrordåd globalt sett – det handlar enligt Global Terrorism Index om en niofaldig ökning sedan millennieskiftet, och den största ökningen har skett under 2010-talet – vilket gör dessa forskningsresultat extra intressanta ur både politisk och psykologisk synvinkel. Forskarna skrev själva i artikeln i *Psychological Science* att bara under de fyra månader som de arbetade med forskningen om dessa attitydförskjutningar så skedde tolv terrordåd i samma skala som Londondåden 2005 med minst 50 dödsoffer – i bland annat

Turkiet, Libanon, Afghanistan, Frankrike, Nigeria, Egypten och Irak. Dessa död följdes oftast av militära, polisiära och politiska åtgärder – men de psykologiska bör inte heller glömmas bort. Terror påverkar våra attityder och driver oss mot mer auktoritära synsätt. Terroristernas bästa bundsförvant är rädslan, och i förlängningen pessimismen.

I en svensk kontext så kan dessa forskningsresultat kompletteras med den extremt låga tilltro till förmågan att hantera terrordåd som finns bland blåljuspersonal, enligt en studie från Umeå universitets Kunskapscentrum för katastrofmedicin tidigare i år. Endast en tredjedel av blåljuspersonalen tror att den egna organisationen kan hantera ett terrordåd. Det framgår av en enkät bland polis, brandkår och ambulanspersonal i Sverige. Och sämst tilltro till den egna förmågan har de som förväntas förhindra planerade eller pågående terrordåd – polisen, där endast 20 procent bedömer hanteringsförmågan som hög.

Detta leder förstås till pessimism, oro och misstro – allt sådant som undergräver den traditionella politiken. Och då är vi tillbaka där vi började, att allt fler är missnöjda med samhällsutvecklingen. Att vända denna trend och ge oss framtidshopp är nu den allra största politiska utmaningen – för att använda ett av vår dystra tids mest missbrukade ord.

Henrik Höjer är historiker, vetenskapsjournalist och författare.

De enkla svarens lockelse

Politiker och journalister har drivit på en utveckling där politiken uppfattas som handlingsförlamad och där det råder stor osäkerhet kring normer och värderingar. Högerpopulismen erbjuder ett svar på denna osäkerhet.

Av Håkan Boström

Uppsvinget för auktoritär högerpopulism och dess nyvunna framgångar går knappast att förstå utan att koppla dem till socialdemokratins tillbakagång i hela Europa. Socialdemokratien har av nödvång rört sig mot mitten och en bredare liberalism de senaste decennierna – en process som påbörjades redan på 1980-talet men som accelererade efter det kalla krigets slut. Tony Blair och Bill Clinton blev bägge framträdande representanter för denna ”den tredje vägens politik”. I Sverige behöll Socialdemokraterna många av regeringens Bildts reformer under 1990-talet och drev själva igenom både avregleringar och kraftiga nedskärningar av offentlig sektor under Göran Perssons ledarskap.

Socialdemokratien är inte längre någon bred folkrörelse. Liksom facken domineras partiet av heltidsanställda tjänstemän, vid sidan av karriärpolitiker. Fokusgrupper, opinionsmätningar och inte minst mediebilderna spelar en större roll för S än de egna medlemmarna. Men det är inte bara Socialdemokraterna som har färre medlemmar och en betydligt svagare förankring ut i samhället än tidigare. De borgerliga partierna har också förlorat mycket av sitt fotfäste, inte minst utanför storstäderna. Urbaniseringen har bidragit till att de rört sig i liberal riktning. Detta är kanske mest tydligt vad gäller Moderaterna och Centern, även om det sista partiet har kvar en stor del av sin väljarbas på landsbygden.

Partierna kan idag beskrivas som karriärmaskiner, med Stockholm som central bas. En från 1990-talet kraftigt expanderande PR-industri har skapat en särskild arbetsmarknad vid sidan av politiken, där före detta borgerliga och socialdemokratiska politiska tjänstemän inte sällan jobbar sida vid sida. Ur ett livsstilsperspektiv är det mer som förenar än skiljer dem åt. Den gamla känslomässiga antagonismen mellan företrädarna för Sveriges två maktbärande parti-

er är mycket mer nedslipad än den var under 1970- och 1980-talen. Politikens ramverk har också det bidragit till en konsensuskultur inom etablissemangen, inte minst genom EU-inträdet och de övergripande reglerna för statens finanser.

Självfallet finns det fortfarande intressekonflikter mellan den organiserade arbetarrörelsen å ena sidan och borgerligheten och näringslivet å den andra. Men jag vågar påstå att den gamla ekonomiskt betingade höger-vänster-skalan tömts på mycket av sin energi. Detta är tydligare för väljarna än för de partier och policymakare som fått, och får, sin utkomst från att hålla liv i denna institutionaliserade konfliktdimension.

Förutsättningarna för ett folkligt-konservativt utmanarparti kunde därför knappast ha varit bättre. Med Fredrik Reinfeldts omgörning av Moderaterna framstod den socialliberala konsensuskulturen som väldigt tydlig. Trots partiets extremistiska förflutna lyckades Sverigedemokraterna på kort tid göra sig till en central kraft i svensk politik. Vid sidan av den socialliberala individualismens ensidiga dominans är det framför allt två saker som förklarar framgångarna. Ett ökat fokus på migration, islamism och terrorism i hela västvärlden och – framför allt – framväxten av internet och sociala medier, tekniker som berövat de etablerade maktgrupperna deras tidigare informationsoligopol.

Sverige brukar beskrivas som världens modernaste land. Vi är inte längre rikast, men ingen annan plats präglas i så hög grad av värden som sekularisering, rationalism och självförverkligande, enligt otaliga mätningar. En stark tilltro till staten möjliggjorde de system som gjort individualismen till överideologi och präglat svensk samhällsutveckling under efterkrigstiden.

>>

CHAUVINISM I VÅR TID

Sverigedemokraterna utnyttjade läget.

FOTO: ANDERS WIKLUND/TT

Centralt i detta har varit nedmonterandet av traditionella auktoriteter. Kyrkan och den traditionella patriarkala familjen har främst stått i skottgluggen men efterhand har även lärarkåren, arbetsgivarna och militären förlorat mycket av den auktoritet som de fortfarande åtnjuter i andra länder. Det bör kanske tilläggas att samma utveckling skett i andra delar av västvärlden, men att den i Sverige gått längst. Förklaringarna till det svenska särfallet är komplexa, men en viktig omständighet är att Sverige var ett underutvecklat bondeland som snabbt kom att domineras av stora exportindustrier. Socialdemokratins ovanligt starka dominans under efterkrigstiden var både en följd av och en förstärkande faktor till utvecklingen. Samtidigt har rent sociologiskt den traditionella borgerligheten varit svag.

De senaste decennierna har Sverige alltmer övergått till att bli ett tjänste- och informationssamhälle. Väldigt många människor arbetar idag med att bearbeta information på olika sätt. Utbildningsnivån har också höjts kraftigt. Vad som kanske inte var uppenbart från början är att denna utveckling gör samhället mer svåröverskådligt. Kunskap medför en insikt om det egna vetandets begränsningar. Tillvaron blir mindre självklar. Allt fler har fått möjligheten att ifrågasätta. Redan på 1970-talet stod det klart för en del socialdemokrater att deras kamp för mer autonoma medborgare också ökade missnöjet och kraven. Föreställningen om maximal autonomi underminerar sig själv. Lärar- och forskarkåren som lärt ut kritiskt tänkande har fått finna sig i att bli ifrågasatta av sina elever och studenter. Den senaste professionen som – något motvilligt – tvingats acceptera att bli kritiserad på allvar är journalistkåren – samma kår som gått i bräsch för att ifrågasätta auktoriteter under efterkrigstiden.

"Förutsättningarna för ett folkligt-konservativt utmanarparti kunde därför knappast ha varit bättre."

Att den kritiska rationalismen undergräver sig själv insåg filosoferna tidigt. Men det är först när utbildning och information blivit ett massfenomen som det får verkliga sociala konsekvenser. Ett samhälle kan i längden inte fungera utan normer. Att göra individen och den personliga upplevelsen till enda vägledning har visat sig vara ett bräckligt projekt.

Den nya "överkligheten" ger sig till känna på många plan. Inom näringslivet har ett allt större fokus kommit att ligga på varumärken och pr. Inom politiken har språket självt inte sällan gjorts till huvudsak. Vad får man säga? Symbolhandlingar har lyfts upp. Inte minst de traditionella medierna har här varit pådrivande. Detsamma gäller den stora vikt som lagts vid politikens form och politikernas framförande, huruvida de går hem i tv-rutan eller är representativa för vissa grupper. Sakfrågorna har ansetts mindre intressanta eller alltför komplexa.

Även politiken har vingklippts. EU-medlemskapet, Riksbankens självständighet och budgetreglerna är alla 1990-talsprodukter som syftat till att begränsa politikernas handlingsutrymme. Privatiseringar, decentralisering och juridifiering har gjort sitt till. Politikerna själva har knappast varit omedvetna om att dessa steg haft sidoeffekten att förflytta ansvaret till någon annan. Ett tydligt exempel är migrationspolitiken, där jurister skulle få ta de svåra besluten. Privata entreprenörer i välfärden fungerar liksom EU som perfekta syndabockar för politiska misslyckanden. Kommunaliseringen av skolan har delvis gjort det möjligt att försöka skylla fallande skolresultat på kommunerna.

Politiker och etablerade journalister har alltså samfällt drivit på en utveckling där politiken uppfattas som handlingsförlamad och där det råder stor osäkerhet kring samhällets normer och värde-

ringar. Den auktoritära högerpopulismen erbjuder ett svar på denna osäkerhet. Den utgör en reaktion på ett till synes handlingsförlamat och intellektualiserat samhälle. Högerpopulismen ställer upp en tydlig konfliktlinje – folket mot etablissemangen – och erbjuder ett klassiskt svar på osäkerheten: Några där uppe vill oss illa. Detta kombineras med en främlingsfientlighet som också kan ses som riskaversion. Utan invandringsmotståndet skulle det inte fungera, men det främmande fungerar främst som katalysator för ett underliggande missnöje – ett konkret hot att peka på. Det auktoritära elementet ligger i att förkasta värderelativismen och indirekt individualismen genom att framhålla kollektiva normer och identiteter – i regel dock på ett sådant sätt att anhängarna inte upplever sig behöva göra avkall på sin egen personliga frihet.

1990-talet utgjorde inte bara en renässans för individualism och framstegstro, utan även för universalism. Det kalla kriget var över, och på det globala planet sågs ökad integrering som något närmast ödesbestämt och i grunden positivt. Det underliggande antagandet var att demokrati, rationalism och respekt för mänskliga rättigheter skulle sprida sig i takt med ökat ekonomiskt välstånd.

Den amerikanske statsvetaren Samuel Huntington hörde till de få röster som varnade för att optimismen var överdriven. Huntington påpekade att spridandet av västerländsk teknik och materiellt

välstånd inte med någon automatik innebär ett spridande av västerländska eller liberala värderingar. Huntington hävdade även att ökad interaktion med "den andre" snarare riskerar att öka konflikt-nivån än minska den, tvärtom tidens övertygelse. Globaliseringen har inte minst handlat om en ökad medvetenhet om det främmande. Islamism har ironiskt nog vissa drag gemensamma med

den högerpopulistiska reaktionen. Bägge vänder sig emot en globalisering som – delvis på goda grunder – antas hota den nationella eller lokala gemenskapen och identiteten.

I takt med att fler människor får råd att ta sig till den rikare delen av världen kommer de även att försöka göra just detta. Fortsatta krig och prognoser om en befolkningsexplosion i Afrika lär öka trycket ytterligare. Det ställer Europa inför ett dilemma. Att kontrollera immigration kräver troligen åtgärder som står i strid med den starka respekt för individen och tron på universella värden som byggts upp de senaste decennierna. Att inte försöka kontrollera immigrationen är knappast ett alternativ. Statsindividualismens institutioner har en begränsad kapacitet att bryta ned kollektiva identiteter, i synnerhet som denna statsindividualism på delvis berättigade grunder är ifrågasatt.

Om individualism och globalisering triggat en högerpopulistisk reaktion är framväxten av internet och sociala medier den faktor som möjliggjort dess bredare genomslag. Denna faktor går inte att underskatta. I sig är förstås tekniken neutral, men det faktum att var och en idag kan nå ut med sitt budskap och samla anhängare gynnar förstås i första hand dem som inte tidigare haft tillgång till informationsplattformar.

De traditionella medierna i Sverige har i hög grad varit knutna till det politiska etablissemangen, tidningarna genom sina ägare och public service genom kopplingen till staten. I relation till högerpopulismen har emellertid journalisterna varit ännu mer negativt inställda än deras arbetsgivare. Flera undersökningar visar att journalister har mer radikal-liberala värderingar än befolkningen i övrigt.

Stödet för Sverigedemokraterna är också markant lägre bland

CHAUVINISM I VÅR TID

Har de egentligen inte det mesta gemensamt? FOTO: JONASEKSTRÖMER/TT

journalister och lärare – just de grupper som har till uppgift att forma samhällets självförståelse – än hos befolkningen i övrigt. Med tanke på att SD-sympatierna överlag är svaga bland akademiker torde detsamma gälla för forskare och lärare vid universiteten. Det är inget vågat antagande att stödet inom konst- och kulturvärlden är minimalt (jag har inte hittat statistik på det området).

Den skrivande och åsiktsproducerande klassen kan sägas utgöra spjutspetsen i det individualistiska, rationalistiska och auktoritetskritiska paradigmet som dominerat, och fortfarande dominerar, i Sverige och flertalet andra västländer. Denna klass sitter inte på den ekonomiska makten, men till skillnad från kapitalet, som blivit alltmer anonymt, syns den. Dess makt är för stora delar av befolkningen mer påtaglig än den kapitalägande klassens.

Med de digitala mediernas intåg utmanas den åsiktsproducerande klassen på allvar. Högerpopulisterna insåg tidigt vikten av att kringgå informationsoligopolet. Redan på 1980-talet var Skånepartiets Carl P. Herslow en pionjär inom närradiosändningar. I en tid när närmare hälften av Sveriges befolkning går in på Facebook dagligen erbjuds förstås enormt mycket kraftigare verktyg att nå ut.

Högerpopulisternas ”alternativa medier” har lärt sig av kvällspressens sätt att arbeta – förenkla, polarisera, överdriv och välj ut exempel som bekräftar den egna tesen. Men syftet är inte i första hand att få klick. Det är att stärka en världsbild där ”journalistiken” inte sällan slår över i ren propaganda. Det enorma informationsflödet i kombination med bristen på auktoriteter och den traditionella journalistikens tillkortakommanden (som förvärrats av resursbrist) har skapat optimala förutsättningar för den som vill föra ut ett alternativt budskap, eller bara ren desinformation.

Hur ska de etablerade partierna förhålla sig till den framväxande auktoritära högerpopulismen? Frågan har varken något enkelt eller neutralt svar. En viktig insikt är att högerpopulism inte kan förstås som ett isolerat fenomen. Den måste förstås i relation till svagheter hos de etablerade institutionerna i samhället, i en tid av snabba förändringar. Därmed inte sagt att populismens lösningar och metoder bör anammas eller är korrekta.

Jag tror att flera gamla konservativa insikter behöver återupptäckas. Förändring bör om möjligt ske långsamt. Politiken bör inte baseras på en maximering av abstrakta principer. Konsekvenstänkandet måste ges större utrymme.

Politik kan inte heller reduceras till ekonomi. Människor har ett behov av normer, auktoriteter och kollektiva mål. En förnuftig hållning präglas av skepsis, inte av en kolarstro på system, planering och framsteg – eller för den delen perfekt fungerande marknader. Därmed inte sagt att förnuftet bör överges. Det kanske mest problematiska med den auktoritära högerpopulismen är tendensen att bejaka en rent känslobaserad retorik och vara ointresserad av resonemang och dialog – tydligast i fallet Donald Trump.

Mer konkret kan det finnas skäl att se över hur några centrala institutioner kan förbättras. Kan incitamenten och rekryteringen av kompetens inom politiken reformeras? Hur ser det ut med kunskapsproduktionen? Universiteten är idag väldigt uppbyggda av ekonomiska styrsystem. Tankesmedjor och intresseorganisationer i sin tur är i hög grad uppbyggda kring den gamla konfliktlinjen arbete–kapital. Journalistiken lider på många håll av både resurs- och kompetensbrist. Det är svårt att hitta konkreta lösningar och ännu svårare att genomdriva dem. Men en bra början är krisinsikt.

Håkan Boström är doktorand i ekonomisk historia vid Uppsala universitet.

Det misslyckade kuppförsöket i Turkiet i somras väcker frågor om landets framtid och demokratiska utveckling.

Thomas Gür har följt utvecklingen på nära håll.

Av Mats Wiklund

Men oron sitter i

Militärkupper i Turkiet var något som många trodde hörde historien till. Just därför blev det blodiga men misslyckade kuppförsöket i somras en sådan chock. EU:s och USA:s inställning till kuppen var ambivalent. Å ena sidan var det självfallet illa att en folkvald regering och tillika Natoallierad utsattes för något sådant. Å andra sidan hade förhållandet till den alltmer autokratiska och repressive presidenten Recep Tayyip Erdoğan svalnat. Kritiken mot honom efter de stora utrensningarna som följde på kuppförsöket framstod för många turkar som hårdare än den kritik som riktats mot kuppmakarna.

Den turkiska regeringen har lagt skulden för kuppen på den mytomspunna och islamistiska Gülenrörelsen som gradvis utvecklats till en stat i staten. Men trots starka indicier har än så länge inga konkreta och juridiskt bindande bevis lagts fram för dess inblandning. Uppenbart är dock att Erdoğan utnyttjat kuppförsöket för att stärka sin ställning. Frågan är hur långt han kan gå och hur den politiska framtiden ser ut för Turkiet. En person som är väl förtrogen med Turkiet och själv har turkiskt påbrå är Thomas Gür, som regelbundet medverkar i Axess.

Mats Wiklund (MW): Du var i Istanbul några dagar i september. Hur var stämningarna?

Thomas Gür (TG): Det allmänna intrycket var att de flesta människor är oerhört förvånade.

MW: Över att kuppförsöket ägde rum?

TG: Över dess våldsamhet. Att militären ingriper, försöker genomföra en kupp för att styra politiken, det trodde man kanske var över. Men människor har trots allt varit vana vid att militären har synpunkter på hur politiken förs, framför allt i kurdfrågan.

MW: Den här gången var det annorlunda.

TG: Nu kom det ett kuppförsök, med en anonym junta av officerare och med väldigt många dödade. Soldater och stridsvagnar som skjuter på och attackerar civila. Och detta var ju något som turkarna själva upplevde och dokumenterade. Medierna var fulla av filmer från privatpersoners mobiler med dödsskjutningar, sårade som ropar på hjälp och folk som blir överkörda av stridsvagnar. Det blev som en mardröm. Formellt var det över på knappt ett dygn – men det var ett oerhört våldsamt dygn.

MW: Känslan hos dem du pratade med var alltså att något överkligt inträffat?

TG: Just det. Men oron sitter i. En av mina bekanta berättade att en tid efter kuppförsöket drog ett våldsamt åskväder över Istanbul och att åskknallarna var så kraftiga att han och många andra trodde att "nu händer det igen". Kuppmakarnas F16-plan flög avsiktligt i överljudsart på låg höjd över strategiska mål. Samtidigt såg allt normalt ut, om man säger så, på gator och torg bara dagarna efter kuppförsöket. På ytan återvände livsrytmen mycket snabbt.

MW: Efterbörden då? De stora utrensningarna och de många gripandena som följde. Hur har det kommenterats?

TG: Det kommenteras hela tiden, men inte med särskilt starka motreaktioner.

MW: Det är svårt att förstå. Över 70 000 människor har hittills berörts.

TG: Och det har skett på olika nivåer och i olika former. En kategori är en stor grupp militärer, givetvis, men också en del civila och ett antal journalister som är häktade. Sedan har vi dem som anhållits men frisläppts. En tredje kategori är de som avskedats på grått papper. Och så den sista gruppen: vissa statligt anställda i nyckelfunktioner som tvingats att säga upp sig och sedan söka sin tjänst på nytt.

”

Men, nej, kuppen hade inget större folkligt stöd. Det hade däremot tidigare kupper.

”

*Samtidigt råder det
inget tvivel om att AKP
är ett muslimskt parti
dominerat av muslimer
som uppfattar sig som
våldigt fromma och
troende.*

MW: Men hela denna konkarong, alla dessa omfattande utrensningar, har alltså inte kommenterats särskilt mycket. Kan det helt enkelt bero på att folk tycker att det är rätt och rimligt?

TG: Det beror inte på något slags skräck för att säga ifrån. Det finns en livaktig opposition som kritiserar detta, inte minst hur journalister drabbats. Regeringen har framför allt gått på Gülenrörelsen och kurder som man hävdar har kopplingar till PKK. Och det innebär att man kastat ut ett stort och finmaskigt nät. Men det är viktigt att ha förutsättningarna och proportionerna klara för sig. Gülenrörelsen har infiltrerat statsapparaten – stora delar av militären, underrättelsetjänsten och delar av den digitala underrättelseverksamheten. Dess kärna är kanske 300 000–400 000 personer, och sympatisörerna uppgår till tre fyra miljoner. Regeringen har nu slagit till mot ungefär tio procent av dem. Många turkar har svårt att känna någon större upprördhet över ingripandena, mot bakgrund av våldsamheten i kuppförsöket. Det dog över 300 personer på en enda natt, varav ett stort antal civila som protesterade.

MW: Utnyttjar ändå inte Erdoğan situationen för att bli av med misshagliga personer och grupper?

TG: Jo, det finns absolut en sådan risk – inte minst genom att också många andra gör eller försöker göra samma sak. Också det faktum att man genomgående hänvisar till terrorism och låter den definitionen omfatta alla misshagliga organisationer (Gülenrörelsen, PKK, Islamiska staten) ger utrymme för det. Redan de omfattande häktningarna och avskedandena är problematiska i sig, och det finns tendenser till angiveri på alla nivåer.

MW: Intrycket man fått av kuppförsöket är att turkarna närmast mangrant motsatte sig kuppförsöket. Och att människor gick man ur huse för att stödja och försvara en folkvald regering. Är det ren skönmalning eller är det på det hela taget sant?

TG: Det är till nittio procent sant. Det fanns stadsdelar i Ankara där folk gick ut och applåderade stridsvagnarna. Men, nej, kuppen hade inget större folkligt stöd. Det hade däremot tidigare kupper. Ja, folk gick man ur huse. Men de var i huvudsak AKP-anhängare (Erdoğan's parti) och då kan man ju säga att de, 60–70 procent enligt opinionsundersökningar, slog vakt om SIN president och SIN regering. Men det fanns åtskilliga från andra ideologiska och politiska inriktningar också på gatorna. Angående att många som protesterade ropade "Allahu akbar", påpekade en liberal vän att det fanns inget som hindrade vänsteraktivister att protestera och läsa högt ur *Kommunistiska manifestet* framför stridsvagnarna.

MW: Samtidigt är det frestande att föreställa sig att det nog ändå satt en hel del, låt oss kalla dem liberala, sekulära och urbana, som innerst inne hoppades att "nu blir vi av med dem". Alltså den utbildade medelklass som fruktar Erdoğan.

TG: Den gruppen blev snabbt avskräckt redan under inledningen av kuppen. När man såg hur våldsamma kuppmakarna var tappade de omgående ett eventuellt stöd. Det som utmärkt de militära kupperna och interventionerna 1971, 1980 och 1997 har tvärtom varit smidigheten och liten eller ingen blodspillan. Kuppmakarna hade heller inget ansikte. Det fanns ingen som dök upp på tv och sa att "jag är general XY, som i nationens intresse tar över". Det var bara en anonym kommitté. Här fanns ingen orderlinje, och generalstabschefen och försvarsgrenscheferna var inte med. Första krigshärens befälhavare i Istanbul gick omedelbart ut och fördömde kuppförsöket. Och utan att ha Istanbuls krigshär med sig kan ingen kupp lyckas. Stadens invånare utgör ju mer än 20 procent av landets befolkning. Just det faktum att kuppförsöket saknade ett ansikte fick mig nästan omedelbart att dra slutsatsen att Gülenrörelsen låg bakom det.

MW: Hur säkra kan vi vara på att den verkligen gjorde det? Är det verkligen belagt?

TG: Inga juridiskt bindande belägg har lagts fram ännu och förundersökningen pågår. Däremot finns en mängd mycket starka indicier. Till exempel erbjöds generalstabschefen av kuppmakarna att få tala med Fetullah Gülen, som de då kallade sin "andlige inspiratör". En av Gülen's närmaste män, en civilist, blev gripen alldeles i närheten av den flygbas i närheten av Ankara från vilken kuppmakarna ledde flygstridskrafterna. Man får inte heller glömma bort att mitt i allt detta finns en mysticism, en kult som ligger bortom all modernitet och högteknologi. I väst har man svårt att förstå att de mest tekniskt avancerade och moderna företeelserna också kan innehålla primitiva, anakronistiska trosaspekter och obrottslig lydnad. Vi kan jämföra det med Vatikanen, vars bibliotek är digitaliserat men också har Kongregationen för helgonförklaringsprocesser, liksom uppdraget att verifiera och bevara helgonens relikier.

MW: Västs reaktion på kuppförsöket skapade stor irritation i Turkiet.

TG: Den gick ut på att avvakta och se vart det skulle ta vägen. Och det har skadat västs intressen allvarligt att man inte från allra första början tog avstånd från en militär intervention. Den ende "statsman" i väst som gjorde det omedelbart och nu är mycket populär i Turkiet var Carl Bildt. Han har goda kontak-

ter med ledande personer i AKP och förstår turkisk politik.

MW: Han är dessutom en förespråkare av ett turkiskt EU-medlemskap.

TG: (Ironisk) Ja, och dessutom tror jag faktiskt att han är en demokrat. Det fanns ju självutnämnda Turkietexperter som hävdade att kuppförsöket var bra ifall Erdoğan försvann. Att militären haft en historia av att ingripa, försvara demokratin och återupprätta konstitutionen och sedan dra sig tillbaka. Det låter ju bra till dess att man inser att det inte är sant. Författningen har militären aldrig försökt försvara, utan det skrevs nya författningar efter kupperna 1960 och 1980. I de senaste kuppmakarnas deklaration står det också att en ny författning ska skrivas. Turkarna fick intrycket att man i väst inte trodde att de egentligen är redo för demokrati. Militärdiktatur får gott duga åt dem; "bon pour l'orient", som det heter på franska. Erdoğan's AKP noterade också att många i väst stödde militärkuppen mot muslimska brödrskapet i Egypten 2013.

MW: Till skillnad från tidigare kuppförsök talades det ju denna gång inte om ett försvar av den sekulära staten.

TG: I tidigare kupper och militära ingripanden har det tydligt framgått att avsikten varit att stoppa islamismen och försvara sekularismen. Kuppmakarna hade visserligen en passus om Turkiet som en sekulär och demokratisk rättsstat, men utan en tydlig hänvisning att stoppa missbruk av religionen, såsom vid kuppen 1980, eftersom Gülen-rörelsen själv är islamistisk. Däremot nämndes den tilltagande korruptionen och bestickningskulturen som ett motiv. Jag fäste mig också vid att kuppen hade påtagligt anakronistiska drag. Man ockuperar den statliga tv-stationen och låter en skräckslagen tv-hallåa läsa upp en deklaration och tror att det ska räcka. Erdoğan, däremot, förde videosamtal via en mobiltelefon i en privat tvstation och uppmanade folk att ta till gatorna. Och det gjorde de, trots att många så kallade experter förkunnade att något sådant inte kunde ske eftersom turkarna alltid lyder militären. Saker och ting har förändrats.

MW: Låt oss ta upp den sekulära statens ställning.

TG: Ända sedan 1920-talet har turkisk sekularism inneburit att religionen inte har rätt att lägga sig i statens affärer, medan däremot staten har rätt att lägga sig i religionen. Det finns till exempel ett religionsdirektorat, som grundades 1924 och som ligger direkt under premiärministern. Det har över 120 000 anställda, är sunnimuslimskt, väldigt troget regeringen och starkt fromhetsinriktat och tydligt politiskt styrt. Religionsdirektoratet skissar varje vecka vad fredagspredikan i närmare 90 000 moskéer ska handla om.

Erdoğan är ett med nationen.

FOTO: TT

Man ska alltså ta den omtalade turkiska sekularismen med en nypa salt. Statens inblandning i religionen är odiskutabel.

MW: Och det systemet ifrågasätts inte.

TG: Det kommer att fortsätta. Däremot är uppfattningen att religion och politik inte ska blandas ihop i lagen och direkt i det politiska utövandet starkt förankrad även bland AKP:s företrädare. Samtidigt råder det inget tvivel om att AKP är ett muslimskt parti dominerat av muslimer som uppfattar sig som väldigt fromma och troende. Det är till exempel ingen slump att inte längre typiska militära blåsorkestrar i västerländska uniformer spelar när Erdoğan uppträder utan klassiska militärorkestrar från den osmanska tiden. Inslaget av religion, alltså islam, i det offentliga livet blir starkare. Numera tillåts kvinnliga poliser att bära huvudduk. Å andra sidan insisterar Erdoğan på att författningen ska vara sekulär.

MW: Hur mycket är principer och hur mycket är politiska avväganden?

TG: Det intressanta är inte vad Erdoğan tror eller ej utan den mobiliserande majoritetsdemokrati som är hans plattform. Han kan inte driva en politik som skiljer sig från värderingarna i det väljarunderlag som han behöver. Vi vet till exempel att stödet för en radikal tillämpning av sharialagstiftning är mycket lågt. AKP kommer alltså att fortsätta att vara ett massmobiliseringsparti och det kommer inte att förekomma några fuskval i Turkiet som i Ryssland. Oavsett vad han tycker kommer Erdoğan att fortsätta att slå vakt om den sekularism som finns. Men en sekularism som innebär att religionen ska kontrolleras och tjäna den politiska makten – såsom också förhållandet var under de osmanska sultanerna.

MW: Uppfattningen som en någorlunda upplyst person har av den turkiska samhällsutvecklingen är att demokratins ställning stadigt försvagats. Och att det i sin tur beror på att den sekulära staten försvagats.

TG: Men det är fel. Det finns tre element som man måste hålla reda på. Det första är liberalism, eller fri- och rättigheter. Det andra är sekularism. Och det tredje är demokrati. I och med att Turkiet efter andra världskriget inte längre var en enpartistat, har man fått

demokrati men fortfarande inte liberalism även om man fått gradvis ökade fri- och rättigheter, vilka dock inskränkts under senare år. Det förs en debatt om sekularism, inte minst mot bakgrund av statens kontroll över religionen. Turkiet är alltså en illiberal majoritetsdemokrati med en sekularism som skiljer sig från den som tillämpas i Europa och USA. Ja, det finns starka begränsningar av tryck- och yttrandefriheten. Men de har å andra sidan alltid funnits. Situationen är densamma, bara förtecknen har förändrats.

MW: EU-medlemskapet ...

TG: Glöm det.

MW: Du ansluter dig alltså till David Camerons uppfattning, att det inte kan bli aktuellt förrän tidigast år 3000?

TG: (Tar fram sin mobiltelefon) Titta här! Läser: "Hej Thomas! Hörde att du saknade vadsagningslistan från Hotel Conrad i Istanbul den 12/12 år 2000." Det är en vän

som postar en lista som jag saknat. År 2000 satt vi alltså ett antal personer på ett hotell i Istanbul och slog vad om när Turkiet kunde bli medlem i EU. Magnus Karaveli sade 2025. Och jag sade 2030. De andra i sällskapet, genomgående infödda svenska borgerliga politiker, var betydligt mer optimistiska. Mönstret är att ju mindre man kan om Turkiet desto mer optimistisk har man varit.

MW: Men förhandlingsprocessen har väl trots allt varit bra för Turkiet? Landet har förhandlat med EU i flera år och accepterat regelverk och lagar.

TG: Ja. Processen har delvis stärkt demokratin, genom att militären formellt också underställts landets civila ledning och man har introducerat ett antal fri- och rättigheter. Men väldigt många av dem är på papperet. Vi ska komma ihåg att institutioner inte är allt. Implementation, tillämpning, är också viktigt. Och en stridsfråga mellan EU och den turkiska förhandlingsdelegationen har varit just implementationen. När turkarna har sagt att nu har vi uppfyllt våra åtaganden har EU svarat att det vill vi kontrollera. Varpå turkarna upprört undrat om inte EU-länderna tror på dem. Och då måste man nog svara – nej.

"I väst har man svårt att förstå att de mest tekniskt avancerade och moderna företeelserna också kan innehålla primitiva, anakronistiska trosaspekter och obrottslig lydnad."

Den femte drottningen

Epitetet "deckardrottning" används alltför flitigt.
P.D. James hör till de få som förtjänar det.

Av Carina Burman

En person som skriver böcker kallas författare. Undantaget är kvinnliga kriminalförfattare, som så fort de nått minst framgång omtalas som "deckardrottningar". Endast ett fåtal är dock värda en sådan upphöjelse. P.D. James (1920-2014) skriver i *Talking about Detective Fiction* (2009) om "fyra formidabla kvinnor" inom fältet: guldåldersförfattarna Agatha Christie, Dorothy L. Sayers, Ngaio Marsh och Margery Allingham. Man skulle kanske kunna diskutera urvalet – är ändå inte Josephine Tey bättre än Marsh? – men damerna hör tveklöst till de största i genren. Fyra är en jämn och bra siffra, men om högviltsjägare kan tala om "the big five" kan väl också vi som förrör oss med fiktiva blodigheter göra det. P.D. James själv är den femte av de stora. Fyra av de fem hade en lång författarbana. Christie publicerade deckare under femtiosex års tid, Marsh under fyrtioåtta och Allingham under fufftiga trettiosex. En solitär i sammanhanget är Sayers, som lämnade genren efter bara fjorton år och istället ägnade sig åt andlig diktning samt översättning av Dante.

Phyllis Dorothy James debuterade fyrtio-två år gammal med *Cover her Face* (1962) och gav fyrtionio år senare ut sin sista bok, *Death Comes to Pemberley* (2011). Hon var då nittio-ett år gammal. Hårt och envist arbete tycks alltså

känneteckna deckardrottningar, liksom vanan att fortsätta skriva in i det sista. Ändå trodde de flesta att James tänkte avsluta sin bana med självbiografen *Time to be in Earnest* (1999, *Dags att bruka allvar*, 2000). Ingalunda – efter den kom fyra deckare med den poetiske poliskommissarien Adam Dalgliesh som huvudperson, hennes bok om genren samt den avslutande boken, där hon låter brottsligheten tränga in i Jane Austens värld.

Hela sitt liv drömde hon om att bli deckarförfattare. Som tonåring använde hon fickpengen till Sayers nyutkomna böcker, och som mogen författare förklarade hon att hon visserligen kunde tänka sig att skriva en bok utan mord, men inte utan död. Omständigheterna höll henne dock länge från skrivandet. Som sextonåring lämnade hon skolan och började arbeta, och tjuugoett år gammal gifte hon sig med en arméläkare och fick snart två döttrar. Maken återvände dock psykiskt skadad från

kriget och vistades fram till sin död 1964 inom slutna psykiatrisk vård. Den unga hustrun fick alltså ensamt försörjningsansvar. Hon utbildade sig till sjukvårdsadministratör och arbetade därefter som statstjänsteman fram till pensionen – bland annat vid inrikesdepartementets avdelningar för rättsmedicin och polisarbete. Brittiska författares framgång mäts också i andra titlar än böckernas. År 1991 adlades P.D. James *Baroness James of Holland Park* och satt sedan i överhuset för Tories. Det hör till saken att hennes något yngre litterära

>>

Carina Burman är författare och docent i litteraturvetenskap. Hennes senaste bok är *Vi romantiska resenärer* (2016).

P D James.

FOTO: JAN HÅKAN DAHLSTRÖM/TT

medtävlare Ruth Rendell (1930–2015) också kom in i överhuset, men för labour.

P.D. James skrev sammanlagt arton deckare – varav fjorton om Adam Dalgliesh och två om Cordelia Gray – en bok om ett verkligt mord samt en studie av deckargenren. Till detta kommer självbiografin och en dystopi. Hon skrev i samma tradition som de fyra stora, och hon utvecklade den. Inte minst sker det förändringar under författarskapets gång. Under åttiotalet blev böckerna tjockare och mer komplexa. En väsentlig skillnad mot föregångarna är hennes vana att borra sig in i flera gestalters medvetanden – hon har sällan en ensam berättare, sällan ens en *point of view*-teknik, utan låter berättelsen kastas mellan olika personer i ett hetsigt bollande som driver på spänningen. Detta blir med tiden mindre framträdande, och i *Death in Holy Orders* (2001, *Yttersta domen*) väljer hon likt en trettioårsförfattare att låta viss information smygga fram genom en upphittad dagbok.

James kände sig som en del av en tradition, och hennes böcker innehåller ibland allusioner på föregångarna. Detektiverna i *Death in Holy Orders* talar flera gånger om att fallet är som hämtat från Agatha Christie. Särskilt tycks dock Sayers vara förebilden. Titeln på James bok *Unnatural Causes* (1967) är rimligen en anspelning på Sayers *Unnatural Death*. I *An Unsuitable Job for a Woman* (1972) skriver James om den unga privatdetektiven Cordelia Gray, vars uppdrag kräver att hon rör sig bland Cambridgestudenter. Här finns rikligt med allusioner till Sayers Oxforddeckare *Gaudy Night* (*Kamratfesten*), och James använder till och med samma citat från John Donne om universitetet som ett paradys. Kanske var *Gaudy Night* en personlig favorit, ty också på annat håll finns likheter – allt-i-allot Matties utskällning av överklassen i *A Taste for Death* (1986) påminner starkt om den olyckliga tjänstekvinnan Annes angrepp på akademikerna hos Sayers. Dalgliesh delar lord Peters skarpsinne och förtjusning i snabba bilar, men utseendemässigt är de varandras motsatser. Lord Peter är mycket ljus och ganska kort, Dalgliesh mörk och mycket lång.

L iksom guldålderns deckarförfattare använde sig P.D. James av humor och ironi i sina böcker. Det är inte förvånande att hon till sist skrev in sig i Jane Austens värld – ironins mästarinna torde ha lärt henne åtskilligt. Hon saknar inte heller självironi. Vid ett tillfälle beskrivs ett antal författarfotografier, där det också finns ”a buxom grandmother noted for her detective stories, who gazed mournfully at the camera as if deploring either the bloodiness of her craft or the size of her advances”. Ni vet väl vem – eller hur?

Denna bitskhet utsträcks också till deckargenren. Redan i debutboken *Cover her Face* diskuterar två personer, esteten Felix och husets dotter Deborah, hur mordet på familjens hembiträde kan ha gått till. Den döda var en ogift mor, som familjen förbarmat sig över och anställt – bokens resonemang kring detta känns för övrigt ytterst föräldrade. Så här inleds diskussionen:

”It could be one of those Grand Guignol plots. The elderly gentleman didn’t want his son to marry the scheming hussy so he crawled upstairs step by step and strangled her with his old school tie.”

Felix considered this effort and rejected it.

”Why not make it the mysterious visitor with a name like a cinema cat. Who is he? Where does he come from? Could he be the father of her child?”

Så vandrar de fram och tillbaka i trädgården och bollar olika hypoteser, som om alltsammans egentligen var litteratur – vilket det ju är. Deborah avslutar diskussionen med att slå fast subgenren som ”one of those psychological thrillers with highbrow quotations at the beginning of the chapters”. Guldålderns deckarförfattare

älskade att strössla ut citat, som ledde och felledde läsaren.

Unnatural Causes börjar med att ett lik utan händer kommer flytande i en jolle, och det visar sig senare vara just så som den döde – en deckarförfattare på dekis – inlett sin senaste, ännu opublicerade roman. Fiktionen inom fiktionen påverkar således livet (och döden) inom fiktionen. De världsfrånvända prästerna i *Death in Holy Orders* är nästan alla ivriga deckarläsare, och den ende av dem som inte uppskattar genren försöker förvirrat hjälpa till med utredningen genom att hänvisa till flyktbilar och falska spår. Också i *Devices and*

Desires (1989) förekommer en deckarläsande gammal präst, vilken så snart som möjligt vill slippa en besökare, som försöker få råd om hur hon ska konfrontera mördaren. Han vill bara återvända till H.R.F. Keatings senaste bok, där detektiven ”despite his uncertainties, would get there in the end because this was fiction; problems could be solved, evil overcome,

justice vindicated, and death itself only a mystery which would be solved in the final chapter”. Annars läser folk ofta Trollope, och de tar dessutom nästan alltid med sig något varmt att dricka vid sänggåendet – en egenhet jag aldrig träffat på i Storbritannien, men som har betydelse för ett av morden.

L iksom de klassiska deckarförfattarna kan P.D. James inte endast spinna intriger, utan också författa njutbar prosa. Särskilt förtjust är hon i ingående beskrivningar av människor och miljöer. Författarens eller berättarens åsikt framgår klart, inte minst vad gäller estetiska värderingar. Det yttre är betydelsefullt hos James, och kommissarie Dalglieshs intresse för arkitektur är därför föga förvånande. Medeltida kyrkor skildras som en estetisk njutning, som erbjuder distraktion från det aktuella fallet, men även viktoriansk arkitektur får stort utrymme. Mordet i *A Taste for Death* äger rum i en viktoriansk kyrka, medan offret i *Death in Holy Orders* hittas i den medeltida kyrkan, som hör till ett viktorianskt prästseminarium. Artonhundredatalsarkitekturen används för att visa på skillnaderna mellan Dalgliesh och hans närmast underordnade Kate Miskin, som inte delar hans medelklassvärderingar. När Dalgliesh återvänder till seminariet, där han vistats under pojkårens sommarlov, tänker han på hur föraktad viktoriansk arkitektur länge var:

But now it seemed to him that the result was less monstrously discordant than it had seemed to the wye of youth and that the architect had at least achieved a balance and a not displeasing proportion in his dramatic mixture of medieval romanticism, of Gothic revival and pretentious Victorian domesticity.

Miskins reaktion på byggnaderna är en helt annan: ”God, what a monstrosity!” För hans estetiskt tränade blick är de inte längre monstruösa, men för hennes oskolade är de det.

Betoningen av skilda tiders byggnadskonst hänger också samman med den betydelse historia och kultur har hos James. Detta är onekligen böcker för den bildade medelklassen – precis som de deckare som skrevs av de fyra stora. Debutromanen utspelar sig på ett lantgods, som vore den en trettioårsdeckare, och den har också betydligt större likheter med sådana än de senare böckerna. Vartefter James utvecklade sin berättarkonst närmade hon sig också samtidens samhälle. Medan *Cover her Face* eller *Unnatural Causes* rör sig i en nästintill tidlös värld diskuteras kärnkraftsfrågan i *Devices and Desires* och kyrkans anpassning till 2000-talet i *Death in Holy Orders*.

De flesta böckerna utspelar sig i London, och Dalgliesh och hans team hör till Scotland Yard. Han bor vid Themsen, och floden dyker ofta upp, både i upphöjd betydelse som stadens aorta och mera burdust som dess tarmkanal. Världen utanför England är däremot oviktig. Visst kan man äta utländska delikatesser och dricka vin (framförallt franskt), men England är lika isolerat som under Blitzen –

om det nu inte helt enkelt är kontinenten som är isolerad av dimma. Världen omfattar södra England.

Som en motpol till London finns Englands öde, steniga kuster. Där tillbringar Dalgliesh sin ledighet, och liksom många fiktiva detektiver inser han att Döden aldrig tar semester. Suffolk och Norfolk drabbas flera gånger av brottslighet just när Dalgliesh råkar befinna sig där. Samtidigt lyckas han ändå då och då njuta av lugnet och reflektera över sitt arbete – han funderar ständigt på att säga upp sig – samt över livets och tidens gång. Minnet av byar som försvunnit i havet bevaras ännu på de karga kusterna, och myter om sjunkna kyrkor vars klockor fortfarande klämtar under havsytan ställs mot den moderna tiden, som i ett fall till och med är brutalt närvarande i form av en betongkloss till kärnkraftverk. P.D. James trodde uppenbarligen inte på kärnkraften.

Hennes konservatism var uttalad, men gällde inte alla områden. Kvinnans ställning och självbestämmande är en viktig faktor i böckerna. Redan i de tidiga böckerna skildras homosexualitet, såväl manlig som kvinnlig, på ett förvånansvärt vidsynt sätt. En excentrisk författare i *Unnatural Causes* retar lokalpolisen genom att låtsas vara homosexuell, vilket gör dem konstnerade men inte berör den mer urbana Dalgliesh. Ett antal sjuksköterskepar, som av allt att döma är lesbiska, förekommer i de tidiga böckerna, och i *Shroud for a Nightingale* (1971), som utspelar sig på en sjuksköterskeskola, finns hela tre sådana par. Vissa sjuksköterskor visar förresten en klar tendens till ondska, men de är mestadels heterosexuella.

P.D. James är en realistisk författare med sinne för det komiska. Dalgliesh är något av kvintessensen av en humoristisk, kultiverad engelsman med dolda sorger. Särskilt många komiska poänger plockar författaren när hon placerar honom i den litterära världen – han är ju också framstående poet. Den litterära kolonin i *Unnatural Causes* består av högst excentriska författare, däribland en självbelåten dam som skriver tantsnusk. Maskinskrivning spelar en viktig roll i intrigen. Utgivarna av en litterär tidskrift ger *comic relief* i den ovanligt mörka *A Taste for Death*. Dalglieshs litterära kontakter ger honom förhandskunskap om oron på förlaget i *Original Sin* (1994), en bok där James frossar i litterära intriger och elaka skildringar av förlagsfester. Både här och i *A Taste for Death* förekommer för övrigt äldre, alltmer bortglömda författarinnor, som i båda fallen porträtteras med stor sympati. Kanske fruktade P.D. James ett sådant öde.

Huvudpersonen Adam Dalgliesh är en sammansatt personlighet – polis och poet, kattälskare, arkitekturfantast, vindrickare men inte snobb. Han lyssnar på klassisk musik och uppskattar böcker, men också detta utan stora gester – vi befinner oss långt från lord Peters inkunabelsamlande och inspektör Morses Wagnerkärlek. Dalgliesh är redan från början änklings – hustrun dog i barnsäng, och barnet stod inte att rädda. Ett par gånger förläskat han sig, då och då antyds det att han har sexuella förbindelser, men först på slutet börjar man ana att han kanske kan tänka sig ett nytt äktenskap. Han är en man som värderar ensamheten, antingen det är vid kusten eller vid floden. Liksom många bland populärfiktions hjältar åldras han inte. År 1962 är han drygt fyrtio, och 2008 tycks han vara i ungefär samma ålder. Det innebär också att han varit barn både under mellankrigstiden och efterkrigstiden. Världen förändras, men Dalgliesh är densamme.

Vid hans sida finns ett antal andra poliser, men först 1986 får Dalgliesh en värdig medhjälpare. I *A Taste for Death* handplockar han nämligen Kate Miskin till sitt team. Han vet att valet inte kommer

att uppskattas av alla: "And a fresh, even an iconoclastic, influence, even a little healthy rivalry, could be more effective operationally than the collusive and macho freemasonry which bound together a team of male officers." Miskin, å sin sida, ser utnämningen som sin stora chans. Hon förstår att han inte valt henne som en eftergift, utan för att han tror på henne: "Looking out over London she felt confidence surge through her veins strong and sweet as the first conscious breath of morning."

Med Miskin ger inte bara James sin detektiv en värdig sidekick,

hon för också in frågor om genus och klass. De första romanerna visar ett von oben-perspektiv mot alla, som inte kom från den välmående medelklassen. Deras heminredning föraktas, gardiner visar tecken på "careful if misguided choosing" och till och med den handske, som ett mordoffers mor bär på begravningen beskrivs som "cheap". Miskin ger arbetarklassen ett ansikte. Hon har vuxit upp hos sin mormor i ett höghus med nedklottrad trappuppgång och söndersparkad, pisslukande hiss. Poliskarriären är hennes chans att ta sig därifrån. Under bokens gång konfronteras Miskin både

med den bakgrund hon vill slippa och med ansvaret för sin dementa mormor. Hon inser att ingen manlig polis skulle ha accepterat att ta ledigt från en mordutredning för att ta hand om en anhörig, men hon känner att hon måste göra det. Så försonas hon också med mormodern.

Det saknas inte intressanta kvinnor i P.D. James böcker – porträttet av Dalglieshs faster är exempelvis ytterst sympatiskt – men Miskin måste ha fötts ur en insikt om att världen förändrats. Det är inte heller överraskande att hon dyker upp mitt under Thatcher-åren, när klassmotsättningarna ständigt ställdes på sin spets. Böckerna vinner mycket på Miskin. Medan Dalglieshs tidigare underordnade varit pappfigurer blir hon till en intelligent människa med inre konflikter och fasta åsikter. Liksom Dalgliesh är hon också något av en enstöring, som helst inte släpper andra över tröskeln till det vackra hem hon äntligen skaffar sig. Liksom han bosätter hon sig så småningom vid Themsen.

Det finns ytterligare en likhet mellan Dalgliesh och Miskin – de är båda berövade. Han har förlorat fru och son, hennes mor dog i barnsäng och fadern har aldrig synts till. Det finns en trasighet hos dem båda. Samma saker gäller många personer hos P.D. James. Dalglieshs enda släkting är hans faster Jane, som förblivit ogift sedan fästmannen dog i första världskriget. Cordelia Gray är moderlös och har en far som inte bryr sig om henne. Redan innan mördarna börjar härja har cancer och olyckor skördat offer bland föräldrar och livskamrater i James värld. Var och varannan person i *Death in Holy Orders* har mist någon – Dalgliesh och Miskin, en moderlös litteraturforskare, en mor som förlorat sin son, en man vars far försvunnit, en adopterad prästkandidat, en yngling som övergivits av sin sedermera döda mor och vuxit upp på prästseminariet...

Här har vi en nyckel till P.D. James författarskap – hon skriver om ensamma, trasiga människor, som får sitt hopp om trygghet förstört av brutala mord. Litteratur och arkitektur kan ge lättnad, men sällan blir någon lycklig. Dalgliesh och Miskin är visserligen nöjda med sina enstöriga liv, där de kan betrakta utsikten över floden och göra vad dem behagar – men de är ensamma. I en överförd bemärkelse kan också denna ensamhet, hos huvudpersonen och andra gestalter, ses som en bild av efterkrigstidens England. Det klarar sig bra, det är sig självt nog, men det har förlorat sina älskade i upprepade krig och har utan att märka det blivit väldigt ensamt. Det är nästan som världen efter Brexit. ❀

IDÉHISTORIA

När filosofen ramlade i brunnen

Mycket av det vi vet om grekisk filosofi kommer från Diogenes Laërtios *Berömda filosofers liv och läror*, som nu har översatts till svenska. **Svante Nordin** rekommenderar en filosofbiografi per kväll.

EFTERVÄRLDEN BORDE HA alla skäl att känna tacksamhet mot Diogenes Laërtios. Det är hans förtjänst att en stor del av den antika grekiska filosofin överhuvudtaget blivit känd av eftervärlden. Hans *Berömda filosofers liv och läror* är nämligen den enda antika filosofihistoria som bevarats till vår tid.

Det mesta av vad de grekiska filosoferna skrev har gått förlorat. Mycket har räddats bara genom en slump, genom en enda text eller en enda källa som överlevt. Så är det med många av de filosofer vars namn nämns eller vars texter citeras av Diogenes Laërtios. Det vi har bevarat av Epikuros – några brev – känner vi sålunda till bara därför att han citerat dem i *Berömda filosofers liv och läror*. Några dussintal av antikens tänkare känner vi namnet på bara genom Diogenes, några hundratal titlar på filosofiska verk likaså. I fråga om de allra flesta kommer Diogenes Laërtios med en del upplysningar som bara finns hos honom.

ÄNDÅ HAR EFTERVÄRLDENS uppskattning varit mycket sval. *Berömda filosofers liv och läror* har betraktats som en kritiklös compilation av ogrundade anekdoter och otillförlitliga citat. Inte ens Friedrich Nietzsche, som dock tjänade sina sporrar som grekisk filolog genom en undersökning kring Diogenes Laërtios källor, har visat honom någon större högaktning. Främsta undantaget är kanske Montaigne som läste *Berömda filosofers liv och läror* med största nöje och ofta anför tänkespråk och maximer hämtade ur detta arbete. Det borde ha funnits minst ett dussin Diogenes Laërtios, menade Montaigne.

Ändå var Diogenes Laërtios inte alls så kritiklös som många av hans samtida eller för den delen många senare levande filosofihistoriker. I inledningen till sin skrift polemiserade han mot dem som påstått att filosofin haft sitt upphov hos egyptierna eller babylonierna, persisk magi, de

indiska gymnosofisterna eller hos de keltiska druiderna. Filosofin, slog han fast, hade sitt ursprung hos grekerna, själva namnet är omöjligt att översätta till andra språk än det grekiska. Som filosofins upphovsmän nämner han heller inte Zaratustra, Hermes eller Orfeus (eller någon annan mytisk gestalt), utan Anaximandros och Pythagoras. Här såg författaren till *Berömda filosofers liv och läror* nyktra-

Här har vi en man som förstår att stjärnhimlens väldiga skådespel är viktigare än jordiska småttigheter, som trots en och annan resulterande förtretlighet har ett djupare sinne för proportioner.

re och riktigare än renässanshumanisterna, som ändå var kända för sin filologiska kritik, ja även nyktrare och riktigare än en del moderna forskare.

EN EGENDOMLIGHET ÄR att Diogenes Laërtios, som givit oss så mycket kunskap om grekiska filosofers liv, själv har ett levnadsöde som är fullkomligt okänt. På grundval av vilka filosofer han nämner och inte nämner kan man räkna ut att han måste ha levt vid början av 200-talet e. Kr. Annars vet man ingenting om honom, till och med hans namn har blivit föremål för fruktlösa spekulationer.

Däremot går det att göra sig en ganska god föreställning av hur han arbetat.

En melankolisk stad

64 Jakob Sjövall besöker Riga

Brutalt men elegant

66 Charlotta E Lindell om den brittiska satirromanen

Donald Trumps motsats

68 David Andersson om George Bush den äldre

"Jag påyrkar fem minuters tystnad"

69 Dan Korn om värdet av bristande självkritik

Tidsödande utställningar

70 Mikael Andersson rapporterar från arkitekturbiennalen i Venedig

Krönika

71 Naomi Abramovicz om kontorlandskapets tyranni

I korthet

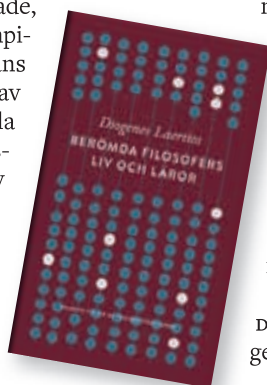
71 Peter Landelius om språkriktighet

Diogenes Laërtios.

FOTO: TT

En kompilator var han nämligen ovedersägligen. Det finns en smula av klippa- och klistra över hans metod. Tydligt har han haft tillgång till stora mängder av källor som nu har gått förlorade, en del av dem kanske just kompilatoriska verk sådana som hans eget. Den som är intresserad av antik filosofi känner en smula av Tantali kval vid genomläsningen av de långa rader av titlar han räknar upp på verk som nu gått förlorade, ofta skrivna av ryktbara filosofer som dock numera bara kan läsas i korta fragment. Det hela är som signaler

från en svart låda på havsbotten, vittnande om en katastrof.

Nu har *Berömda filosofers liv och läror* för första gången kommit ut i svensk översättning på Bokförlaget Atlantis. Det är

Johan Flemberg som står för översättning och en utmärkt inledning (påhejad av Thomas Brobjer, eminent Nietzschefors-kare). Texten är dessutom försedd med välbehövliga kommentarer, som hjälper till att bringa reda i de många namnen och sammanhangen.

ADIOGENES LAËRTIOS BOK är nämligen inte upplagd så som vi förväntar

oss av en modern filosofihistoria, med en kronologisk berättelse som försöker skildra filosofins utveckling. Istället går författaren fram skola efter skola och tar en efter en upp olika successioner av skolledare. Det är biografi och doxografi på en gång (om "doxografi" är en redogörelse för de olika filosofernas åsikter och teorier). Det är inte förrän långt senare – på allvar först på 1700-talet med Jakob Brucker – som en utvecklingstanke slår igenom som riktningssgivande för filosofihistoriker. För en modern läsare kan en sådan uppläggning verka främmande och till en början förvirrande. Men man vänjer sig. Bäst är att ta anekdoterna som de kommer, de är ofta roliga och dessutom lärorika.

Tag bara en av de bäst kända skrönorna, den som handlar om Thales, ofta ansedd som den förste filosofen. Den berättar om hur Thales en mörk kväll är så upptagen av att studera stjärnorna att han inte ser sig för utan trillar ned i en brunn. Är detta sant som historiskt faktum? Förmodligen inte. Men visst är det välfunnet.

HÄR HAR VI FILOSOFEN och den intellektuelle som är så upptagen av sina tankar att han inte förmår se vad han har framför fötterna. Här har vi naturforskaren som är främmande för sin omedelbara mänskliga omgivning. Här har vi Erasmus Montanus, som vanliga vardagsmänniskor med sunt förnuft skrattar åt. Eller omvänt – här har vi en man som förstår att stjärnhimlens väldiga skådespel är viktigare än jordiska småttigheter, som trots en och annan resulterande förtretlighet har ett djupare sinne för proportioner.

För övrigt var Thales inte alldeles opraktisk. Diogenes Laërtios berättar att han var den förste att dela in året i 365 dagar, att han lärde sjömännen att navigera med hjälp av stjärnbilderna och att han mätte höjden på de egyptiska pyramiderna genom att mäta deras skugga och jämföra med den som kastades av en käpp av känd längd. *Berömda filosofers liv och läror* kan på så vis ses inte bara som den första bevarade filosofihistorien utan också som den första vetenskapshistorien. Och som det första uppslagsverket över forskare, tänkare och intellektuella.

Givetvis har *Berömda filosofers liv och läror* haft ett ofantligt inflytande sedan verket återupptäcktes under renässansen. Vi tänker inte så mycket på det eftersom vi hos modernare filosofer mer försöker spåra exempelvis ett inflytande från Epikuros. Men Epikuros tankar har förmedlats genom Diogenes Laërtios, det är där källan har funnits för senare tider. Det är överhuvudtaget svårt att föreställa sig vilken bild av den antika grekiska filosofin vi skulle ha haft utan denne författare.

Nu finns han på svenska. En filosofbiografi per kväll ger för många veckor framåt en angenäm, lärorik och inte onödigt upphetsande läsning. ✨

En melankolisk stad

Den säregna jugendarkitekturen har satt sin prägel på Riga.
Jakob Sjövall har besökt Lettland, som kan fira 25 år av frihet.

"IT WAS FASCINATING, it appealed immensely to the historical imagination, but it certainly wasn't something new, lovely and happy." Så beskrev Graham Greene Riga 1936. Det var fyra år innan Lettland hamnade under en halvsekel lång ockupation av Sovjet, vilket ju heller knappast bidrog till att göra staden mera "new, lovely and happy". Det finns onekligen fortfarande i Riga en air av melankoli och svärmod. Men det är inte en särskilt sovjetisk stad. Naturligtvis är den i viss mån östeuropeisk. Men Greene såg i Riga också något parisiskt, och även detta stämmer. Riga är en 1800-talsmetropol i fickstorlek med teater, opera, boulevarder och parker. Staden har alltid varit en viktig handelsstad i Östersjön och var en gång i tiden Sveriges största stad. Mot 1800-talets slut växte befolkningen explosionsartat till följd av industrialisering och ekonomisk tillväxt. Vid första världskrigets utbrott var Riga det ryska kejsardömet femte största stad och det är fortfarande Baltikums enda storstad.

Det mest särpräglade arvet från denna tid är den oerhörda mängd bevarade byggnader i det som i Sverige brukar kallas jugendstil. Denna märkliga stil blev

överväldigande populär i Riga under en kort tid av intensivt byggande. Det rör sig, som på *Alberta iela* eller Albertgatan, om några av de mest fantasifulla sekelskifteshusen i Europa. Fasaderna svämmar över av ett överflöd av dekorationer i form av medusahuvuden, påfåglar, drakar, fauner, lejon, bevingade människogestalter, ugglor och örnar. Proportionerna är märkliga, med jättelika skulpterade huvuden som samsas med ett myller av plottriga detaljer. Att det överhuvudtaget döljer sig lägenheter – och i ett fall Stockholms handelshögskolas filial – bakom dessa överdådiga fronter framstår nästan som bisarrt. Flera av husen på Albertgatan är ritade av Mikhail Eisenstein, far till den berömde sovjetiske filmregissören Sergei Eisenstein. (Far och son hade för övrigt en usel relation och slogs på olika sidor i ryska inbördeskriget.) I ett av Eisensteins makalösa fantasihus växte filosofen och idéhistorikern Isaiah Berlin upp.

I ETT ANNAT AV husen på Albertgatan finns numera ett litet jugendstilmuseum. Här går man runt i en påkostad och, i ärlighetens namn, kanske lite hårt renoverad

sekelskiftesvåning, som har inretts med tidstypiska möbler och rikligt med pelargoner. Den lilla butiken erbjuder vykort, souvenirer och en liten sektion med seriös litteratur om stadens jugendarv, tackamt nog med engelsk parallelltext. Professor Janis Krastins böcker är härligt omfångsrika, inte ett hus lämnas åt sitt öde, och bildmaterialet är slösande rikt. Han skriver att Riga är den stad i världen som har högst koncentration av jugendstilhus – runt en tredjedel av alla hus i staden. Tar man bara en ur högen av Rigas jugendarkitekter, Janis Alksnis, så låg han ensam bakom ungefär 130 hus, alla byggda mellan 1901 och 1914.

NÅGRA ENSTAKA ENTUSIASTER med teleobjektiv på kameran, och en och annan ledsagd grupp med turister, rör sig av och an på Albertgatan. Detta är stadens *showpiece* när det gäller överväldigande jugendhus. Lite längre in i den stora 1800-talsstenstaden tunnas skarorna av turister ut. Ändå är det här det mesta av stadens imponerande bestånd av jugendhus finns. Flera av dem ser ut som en korsning mellan berliniska varuhus och den sorts trollsk national-

romantik man ofta stöter på i Helsingfors.

Den gamla staden, staden innanför val-larna, är mera pliktskyldigt hanseatisk och försedd med ovanligt usla barer. Här lig-ger emellertid också Svarthuvudenas hus, antagligen Rigas mest kända sevärdhet. Svarthuvudena var ett medeltida handels-mannagille. Sitt namn fick de från sitt afri-kanska skyddshelgon, den helige Mauriti-us. En tjusig svart man i riddarutrustning figu-rerar också på framträdande plats bland fasaddekorationerna på huset. Det är även i övrigt en mycket märkvärdig byggnad i ett formspråk som är till en del gammal-medeltida, till en del oförvägen renässans och till en rätt stor del någon sorts protoba-rock. Man anar att Rigabornas fascination för expressiv arkitektur sträcker sig långt tillbaka. Huset får vår egen Vasarenässans att framstå som försiktig. Utanför byggnaden står en staty som föreställer den med-eltida sagohjälten Roland. Både byggnaden och statyns 1900-talshistoria är dra-matisk – Rolandstatyn är en kopia återupp-satt efter Sovjets fall. Ockupationsmakten kunde inte fördrå statyn och avlägsnade den gamla 1945. Sedan sprängde man rui-nerna av Svarthuvudenas hus (som redan hade skadats svårt under kriget) 1948.

DET ÄR GLÄDJANDE och hedrande att de lettiska myndigheterna återskapat dessa två sevärdheter. Bägge vittnar om Rigas historiska plats som en naturlig del i en nordeuropeisk värld av starka och fria han-delsstäder. Något säte för en stark central-makt var staden inte förrän Riga blev Lett-lands huvudstad på 1900-talet. Liknande imponerande (om än inte så expressiva) gil-lesanläggningar kan beskådas i bland annat

Gdansk och Tallinn. Rolandstatyer före-kommer lite varstans i Europa och var sym-boler för rättsväsande och oavhängighet.

PRECIS PÅ GRÄNSEN mellan Rigas gamla stad och 1800-talets stenstad med jugendarki-tekturen ligger den ståtligaste av stadens besöksattraktioner, Frihetsmonumentet. På en hög plint av skulpterad sten står Fri-heten i form av en kvinnogestalt i koppar. Hon lyfter tre förgyllda stjärnor, symboli-

Att betrakta dem bara som vackra eller spektakulära inslag i stadsbilden är att missförstå vad de är. De hade inte kunnat ligga någon annanstans än just här.

serande Lettlands tre historiska regioner, mot skyn. Monumentet byggdes under den första frihetstiden på 1920-talet och fick mirakulöst nog stå kvar under den sovje-tiska ockupationen. En hedersvakt bevakar platsen så som slottet bevakas hos oss. Det är en naturlig politisk plats. Här sker krans-nedläggningar och här äger demonstratio-ner rum. Platsen mitt i Riga markerar sta-dens stolthet som huvudstad i en fri och öppen republik. På så vis är platsen också en klassiskt urban plats, i skärningspunkten

mellan två boulevarder och strax ovanför en parkomgärdad kanal.

Riga får sin storstadskaraktär, det Gra-ham Greene ville kalla parisiskt, inte minst av dessa sevärdheter. De är uttryck för en urban självmedvetenhet. De fungerar ock-så som kulturhistoriska navigationshjälp-medel. Att betrakta dem bara som vackra eller spektakulära inslag i stadsbilden är att missförstå vad de är. De hade inte kunnat ligga någon annanstans än just här.

Svårmodet, då? Visst finns det också. En del har med det tunga arvet efter den sov-jetiska ockupationen att göra. Fattigdom och misär finns här på ett sätt som sällan märks av i Sverige och ska inte romantise-ras. Känslan av övergivenhet som drabbar besökaren då och då i stenstaden är inte bara inbillad utan stöds också av statisti-ken – stadens befolkning har minskat dras-tiskt sedan Sovjets fall.

IDAG HAR DET gått 25 år sedan kommu-nismen kollapsade, och materiellt sett har allt blivit bättre. Ändå finns det i Gra-ham Greenes beskrivning något man kan tycka sig känna igen. En regnig dag i Ver-manesparken bland fortfarande utslagna träd och små träpaviljonger, där man säljer blommor eller läsk, eller på stenbron över Daugava en blåsig dag kan man fundera på stadens melankoli. Det resenären anar är inte bara ett uttryck för ett postsovetjiskt tillstånd. I Riga finns också något äldre, en sorts nordlig och väderbiten mondänitet. De tunga jugendhusen, tepaviljongen i par-ken, det försvunna arvet från en kosmopoli-tisk storhetstid. Det är inte alls oangenämt. Det är för all del inte särskilt "new, lovely and happy". Men vem behöver det? ✨

Byggnader i Riga.

FOTO: ISTOCK/WIKIMEDIA COMMONS

Från filmen *En förlorad värld*.

FOTO: WIKIMEDI COMMONS

LITTERATUR

Brutalt men elegant

Edward St Aubyns romansvit har kommit på svenska, och nyligen publicerades en stor biografi över Evelyn Waugh. Det våras för den brittiska satirromanen, skriver **Charlotta E Lindell**.

BRUTALT OCH MAKABERT – men serverat med elegans. Den brittiska satirromanen uppskattas både i och utanför Storbritannien och efterfrågan har ökat de senaste åren. Ironin och den knivskarpa humorn känner inga gränser. Extra aktuella är en brittisk satirmästare av äldre snitt och en av modern: Evelyn Waugh

(1903–1966) och Edward St Aubyn (född 1960).

I år är det femtio år sedan Evelyn Waugh dog och det uppmärksammas i såväl bok- som tv-form. En biografi över honom kom nyligen ut i Storbritannien, Philip Eades *Evelyn Waugh: A Life Revisited* (Weidenfeld & Nicolson).

Det var Alexander Waugh, sonson till den store 1900-talsförfattaren, som föreslog Eade att han skulle författa en ny biografi om farfadern. Alexander Waugh är också huvudredaktör för *The Complete Works of Evelyn Waugh* (Oxford University Press). I vår kommer de första volymerna av 43.

DET HAR SKRIVITS mycket om Evelyn Waugh. Eade var väl medveten om vilken stor uppgift det skulle bli att ta sig an denne berömda excentriker. Hans rykte som misantropisk snobb lever kvar.

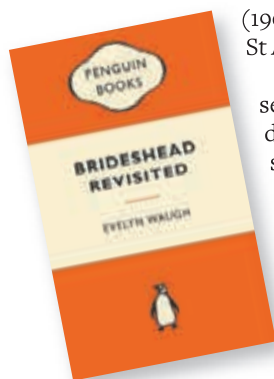
– Evelyn Waugh kunde utan tvekan vara odräglig och elak. Det var han själv medveten om, men han behövde sina later och olater. De fungerade som ett skydd mot vardagens tristess och förtvivlan. Men han hade också andra mer känsliga sidor, säger Eade.

Inför arbetet med *A Life Revisited* försågs Philip Eade med material som ingen utanför familjen Waugh tidigare haft tillgång till

– en mängd brev samt den första hustrun Evelyn Gardners opublicerade memoarer.

EADE TITTAR ÄVEN med nya ögon på viktiga relationer och händelser i Waughs liv – det komplicerade förhållandet till fadern, det nervösa sammanbrottet som utlöstes av droger och hans karriär inom militären, där han gjorde sig känd som fullständigt orädd. Evelyn Waughs homosexuella relationer under åren vid internatskolan Lancing och vid Oxford University ingår också.

En av nycklarna till att förstå Waughs vuxenliv är den för honom traumatiska upplösningen av äktenskapet med första hustrun Evelyn Gardner. Hon lämnade sin make för en annan man. Hustruns väninna, Nancy Mitford, tog den bedragne makens parti. Waughs vänskap med den kvicka satiriska författaren Nancy Mitford resulterade längre fram i en av den litterära världens mest berömda brevväxling. Den kom i

Evelyn Waugh kunde utan tvekan vara odräglig och elak. Det var han själv medveten om, men han behövde sina later och olater.

bokform för snart tjugo år sedan, *The Letters of Nancy Mitford and Evelyn Waugh* (1997).

Hustruns svek bidrog till att Evelyn Waugh konverterade till katolicismen 1930. Religion skulle komma att bli ett återkommande tema i flera av hans böcker. I *En förlorad värld* (1945) kretsar handlingen kring katolicismen. *En förlorad värld* kom i nyöversättning av Hans-Jacob Nilsson förra året, och då kom också Waughs mest kritikerrosade roman, *En handfull stoft* (1934), i svensk nyutgåva.

Det är vanskligt att jämföra författarskap men det ligger mycket i Zadie Smiths omdöme om Edward St Aubyn: "Wildes kvickhet, Wodehouses lätta hand och Waughs skärpa." Nyligen kom St Aubyn på svenska för första gången. De tre första delarna i hans självbiografiska svit – *Never Mind*, *Bad News* och *Some Hope* – gavs ut under namnet *Romanerna om Patrick Melrose volym 1* (Albert Bonniers Förlag). Nästa år publiceras de två avslutande romanerna.

DE TRE FÖRSTA Melrosedelarna ska också bli tv-serie. Producenten beskriver tv-serien som "en modern skruvad variant av *En förlorad värld*". Den näst sista delen, *Modersmjölk*, har också filmatiserats. Den nominerades dessutom till Bookerpriset för drygt tio år sedan.

Läsaren får i sviten på fem romaner följa författarens alter ego Patrick Melrose från det att han var liten till nutid. Det är en hemsk livshistoria som Edward St Aubyn berättar i sina romaner. Hans sadistiske fader, tidigare militär och kirurg, våldtar sonen första gången då denne är fem år. Modern, en amerikansk arvtagerska, låtsas som ingenting. St Aubyns penna är giftig i beskrivningarna av vilket meningslöst liv människor med ärvd rikedom lever. Giftet är dock uppblandat med lustgas. Han får läsaren att roas av ämnena som incest, självmordsförsök, dödsfall, droger, otrohet och svek.

Skapandet av satir är ett precisionsarbete. Det gäller att hitta rätt ton. St Aubyns svenska klang står översättaren Erik Andersson för. Edward St Aubyn har hyllats för sin prosa och dialog. Vad är kännetecknande för hans språk?

- Finsnickerier och snygga meningar

men även de ibland gymnasiala formuleringarna. Han bryter mot det helgjutna språket, kanske medvetet som protest mot det välartade. St Aubyn skildrar hur huvudpersonen Patrick Melrose försöker få kontroll över sina känslor och det förflutna. Språket är en del av det, säger Erik Andersson som också står bakom nyöversättningarna av J.R.R. Tolkiens *Sagan om ringen* och James Joyces *Ulysses*.

I Storbritannien kryddas vardagssamtal inte sällan med subtil ironisk humor.

- I sina böcker berör Edward St Aubyn förmågan att kunna föra god konversation – att kunna formulera sig elegant. Den som är tråkig får inte vara med vid de fina tillställningarna.

EDWARD ST AUBYN har i intervjuer berättat hur skrivandet av Melrosetrilogin var ett sätt för honom att bokstavligen överleva.

Evelyn Waugh och Edward St Aubyn.

Efter flera år av psykoanalys var han redo att skriva om sitt liv.

- Ju allvarigare ämnena som tas upp desto lättare blir St Aubyns språk, säger Erik Andersson.

Det är en iakttagelse som litteraturprofessorn Lisa Colletta håller med om. Hon har forskat om Storbritanniens satirförfattare och i boken *Dark Humour and Social Satire in the Modern British Novel* (Palgrave Macmillan) tar hon avstamp i Sigmund Freuds teorier när hon närstuderar den moderna brittiska satirromanen.

- Typiskt för brittiska 1900-talssatiriker är att de, till skillnad från exempelvis

de amerikanska, har distans till ämnet de skriver om. Freud menade att det krävs ett visst avstånd för att kunna skämta om allvarliga saker, säger Colletta.

TEMAT UTANFÖRSKAP ÄR centralt i den brittiska satirromanen.

- I fokus står ofta individer – en aristokrat, en krigsveteran som återvänder hem eller en fabriksarbetare – som inte längre passar in i den sociala strukturen. Världen som de kände den finns inte längre. Känslan och effekten av utanförskap blir djupt traumatiserande.

Otrygghet och osäkerhet går som en röd tråd i genren, en kuslig känsla av att vad som helst kan hända när som helst. Det talar till dagens läsare, som också de lever i en föränderlig värld.

- "Social komedi" utspelar sig som regel i överklassmiljöer, det har alltid lockat.

FOTO: BETTMAN/GETTY IMAGES, GERAINT LEWIS/TT

Alan Samson, förlagschef på Weidenfeld & Nicolson, menar att Edward St Aubyn är unik genom att han skriver om en miljö som de flesta läsare och medförfattare inte vet något om. Dessutom ägnar St Aubyn sig åt samtidsatir, något som Samson tycker är alltför sällsynt bland nu levande brittiska författare.

- Det finns förstås undantag. Ett förstklassigt sådant är Zadie Smith, säger Samson.

Zadie Smith, som kommer med en ny roman, *Swing Time*, senare i höst skapar samtidsatir på ett helt eget vis, men hennes romanbyggen har rötterna i 1900-talsatiren. ✿

En gentleman i Vita huset

En biografi över George Bush d.ä. utkom nyligen. Bush värderas idag högre än då han var president på 1990-talet, skriver **David Andersson**.

EN POPULÄR SYSSELSÄTTNING i USA är att ranka tidigare presidenter. Flera av dem som hamnar högt på listorna var inte särskilt uppskattade av sin samtid. Ett tydligt exempel är Harry S. Truman, och detsamma gäller i stor utsträckning hans efterträdare Dwight D. Eisenhower. Mot Ronald Reagan var skepsisen till en början stor, inte minst i Europa avfärdades han ofta som en skjutgalen B-skådespelare. När de östeuropeiska diktaturerna föll 1989 hörde Reagan däremot till hjältarna. Han hade ju endast två år tidigare uppmanat Sovjetledaren Michail Gorbatsjov att riva Berlinmuren.

När Muren föll var George H. W. Bush amerikansk president. Han har ofta hamnat i skuggan av Reagan. Medan Reagan var färgstark, en framstående retoriker och en tydlig ideolog, var Bush mer grå och pragmatisk. Medan Reagan var framgångsrik i sina valkampanjer hör Bush till de presidenter som har misslyckats med att bli omvalda, han förlorade 1992 mot Bill Clinton. Men även Bushs insatser värderas idag ofta högre än de gjorde på 1990-talet, vilket bland annat beror på att han jämfördes med de republikaner som har kommit efter honom. Nu har han blivit föremål för en intressant biografi av Jon Meacham, *Destiny and Power. The American Odyssey of George Herbert Walker Bush* (Random House).

Bush och Reagan försökte båda bli Republikanernas presidentkandidat 1980. När den högerorienterade Reagan hade blivit vald insåg han att han behövde en mer mittenorienterad vicepresidentkandidat. Det låg nära till hands att fråga Bush, men kampen mellan dem hade skapat sår. Bush hade beskrivit rivalens budgetförslag som "voodoo economics". Reagan valde därför istället att inleda förhandlingar med den tidigare presidenten Gerald Ford. Till slut blev ändå Bush vicepresident. Samarbetet kom att fungera bra, Bush var alltid lojal mot presidenten.

Reagans 80-tal blev dramatiskt. År 1981 utsattes han för ett mordförsök. I sin bok *The Cold War. A New history* (2005) spekulerar John Lewis Gaddis om vad som hade hänt om attentatet hade lyckats. Reagan insåg, precis som Thatcher, Walesa och påven Johannes Paulus II, att kommunis-

men kunde övervinnas. Bush uppfattade däremot den rådande situationen som en normalitet.

Ronald Reagan var en tydlig antikommunist, som beskrev Sovjet som "ondskans imperium", ett sätt att uttrycka sig som var Bush främmande. När Gorbatsjov valdes till Sovjetledare förstod Reagan dock snabbt att han var annorlunda än sina företrädare, och relationen mellan de två länderna förbättrades dramatiskt.

Om Reagan varit rätt man under

George Bush.

FOTO: DIRCK HALSTEAD / GETTY IMAGES

1980-talet, kom Bush – som tillträdde som president 1989 – att visa sina kvaliteter i början på nästa årtionde. År 1990 invaderade Irak Kuwait, som därmed upphörde som självständig stat. Ett tidigt uttalande av presidenten blev betydelsefullt: "This will not stand, this aggression against Kuwait." Orden spreds snabbt över världen. Vicepresidenten Dan Quayle förklarade senare att även Bushs medarbetare blev tagna på sängen, eftersom påståendet var så definitivt. Nu fanns det inte någon möjlighet att acceptera annekteringen.

FÖR ATT DRIVA ut Irak ur Kuwait kunde Bush utnyttja de goda relationerna med Gorbatsjov och bygga en bred allians.aktionen fick stöd av en stor majoritet i FN:s säkerhetsråd. Även Sovjet röstade för medan Kina lade ned sin röst. I den USA-ledda militära aktionen 1991 deltog även arabiska länder som Syrien och Egypten.

Interventionen i Irak var till en början starkt ifrågasatt, trots att den var FN-sanktionerad. I Sverige fylldes debatt- och kultursidorna av hätska inlägg, och även statsminister Ingvar Carlsson var skeptisk. I efterhand har Bush fått kritik för att han slutade aktionen för tidigt och lät Saddam Hussein sitta kvar. Bush ville inte att USA skulle bli en ockupationsmakt, som måste ägna sig åt nationsbyggande. I ljuset av 2000-talets erfarenheter från Irak framstår Bush beslut som betydligt mer förståeligt.

I USA finns en tradition att presidenten efter det att han har avgått ska skriva sin självbiografi. Bush valde istället att skriva en bok tillsammans med sin säkerhetsrådgivare, Brent Scowcroft, om de viktigaste internationella händelserna under hans presidenttid, *A World Transformed* (1998). Det visar hur prioriterad utrikespolitiken var för Bush och hur viktig Scowcroft var. Robert Service beskriver honom i sin bok *The end of the cold war 1985-1991* (Macmillan) som "Bush's alter ego".

Därför var det sensationellt att Scowcroft 2002 publicerade en artikel med rubriken "Don't Attack Saddam", där han kritiserade president George W Bushs planer på ett Irakkrig. Bush d.y. tog mycket illa vid sig, och artikeln ledde till spekulationer om att fadern på ett indirekt sätt ville uttrycka sitt missnöje.

BUSH D.Ä. VAR LOJAL mot sonen under hela hans presidenttid. I intervjuerna med Meacham framför han dock en viss kritik. Han försvarar förvisso störetandet av Saddam Hussein. Men han ogillar sonens hårda retorik, till exempel talet om "axis of evil". Han är negativ till vicepresidenten Dick Cheney och försvarsminister Donald Rumsfeld, som han menar stod för en alltför militant politik.

Den hederlige, kunnige och internationellt engagerade George Bush framstår som Donald Trumps absoluta motsats. Genom sin pragmatiska inställning liknar han överhuvudtaget mer äldre republikaner som Eisenhower än dem som har kommit efter honom. Det finns skäl att hoppas att politiker av Bushs slag får större utrymme i partiet framöver. ✿

”Jag påyrkar fem minuters tystnad”

Människor utan självkritik kan ibland åstadkomma fantastiska saker, skriver

Dan Korn.

DET VAR LYRIKREA i antikariatet. Man kunde fylla en hel papperskasse för några tior. Jag tänkte att hyllorna redan var utplockade, att det bara fanns en massa dålig lyrik kvar, men så hittade jag en Karlfeldt i originalupplaga. Där fanns dikter som berörde. Det är just det den dåliga lyriken inte gör. Rimmat eller orimmat strunt om meningslösa ting berör inte. Och det är just därför så kallade ”pekoral” inte är dålig lyrik. De berör nämligen, även om de gör det på ett annat sätt än författaren avsåg. Jag hittade en sån bok på lyrikrean. Ernst Ahlstens *Världens hjärta och fåfångans börs* (1938) inleds med en hyllning till Selma Lagerlöf på hennes åttioårsdag. Ahlsten säger att han forcerat skrivandet för att få diktsamlingen färdig till Selmas stora dag och lägger till: ”Jag påyrkar fem minuters tystnad över hela världen.”

Att en diktsamling utgiven på eget förlag inte är det bästa forumet om man vill genomföra en så grandios hyllning, verkar inte Ahlsten ha tänkt på. Självinsikten slog honom inte. Och det bör vi ibland vara tacksamma för. Människor utan självkritik kan ibland åstadkomma fantastiska saker, just därför att de inte stannar upp och tänker efter, inte läser igenom vad de skrivit och inte bryr sig om mödosamma omtagningar i skivstudion.

JUST NU GÅR FILMEN *Florence Foster Jenkins*, med Meryl Streep i huvudrollen, på biograferna. Det är en gestaltning av en människa med stort intresse för musik, som älskade dramatiska scenframträdanden, men med en total brist på självkritik. Och just därför skapade Florence Foster Jenkins något helt eget. På de nio bevarade skivsidorna med henne från början av 1940-talet hör man en kvinna sjunga falskt och utan känsla för takt. Men inlevelsen är det inget fel på! Det finns mängder av dålig musik, men detta är något helt annat. Foster Jenkins berör. Man kan lyssna på hennes massakrerande av Mozart, Bach och Gounod om och om igen. Tänk om hon hade haft självkritik. Då hade hon givetvis gjort omtagningar av skivorna tills hon hade åstadkommit något som rent musikaliskt varit mindre falskt och

Leif Andersson signerar.

mer rytmiskt. Men allt vi då hade haft hade varit ointressanta skivor av en dålig sångerska. Det är just därför att hon helt släppte lös, utan hämningar, som hon åstadkom de märkliga skivorna.

LEIF ANDERSSON HADE förgäves sökt till Scenskolan fyra gånger. De krossade skådespelardrömmarna fick honom att vilja hämnas. Han skulle bli schlagersångare istället. Han inhandlade därför de svenska texterna till två av Frank Sinatras evergreens: *Cheek to Cheek* och *Fly Me to the Moon*. Han satsade sina med möda ihopsparade pengar, och 1974 gjorde han en skiva i bolaget Septembers studio. Han fick en upplaga på femtio singlar, men insåg rätt snart att ingen lysande sångarkarriär väntade bakom hörnet. Han slängde skivorna, utan att ha lämnat ifrån sig något exemplar. Men hans skiva skulle ändå få vingar och bli en legendarisk samlarklenod, nyligen såld för fem tusen kronor. Var det någon som hittade de femtio exemplaren i soptunnan? Jag tror inte det. Snarare var det nog så att ett antal överexemplar spreds i musikerkretsar, där man förstod att uppskatta Leifs särregna sång. För det Leif hade åstadkommit var något helt eget. Han ville bli imitator av Sinatra, men blev istället innovatör. Leifs skiva spelades i Bengan Wittströms och

Kjell Swanströms radioprogram *Plattetyder* på 1980-talet, spreds på kassetter och finns numera uppladdad på youtube. Sök där på ”Leif Andersson Kind mot kind” och du får en musikalisk upplevelse som inte kan liknas vid något annat. Men vem Leif Andersson var, visste ingen. Först efter Stefan Sundbergs radiodokumentär förra året kom det fram att Leif numera lever ett stilla pensionärsliv i Karlskrona. Att hans skiva, som han såg som ett misslyckande, med rätta beundras och är legendarisk, hade han ingen aning om.

MEN NU BLEV DET uppståndelse. I augusti i år var Leif inbjuden till ett arrangemang på Södra Teatern i Stockholm, där han och flera andra intervjuades om skivans tillkomst. Efteråt kunde man köpa singeln i en nygjord upplaga om sju hundra nummerade exemplar, som Leif signerade. Kön till signeringsbordet var lång och Leif fick sitta mycket länge där. Efteråt sa han att han upplevt den bästa dagen i sitt liv.

Leif ville bli sångarstjärna för att utkräva hämnd på scenskolan. Någon stor stjärna blev han inte, men när han inför en stor, beundrande publik sjöng de första raderna av *Cheek to Cheek* på Södran kändes det som om han trots allt fått hämnd, efter dryga fyrtio år. ✨

Tidsödande utställningar

Ett tema på årets arkitekturbiennial i Venedig är hur byggnader blir till, från abstrakt idé till konkret objekt, skriver

Mikael Andersson.

DEN DANSKA TIDNINGEN *Politikens* arkitekturkritiker Karsten R.S. Ifversen har konstaterat att besökarna på arkitekturbiennalen i Venedig endast har en dag, eller högst två dagar, på sig att se alla utställningar: "Man skal kunne se en pavillonudstilling på 10–15 minutter, og hvis den er af en særlig kaliber, kan man måske sætte en halv time af." Men på årets biennial *Reporting from the Front* – som pågår till den 27 november – är det många bidrag som tar avsevärt mycket mer tid i anspråk. Och det är tid som knappt någon – inte ens en kritiker – har i dag.

Den chilenske arkitekten Alejandro Aravena är i år curator. I utställningskatalogens inledningssida skriver han att målet med biennalen är att fördjupa förståelsen för hur arkitektur kan möta sociala, politiska, ekonomiska och miljörelaterade utmaningar i framför allt utsatta delar av världen.

Arkitekturen ska med andra ord inte enbart uppfattas som en disciplin med konstnärliga ambitioner. Tillsammans med sina medarbetare formulerade Aravena inledningsvis en lista med frågor som skulle tas upp på biennalen: hållbarhet, segregering, trafik, avfall, migration, naturkatastrofer.

MÅNGA BIDRAG BEHANDLAR följaktligen en frågeställning, ett problem, snarare än ett verk, ett arkitektoniskt objekt. Som en följd är dessa delar fulla av texter, filmer, diagram och tabeller. De är ofta svåra – på gränsen till omöjliga – att tränga igenom inom en rimlig tidsram. Mycket är intressant, relevant och viktigt, men hade passat bättre i bok- eller möjligtvis seminarieform.

Några undantag finns dock på denna till stora delar rätt så svaga, uddlösa och något slarvigt hopsatta arkitekturbiennial.

Aravena själv slår an tonen i öppningsrummen på Arsenale och i Giardinis centrala paviljong. Med rester från förra årets konstbiennial har han skapat en mäktig installation med både visuella och taktila egenskaper. Aravenas rum illustrerar en tendens på biennalen, nämligen uppmärksamheten vid hur arkitekturen blir till. Förvandlingen från abstrakt idé till konkret objekt. På enkla pappersark kan arbetsprocessen bakom årets arkitekturbiennial följas. Genom skisser och anteckningar. Enkelt och samtidigt effektivt.

Den brasilianska paviljongen i Giardini är ett annat exempel på detta. Med utgångspunkt i en utställning om hur våra städer bör utformas dokumenteras processerna när olika aktörer måste samarbeta: arkitekter, invånare, politiker, tjänstemän. Den polska paviljongen riktar uppmärksamheten mot byggarbetarnas historia. Genom tv-skärmar monterade på byggnadsställningar har en intrikat och sinnrik installation skapats samtidigt som en bortglömd sida av arkitekturen skildras.

OCKSÅ I ETT AV biennalens mest intressanta bidrag står processen i centrum. År 2006 uppförde Grupo Talca en utviksplats i Chile av timmer från skogen i området tillsammans med en grupp hantverkare från trakten. På en film visas nu hur dessa hantverkare monterar ned utviksplatsen. Bit för bit, långsamt och metodiskt. Och efter en kort promenad kan man uppleva själva utviksplatsen, som har uppförts på biennalområdet i Venedig.

Själva utställningsplatsen, Venedig, behandlas också på flera håll. Turkiets bidrag består av en stor installation föreställande en båt tillverkad av upphittat material i Istanbul's varv. På så sätt uppmärksammas Istanbul's och Venedigs gemensamma historia som viktiga varvsstäder på ett smart och roligt sätt. Den portugisiska paviljongen på Giudecca är en uppslagsrik presentation av den bostadsarkitektur som Álvaro Siza och Aldo Rossi har ritat på denna ö söder om Markusplatsen.

Också ett svenskt bidrag har Venedig som ämne, nämligen *The Forest of Venice*. Det består dels av en liten träpaviljong, dels av en utställning med några svenska arkitekt- och landskapsarkitektkontor som undersöker vad som skulle hända med Venedig – som vilar på träpålar – om 10 miljoner träd planterades i staden. Projektet vill uppmärksamma trädets kvalitéer som byggnadsmaterial och är överraskande välgjort. Och paviljongen, som är konstruerad av 276 krysslaminerade träbitar, är ett poetiskt litet konstverk i sig, med få motsvarigheter på biennalen. Det går alltså att förena idé och estetik på ett sätt som gör innehållet givande ur såväl ett sinnligt som intellektuellt perspektiv. ✨

Arkitekturbiennalen i Venedig.

FOTO: ANDREA SPINELLI/GETTY IMAGES

Den öppna dörrens tyranni

Ett eget rum. Det är något som de flesta av Sveriges kontorsslavar endast kan drömma om.

I dag arbetar närmare två miljoner svenskar i kontorsmiljö. Det är svårt att hitta exakta siffror på hur många som sitter i olika former av kontorslandskap. Men det råder inte något tvivel om att många får sin arbetsdag störd av kollegors hostningar och högljudda telefonsamtal.

Att en betydande andel av landets kontorsarbetare numera är dörrlösa är, givetvis, tyskarnas fel. Det moderna kontorslandskapet föddes i Västtyskland på 1950-talet. Ett konsultföretag vid namn Quickborner Team populariserade idén om *Bürolandschaft*.

Under 1800-talet och 1900-talets början satt lägre tjänstemän på rad med ansiktet vänt mot chefen, så att den överordnade hade full uppsyn över sina anställda. Det moderna kontorslandskapet skulle bli något annat, en demokratisk revolution – både i social och spatial mening. Såväl hierarkiska strukturer som kontorsväggar skulle rivas. Genom att medarbetarna delade yta skulle det bli lättare att dela tankar och idéer, oavsett ställning.

I efterhand framstår det som tveksamt huruvida de arbetsgivare som anammade idén om det demokratiska kontorslandskapet verkligen omhuldade samma filosofi som de västtyska idealisterna. Där emot utgjorde den ett perfekt tillfälle för dem att skära ned på kostnaderna. När dörrarna togs bort blev det genast lättare att stuva in fler medarbetare på mindre yta.

Revolutionen kom av sig, som så många gånger förr. Det moderna kontorslandskapet demokratiserade inte arbetsplatsen. Det ledde tvärtom till ett öppenhetens tyranni. Medarbetarna fräntogs stora delar av sin privata sfär. Det mycket mänskliga behovet, att ha ett utrymme som är ens eget, ignorerades i förändringsivern. Och nu när företag och myndigheter har minskat sina lokaler är det hart när omöjligt att gå tillbaka till hur det var tidigare.

Istället har det klassiska kontorslandskapet fått en än mer radikal utmanare, nämligen flexkontoret. Den sista privata bastionen – det egna skrivbordet – har tagits bort. Det är ungefär som leken Hela havet stormar, fast utan den uppsluppna stämningen och musiken. Medarbetarna har inga fasta platser, utan förvarar, precis som man gjorde i skolan, alla sina personliga tillhörigheter i ett skåp.

Det finns gott om forskning som påvisar problemen med kontorslandskap. Det ständiga sorlet gör att medarbetarna får svårare att koncentrera sig på sina arbetsuppgifter. Flera studier visar att de som arbetar i kontorslandskap sjukanmäler sig oftare jämfört med dem som har ett eget så kallat cellkontor. Enligt en studie gjord vid Stressforskningsinstitutet på Stockholms universitet löper de även större risk att drabbas av kognitiv stress.

De öppna kontorslandskapen och flexkontoren verkar dock vara här för att stanna, oavsett vad forskningen säger. Till skillnad från högre hyreskostnader verkar minskad trivsel och effektivitet vara ett pris som många arbetsgivare är beredda att betala.

Vad ska revolutionera arbetsplatsen härnäst? Går den ens att slimma mer i förnyelsens namn? Förmodligen kommer någon att uppfinna ännu ett banbrytande sätt att frånta människor det begränsade personliga utrymme som de fortfarande har kvar på jobbet. Vi får hoppas att de åtminstone låter toalettdörrarna vara kvar.

Naomi Abramowicz

I korthet

Inkörsporten till barbariet

I en artikel i *Svenska Dagbladet* nyligen argumenterade författaren Theodor Kallifatides för gammaldags språkriktighet: "Det språkliga godtycket är inkörsporten till barbariet. Vi förväntas kunna hantera enormt komplicerade apparater som mobiltelefoner och datorer, men varje krav på att lära sig ett antal grundläggande syntaktiska och grammatiska regler betraktas som ett övergrepp."

"Logik räcker inte som argument", invände språkvetaren Olle Josephson. Språket utvecklas, och det som var fel igår kan vara rätt idag eller imorgon. Språket omfattar allehanda regionala och sociala variationer som enligt hans mening måste rymmas i "standardspråket".

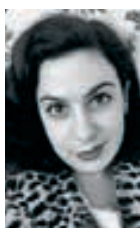
Det är inte alla språk som har officiella språkvårdande instanser. Engelskan har inga alls, medan Académie Française gör anspråk på att vara allenarådande. Den spanska akademien har på senare år accepterat att den måste vara jämställd med de andra spankstalande ländernas motsvarigheter, och de har numera en gemensam ordbok. Sverige ligger någonstans mitt emellan på den institutionella skalan, men om man ser på våra rättesnören finner man att de är rätt beskedliga. Till de mest toleranta hör Språkrådet, som hellre friar än faller i jämlikhetens namn. Och alltsedan 1960-talet har skolan lärt oss att "en ann' är så god som en ann'".

Inställningen är välment, men istället för att öka kommunikationsmöjligheterna riskerar den att försvåra dem. Kallifatides skriver att han vill att "det ska vara möjligt att tillägna sig ett nytt språk, och ett språk utan regler är inte ett språk utan ett signalsystem för de invigda ... Man kan inte lära sig ett språk som inte följer några regler."

De stora språk som spänner över flera världsdelar tenderar att gå isär. "Separated by a common language", sade Oscar Wilde om England och Amerika, och då vann han ändå större framgång på andra sidan pölen än på hemmaplan. Kinesiska och arabiska kan numera bara förmedlas via skriftspråk, och det med svårighet.

Den franska modellen syftar till assimilerings och medborgaridentitet, den anglosaxiska uppmuntrar till separata subkulturer. Frågan om språkriktighet är alltså också politisk.

Peter Landelius

Naomi Abramowicz
frilansskribent.

Detta nummers recensioner:

Margareta Melén far med kreativ osanning;

Aron Lund dissekerar destruktiva nollsummespel; **Tommy Olofsson** söker – och finner –

själens stillhet; **Linda Johansson** diskuterar digitala drivkrafter; **Martin Lagerholm**

känner tyska urkänslor; **Håkan Arvidsson**

fusionerar två krig till ett enda; **Eli Göndör**

gallrar bland integrationens stötestenar;

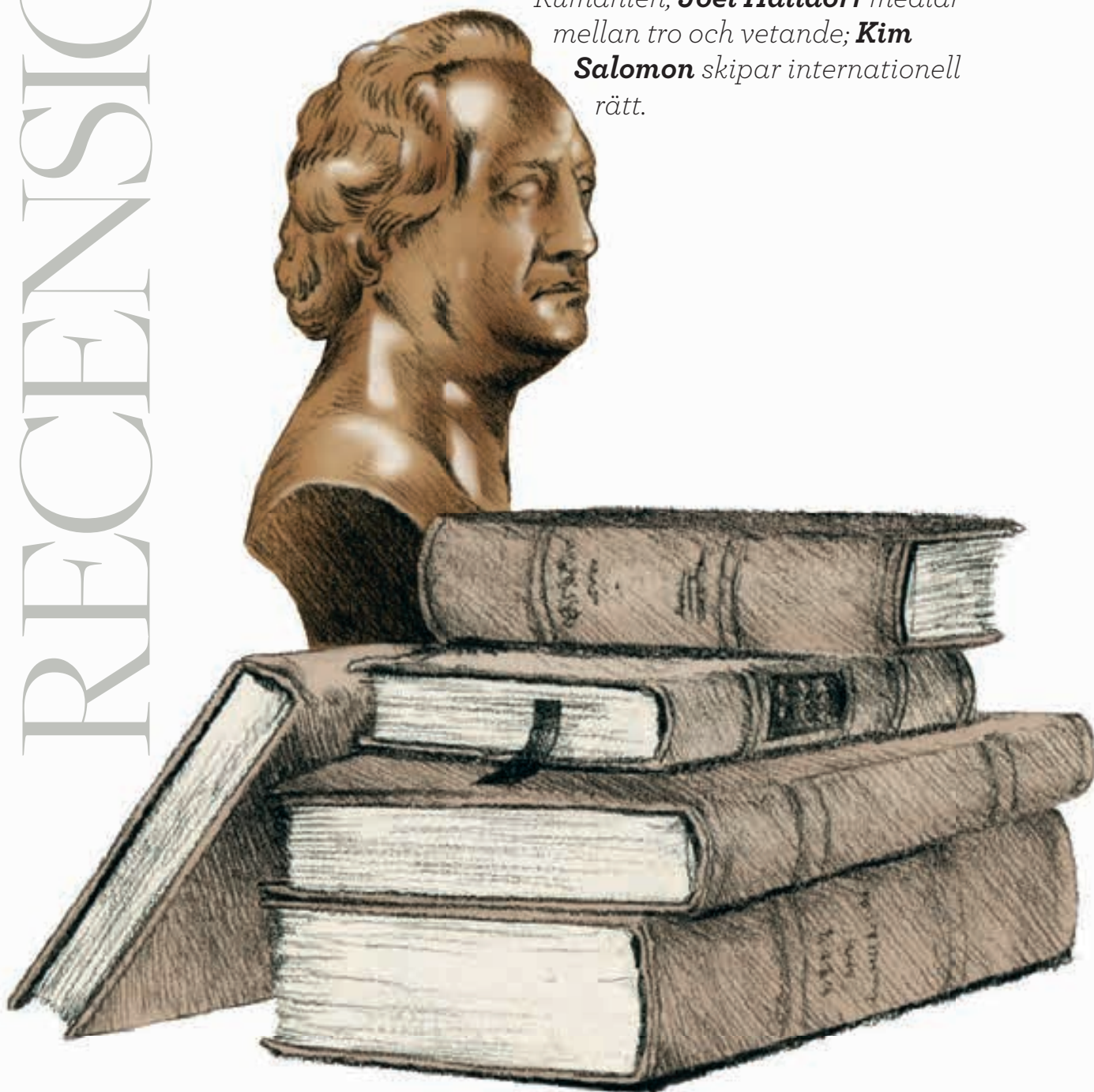
Jojje Olsson blåser dotcom-bubblor i Kina;

Lennart Berntson fåtöljreser genom

Rumänien; **Joel Halldorf** medlar

mellan tro och vetande; **Kim**

Salomon skipar internationell rätt.

Donald Trump: kvalificerad skitpratare i filosofisk mening.

FOTO: JOHN MOORE/GETTY IMAGES

Valsen går

Lögnen är i regel något vi undviker till varje pris. Eller det är i varje fall vad vi gärna vill tro. Men det finns ljugande av olika sorter, som fyller olika funktioner. Margareta Melén söker sanningen om osanningens många skepnader hos franska filosofer.

FILOSOFI

Ibsen talar ju i *Peer Gynt* om ”lögn och förbannad dikt”, men ibland är lögnen en väg till sanningen. Kring denna paradox kretsar två nyligen utkomna franska essäer, skrivna av två akademiker

som båda föresatt sig att ifrågasätta filosofins i särklass mest sakrosankta begrepp, nämligen sanningen. I *En toute mauvaise foi* (I all oärlighet) argumenterar Maxime Decout för den onda trons eller oärlighetens vitala roll i det litterära skapandet, medan François Noudelmann i *Le Génie du mensonge* (Lögnens geni) tar avstamp

i ett mer filosofiskt inriktat sammanhang för att påvisa den skaparkraft som kan ligga förborgad i lögnen. Båda laborerar med de två närbesläktade begreppen lögn och *mauvaise foi*, ond tro. I juridisk mening är man i ond tro om man exempelvis har ingått ett avtal trots att man kände till eller borde ha känt till att ett missför-

>>

hållande förelåg. Den onda tro som sys-selsätter Decout och Noudelmann är mer svårgripbar och kan närmast beskrivas som olika former av litterär manipulation, samtidigt som det också handlar om en attityd, halvt medveten, halvt bortträngd, kopplad både till sociala situationer och det enskilda jaget.

Vad är det då som skiljer lögnen från den onda tron? När vi ljugar har vi för avsikt att dölja sanningen för någon annan. Då handlar det om ett förnekande som vänds utåt mot omvärlden. Den onda tron däremot lägger beslag på oss på ett långt mer omfattande sätt. Här rör det sig inte om ett frivilligt och övertänt beslut, utan vi glider över i ond tro ungefär som vi faller i sömn. När vi ljugar är vi fullt medvetna om att vi ljugar. Men när vi är i ond tro rör vi oss i ett slags skymningsland där vi bara delvis är medvetna om vårt agerande, eftersom vi samtidigt är i full färd med att föra oss själva bakom ljust. Det är ond tro som driver den underjordiska teater där vi iscensätter oss själva. Till och med i vår ensamhet har vi svårt att smälta samman med oss själva och vara helt äkta. Vi står fortfarande på en scen.

Distinktionen mellan lögn och ond tro härrör från Jean-Paul Sartre. Det var med honom som ond tro vann fullt burskap inom filosofin från tidigt fyrtioal och framåt. Men det var inte Sartre utan författaren och litteraturteoretikern Maurice Blanchot som framhöll ond tro som en litterär struktur, en del av själva substansen i det skönlitterära skapandet. 1947 publicerade han i Sartres tidskrift *Les Temps Modernes* en artikel med titeln "Romanen, ett arbete i ond tro", som ironiskt nog är ett förtäckt angrepp på just Sartre som i skrifter som *Situations I* och tidigt utgivna fragment av *Vad är litteratur?* vill avskaffa romankonstens bedrägerier. I den sistnämnda texten hävdar Sartre i en berömd formulering att en författares uppgift är "att kalla en katt för en katt". Det är detta som Blanchot har

"När vi är i ond tro rör vi oss i ett slags skymningsland, där vi bara delvis är medvetna om vårt agerande."

i åtanke när han i sin artikel skriver att en författare visst kan ha som ideal att kalla en katt för en katt. Det är bara det att författaren ifråga då blir mer mystifierande än någonsin, "ty en katt är inte en katt". Ordet sammanfaller inte med det som det betecknar. Nära tjugo år senare skulle Blanchots förhållandevis diskreta attack fullföljas på ett mer direkt sätt av Romain Gary, som i den teoretiska essän *Pour Sganarelle* från 1965 särskilt vänder sig mot Sartres uppfattning av autenticitet genom att hävda att "man inte kan vara en fullständigt ärlig människa och en stor författare" – fiktio-

Jean-Jacques Rousseau: välkänd livslögnare.

FOTO: GETTY IMAGES

nen är av naturen lögnaktig och främmande för alla kriterier på autenticitet och sanning, utom förmågan att övertyga.

Decouts bok är en både lekfull och lärd skildring av den onda trons närvaro i litteraturen, liksom av författarnas växande medvetenhet om den, en inte sällan smärtsam process som genom seklernas lopp delat upp dem i två motsatta läger med sanningssivrare som Rousseau, Leiris och Sartre i det ena och den onda trons försvarare som Molière, Laclos, Dostojevskij, Gary och Perec i det andra. Att försvara den onda tron är detsamma som att försvara författarens rätt att spela Gud och att utforska andra identiteter. Det händer att vi som läsare känner oss bedragna, i synnerhet om vi har fallit för frestelsen att härleda författare ur deras verk. Vi har, med Garys drastiska formulering, "svårt att tro att en magnifik poesi, en magnifik roman kan ha skapats av en magnifik skitstövle". Samtidigt bygger kontraktet med läsaren på den inbillningskraft som texten förmedlar – därmed finns det en inbyggd acceptans för

ond tro i litteraturen som saknas inom filosofin, där det objektiva sanningssökandet länge har varit det centrala perspektivet.

Och det är just häri som utmaningen ligger för Noudelmann i hans på en gång respektlösa och balanserade essäbok om lögnens skaparkraft. Om vi gärna medger psykologiska faktorer betydelse i skönlitterära och självbiografiska verk, har vi betydligt svårare att acceptera dem eller inse deras närvaro i teoretiska verk. Och få teoretiker har varit beredda att bejaka det egna själslivets roll i utvecklandet av idéer.

En av dessa få är Kierkegaard, som genom att förlora sig i pseudonymer visar att spelet mellan författaren och den som för ordet inte är reserverat för litteraturen. Han visste att han måste gå via lögnen, ty, som Noudelmann kommenterar, "den som tror sig kunna undgå den är den störste av lögnare".

Redan på 200-talet misstänkte skeptikern Sextus Empiricus att teoretiska överväganden och val inte sällan är resultatet av det omedvetnas underjordiska arbete och att det bakom de stora orden och upphöjda tankarna kan finnas mindre smickrande motiv och personliga passioner. En annan utgångspunkt för Noudelmann är Nietzsches tes att ljugandets konst är betydligt mer krävande än att tala sanning, eftersom en lögn måste befästas med fler lögn. Och det kräver i sin tur fantasi, mod och inte minst ett bra minne. Med dessa båda tänkares lätt provocativa stöd vill Noudelmann få oss att reflektera över den biografiska och psykologiska dimensionens närvaro också i texter där den skenbart inte hör hemma. I det syftet diskuterar han ett antal lika berömda som flagranta exempel på tänkare vars teoretiska utläggningar helt eller delvis stått i strid med deras liv.

Rousseaus stora livslögn är välkänd – övergivandet av de fem barn som han fick med sin livsledsagarinna Thérèse Levasseur och som samtliga placerades på Paris hittebarnshus omedelbart efter födseln. Som skäl anförde han bland annat sin prekära samhällsställning och det dåliga inflytande som Thérèse och hennes familj skulle utöva. I sina *Confessions*, Bekännelser, skrivna under åren 1765–1770, erkänner han att han intalade sig att riskerna med barnens fostran skulle vara betydligt mindre på en allmän inrättning och att han till och med betraktade övergivandet som en faderlig och medborgerlig plikt – "jag trodde mig vara en medlem av Platons republik". Allt detta mot bättre vetande, får man förmoda, eftersom hittebarnshusets höga dödlighetstal var ett välkänt faktum också på hans tid. Rousseaus levnadstecknare har inte varit sämre, utan har snarare överbjudit honom ifråga om att finna på omständigheter som skulle kunna leda till absolution – Rousseaus urinsjukdom, hans påstådda sterilitet, Thérèses påstådda otrohet och hypotesen att barnen inte skulle vara hans är några exempel.

En fråga som givetvis inställer sig och som både specialister och vanliga läsare har ställt sig är hur en man som vägrade att axla fadersrollen för egen del kunde ge sig till att spela rollen som pedagogisk auktoritet och författa en uppfostringslära, *Émile* från 1762, där han hävdar att "Varken fattigdom, arbete eller människofruktan kan fritaga honom [barnafadern] från plikten att giva barnen föda och att själv uppfost-

ra dem”. Men Noudelmann menar att frågan är felställd. Vi bör inte föreställa oss att Rousseau skrev sitt epokgörande verk om barnuppfostran *trots* att han hade övergivit sina barn, utan *därför* att han hade gjort det. *Émile* är inte bara en uppfostringslära och en filosofisk essä, utan också den inre teater där författaren konfronteras med sina egna spöken. Det blir tydligt då Rousseau vänder sig till ett ”du” som inte längre syftar på läsaren utan på reinkarnationen av den son som författaren övergivit och som han nu kallar på, gjuter liv i, samtar med. Barnet *Émile* är samtidigt det barn som Rousseau själv hade önskat vara. Liksom bokens *Émile* hade han berövats sin mor och övergivits av sin far, och genom det fiktiva barnet skapar han den barndom och den fostran han själv gick miste om.

Att Sartre finns med bland de exempel som tas upp är knappast överraskande med tanke på den fortgående debatten om hans hållning under krigsåren. Det är lätt att ironisera över kontrasten mellan filosofens tillvaro under okupationen med kaffeliv och starten på en ny karriär som dramatör och hans omvändelse vid krigsslutet och befrielsen, då han angriper oansvariga författare och intellektuella och upphöjer sig själv till det nationella samvetets språkrör. Bit för bit konstruerar han bilden av sig själv som motståndsmann med avstamp i en berömd artikel från 1944, ”La République du silence” (Tystnadens republik), publicerad i det första legala numret av *Lettres françaises*. Där använder han sig av ett ”vi” som också inkluderar ett jag – ”vi deporterades i mängder, som arbetare, som judar, som politiska fångar” – även om han själv inte hörde till någon av dessa kategorier. Det är en lyrisk text, buren av befrielsens euforiska stämningar, och den markerar inledningen av Sartres politiska engagemang. Samtidigt ansluter den till de Gaulles tes om ett Frankrike som, bortsett från en handfull ynkliga kollaboratörer, skulle ha visat en enad front av tyst motstånd mot tyskarna.

I realiteten var relativt få fransmän antingen motståndskämpar eller kollaboratörer. En del var det ena om dagarna och det andra om nätterna, men de allra flesta, inklusive kulturpersonligheterna, genomlevde denna komplexa period i den gråzon där vardagens anspråkslösa heroism och skamliga tricksande existerar sida vid sida. ”Man måste ju leva”, skriver Simone de Beauvoir i sina memoarer. Under 1943 åkte hon på skidsemester och publicerade romanen *Den inbjudna* hos Gallimard med den tyska censurans goda minne, och våren 1944 producerade hon litterära program för Radio Vichy. Marguerite Duras uppehöll sig inte gärna vid att hon från juli 1942 till 1944 arbetade som sekreterare vid den kommission som för tyskarnas räk-

ning fördelade papper till förlagen.

När det gäller Sartre råder det inget tvivel om att han redan i början av okupationen var vad Noudelmann kallar ”en motståndsmann i själen”, samtidigt som han tillät sig att kompromissa. Han accepterade en lärartjänst, vars tidigare inne-

”Visst kan vi välja att avhålla oss från att ljuga men det är svårt, för att inte säga omöjligt, att inte bedra sig själv.”

havare, en judisk lärare, hade avskedats av Vichyregimen, ett faktum som han knappast kan ha varit ovetande om, även om ytterligare en person under en kort period hade innehaft tjänsten före honom, och en av hans pjäser, *Flugorna*, spelades på en teater som inga judiska aktörer fick beträda, Théâtre Sarah Bernhardt, omdöpt till Théâtre de la Cité på grund av Bernhards judiska ursprung. Kompromisserna gjorde honom inte till kollaboratör, men de gjorde honom betydligt mindre heroisk än han ville ge sken av omedelbart efter kriget, då han lade grunden till sin teori och sitt livslånga politiska engagemang.

Nelson Algren och Simone de Beauvoir: svek hon sitt kön?

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Sartre placeras mycket riktigt i motståndsrörelsens periferi av den brittiske journalisten Alan Riding i boken *And the Show went on* (2010), som behandlar kulturlivet i Paris under okupationen. Noudelmann varken raljerar eller sätter sig till doms, utan håller sig konsekvent till en amoralisk approach. Det som intresserar honom hos Sartre är att dennes stora teori om engagemanget äger en grad av trovärdighet och en förmåga att övertyga, inte minst filosofen själv, som står i direkt proportion till det förnekande som är dess ursprung. Som Noudelmann betonar bygger Sartres teori på en paradox,

”en erfarenhet av maktlöshet, inaktivitet, kompromissande”.

Sartre och de Beauvoir följdes åt i många hänseenden under de mörka åren, men i hennes fall har Noudelmann valt att fokusera på en helt annan typ av disharmoni mellan liv och teori. Den postuma

publiceringen 1997 av de Beauvoirs passionerade kärleksbrev till den amerikanske författaren Nelson Algren fick känslorna att svalla och flera feministiska teoretiker att känna sig förrådade. Man frågade sig hur en feministisk filosof kunde tillåta sig att exponera känslor, beteenden och ideal som så uppenbart avviker inte bara från hennes övriga skildringar av relationen och sin egen roll i den, utan också från de teser som hon *samtidigt* framlägger i sitt filosofiska mästarprouv *Det andra könet*.

Det är just samtidigheten som intresserar Noudelmann. Kunde den beroende och undergivet älskande kvinna som lovade Algren trohet och absolut lydnad vara identisk med den författare som under samma period i sitt teoretiska arbete hamrade in fraser som ”Man föds inte till kvinna, man blir det” och ”Resignationen är avsägelse och flykt, det finns ingen annan utväg för kvinnan än att arbeta på sin frigörelse”? Var finns hon själv? Att förpassa korrespondensen med Algren till den privata sfären är inget svar på frågan, eftersom författaren själv hade räknat med att publicera den. Och att anklaga de Beauvoir för att hyckla är, enligt Noudelmann, detsamma som att välja att bortse från de psykiska faktorernas roll i utarbetandet av idéer. de Beauvoir både ljugar, i första hand för sig själv, och talar sanning, och det är, menar Noudelmann, i själva spänningen mellan sanning och lögn som en allmän sanning i det teoretiska verket kan uppstå.

Det kanske minst väntade, och samtidigt mest gripande fallet är Michel Foucault, som ägnade sin sista föreläsningsserie vid Collège de France åt att förhålliga sanningens mod hos antika tänkare, samtidigt som han såg till att bygga en mur av tystnad kring sitt eget insjuknande i aids. Att han valde att tala om sig inte märkligt med tanke på den medicinska och sociala kontexten under 1980-talets första hälft, då sjukdomen ännu inte var klart identifierad och alla sorters rykten cirkulerade. Också här är det samtidigheten som fascinerar Noudelmann. För honom framstår hemlighetsmakeriet och den samtida glorifieringen av sanningen som ett sätt att röja sig

>>

självi i form av en lögn, ”ett paradoxalt medgivande, en maskerad bekännelse under antika filosofers upphöjda drag”.

En av Foucaults nära vänner, författaren Hervé Guibert, även han drabbad av aids, avslöjade så småningom inte bara sitt eget tillstånd, utan också hela sanningen om Foucaults sista tid i flera skrifter, varav den mest bekanta är nyckelromanen *Till vännen som inte ville rädda mitt liv* från 1990, som väckte stor uppståndelse på sin tid. Också här rymmer avslöjandet en paradox. Guibert valde en annan väg än Foucault, men visar samtidigt att modet inte alltid består i att säga sanningen utan tvärtom kan vara ”kraften, den vanvettiga stoltheten, även generositeten, att inte avslöja den för någon, för att låta vänskaperna leva fria som luften, sorglösa och eviga”. Att bevara en hemlighet är inte detsamma som att ljuga. Istället kan det handla om att skona de närmaste från en sanning som skulle beröva dem en autentisk relation till den som sitter inne med den. Sedd ur det perspektivet är Foucaults hållning en påminnelse om att det finns fall då sanningen, hela sanningen och ingenting annat än sanningen inte alltid är det enda eller det bästa alternativet.

Av Decouts och Noudelmanns analyser framgår att lögn och ond tro är både användbara och fruktbare i skapandet av såväl litterära som teoretiska texter. Men vad händer om man överflyttar resonemanget om det kreativa ljugandet till helt andra arenor? I den briljanta essän *On Bullshit*, som ursprungligen publicerades 1986 och blev en bästsäljare när den 19 år senare kom i bokform (2005), gör den amerikanske moralfilosofen Harry G Frankfurt en distinktion mellan lögn och bullshit, skitprat, som fått betydelse för förståelsen av Donald Trumps genomslag i breda segment av den amerikanska befolkningen.

Frankfurt har själv nyligen i en artikel i *Time* kommenterat Trumps framgång mot bakgrund av sin teori om skitpratets essens. Enligt den är det omöjligt att ljuga om man inte tror att man vet vad som är sant. Och för att lögnen ska vara effektiv, måste den konstrueras med denna sanning som riktmärke. Skitpratet däremot begränsas inte av några hänsyn till vad som kan

vara sant eller inte, eftersom avsikten varken är att berätta sanningen eller att dölja den. Den springande punkten i Frankfurts iakttagelser är att både lögnaren och den sannfärdige bebor ett universum där förbindelsen mellan det som sägs och de faktiska förhållandena spelar en roll. Den sistnämnde förutsätter alltid att de egna påståendena är välgrundade, medan lögnaren inte skulle vara en lögnare om han eller hon inte betraktade sina påståenden som falska.

Men för skitprataren är det totalt ointressant om det han eller hon säger är en korrekt beskrivning av verkligheten eller inte. Det centrala är istället ”att forma sina åhörarens övertygelser och attityder på ett visst sätt”. Det är denna navigering utan kompass som gör skitpratet till en farligare fiende till sanningen än

Michel Foucault: teg om sin sjukdom.

FOTO: JEAN-PIERRE FOUCHET/GETTY IMAGES

lögnen. Problemet med Trump är enligt Frankfurt inte att identifiera vilka av hans påståenden som inte förtjänar tilltro, utan ”att fastställa vilka av hans uppenbart tveaktiga uttalanden som är avsiktliga lögnar och vilka som bara är skitsnack”. Det är möjligen i den typen av nästan omärkliga övergångar mellan sanningar och halvsanningar, rena lögnar och ohämmat skitprat som man kan tala om en form av artisteri hos skitprataren.

Frankfurt pekar på att en av anledningarna till skitpratets utbredning i det offentliga livet och samtalet är att produktionen av det stimuleras ”varje gång en persons förpliktelser eller tillfällen att uttala sig i någon fråga överstiger hans kunskaper om de fakta som är relevanta i sammanhang-

et”. En annan och djupare orsak är olika former av skepticism i samtiden, som gör att den enskilde tenderar att förneka möjligheten att ta reda på hur saker och ting verkligen förhåller sig. Det har banat väg för alternativa ideal av transparens och trovärdighet som i första hand går ut på att vara sann mot sig själv. Det är bara det, menar Frankfurt, att det inte finns något stöd, vare sig i teorin eller erfarenhetsmässigt, för bedömningen att det skulle vara lättare eller ens möjligt att nå fram till sanningen om sig själv. Tvärtom, och här sammanfaller Frankfurts position med den som Decout och Noudelmann intar, är fakta om oss själva mer svårfångade och illusoriska än andra fakta. Och i den mån det är så, konstaterar Frankfurt, ”är uppriktigheten själv bullshit”.

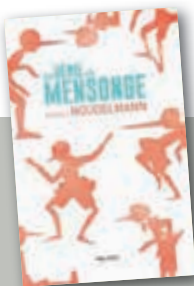
Det finns onekligen ett släktskap mellan skitprataren och utövaren av ond tro inom litteratur och filosofi. Uppsåtet att övertyga är detsamma, men till skillnad från skitprataren vet utövaren av ond tro, oavsett om det rör sig om en romanförfattare eller en teoretiker, i allmänhet vad han eller hon talar om, också när det handlar om att tala mot sig själv. Att anta olika roller och utforska andra identiteter kräver ett minutiöst förberedelsearbete i form av instuderingar och psykologisk inlevelse. Ond tro i denna kontext är varken sanning eller lögn, utan en obestämd blandning av båda i ett bestämt syfte. Om det går att utläsa ett budskap ur Decouts och Noudelmanns essäböcker, bör det vara att det här trots allt alltid rör sig om en form av sanningssökande – i motsägelstens tecken.

Den nakna, totala och genomsynliga sanningen är filosofens och moralistens dröm. Visst kan vi välja att avhålla oss från att ljuga men, som Noudelmann påpekar, det är svårt, för att inte säga omöjligt, att inte bedra sig själv. Vi behöver bara tänka på vår reaktion när vi hör vår egen inspelade röst som gör att vi oroligt frågar oss vem som har stulit dess *timbre* och talar i vårt namn. Medvetenheten om denna osäkerhet är det närmaste vi kan komma idealet. Men även om den störste lögnaren är den som tror sig ha patent på sanningen, är det ännu mer klandervärt att inte eftertrakta den. ✨

Margareta Melén

**EN TOUTE
MAUVAISE FOIS
SUR UN PARADOXE
LITTÉRAIRE**
MAXIME DECOUT
Editions
de Minuit 2015

**LE GÉNIE DU
MENSONGE**
FRANÇOIS
NOUDELMAUN
Max Milo 2015

ON BULLSHIT
HARRY G
FRANKFURT
Princeton
University Press
2005

Syrien: ingen ljusning i sikte.

FOTO: AHMET SIK/GETTY IMAGES

Arabisk höst

MELLANÖSTERN

Professor Marc Lynch vid George Washington University är en ivrig anhängare av att ta akademien in i det offentliga samtalet. Sedan ett drygt decennium är han också själv en av de mest framträdande rösterna i amerikansk Mellanösterndebatt, där han länge försökt rikta fokus mot hur arabvärlden svarar på globalisering, nya medier och andra samhällsförändringar.

Lynch vann intressant nog inflytande genom att själv omfamna den nya tekniken. På sin välbesökta blogg, som av outgrundliga skäl döpts till *Abu Aardvark* (Jordsvinets fader), skrev han flyhänt, informellt och initierat om allt från Palestina och Irak till al-Qaida. Samtidigt arbetade han för tankesmedjan Center for a New American Security, som står nära det demokratiska partiet, och gav ut flera böcker och långa rapporter. Särskilt inflytelserik blev *Voices of the New Arab Public* (2007), där Lynch grep sig an de nya politiska diskurser som vann insteg i arabvärlden i takt med att satellittelevision och medieglobalisering bröt ner såväl traditionella gemenskaper som den aukto-

ritära statens åsiktsmonopol.

En av Lynchs hjärtefrågor var hans undersökningar av Muslimska brödraskapet, vars envisa kamp för legalt deltagande i egyptisk politik följdes noga av islamister i andra arabiska länder. Kunde den religiösa väckelse som överallt pulserade under den arabiska politikens yta kanaliseras in i ett fredligt om än socialt reaktionärt reformprojekt, och skulle regionen då kunna lämna sitt destruktiva nollsummespel mellan fundamentalister och diktatorer? För Lynch och många andra var detta egyptiska dilemma en nyckelfråga vars svar tycktes avgörande för Mellanösterns framtida utveckling.

ett knappt decennium senare har den frågan besvarats två gånger – först med ett jublande ja och sedan med ett bistert nej.

Försvarsminister Abdelfattah el-Sisis statskupp 2013 satte punkt för den demokratiseringsprocess med islamistiskt deltagande som hade inletts i Egypten två år tidigare. Den följdes av massakern på Rabeatorget i augusti 2013, Muslimska brödraskapets sammanbrott och splittning samt dagens sakta uppblossande islamistiska motvåld. Den egyptiska mili-

tären verkar ha stängt dörren till varje folkligt förankrad liberaliseringsprocess, och det är svårt att se någon fredlig väg ut ur tunneln för detta väldiga land.

Den militära restaurationen i Egypten är därför en av den arabiska vårens värsta nederlag, även om den har hamnat helt i skymundan av tre blodiga krig. Under de gångna fem åren har ju Libyen kollapsat som enad stat, Irak har glidit tillbaka i sitt religiösa inbördeskrig och Syrien har utvecklats till en av de värsta vålds- och flyktingkatastroferna i modern tid. Av framtidshoppet blev fasa.

Det har vid det här laget skrivits rätt mycket om den arabiska vårens förvandling till höst, och Lynch tycks oroad för att hans nya bok, *The New Arab Wars*, bara ska uppfattas som en i högen. Han vinnlägger sig därför om att framhäva att den har ett bredare regionalt anslag, med en titel som anspelar på *The Arab Cold War*, Malcolm Kerrs klassiska skildring av 1950- och 1960-talens labyrintiska intriger mellan Gamal Abdel-Nasser och hans rivaler.

Mycket har ändrats sedan dess. Baathpartiet klänger sig fortfarande kvar vid makten i dagens Syrien och Sisi uppträder som en färglös pastisch på Abdel-Nasser, men annars är det inte mycket som minner om panarabismens högtidsår. Mellanöstern har istället slitits mellan sunni- och shiateokratierna i Saudiarabien och Iran, vars redan spända maktbalans kom i kaosartad svängning när USA år 2003 vältte Bagdad i knäet på ayatollorna. Under intryck av de religiösa massakrerna i Irak och det nya medielandskapets balkanisering har den fejden flutit samman med en eskalerande sunni/shia-sektarism, som på ett drygt decennium fullkomligt har förvridit regionens politik.

Parallellt med den iransk-saudiska kraftmätningen har arabisk politik influerats av en bitter rivalitet mellan Saudiarabien och Qatar. Två USA-allierade absoluta monarkier vars styrande ätter bekänner sig till den så kallade wahhabitiska grenen av sunniislam – på ytan verkar de inte ha mycket att bråka om. Men i politiskt hänseende låg Saudiarabien och Qatar på kollisionskurs redan under 1990-talet. Saudifamiljen i Riyadh hade inrättat sig som en hörnpelare i Mellanösterns USA-stödda säkerhetsstruktur efter kalla kriget, medan huset Thani i Doha sökte inflytande genom att utmana status quo med en generös penningdiplomati, tredje-ståndpunkts-retorik i kampen mot Iran och pakter med Muslimska brödraskapet.

Våren 2011 bjöd på dramatiska lappkast i de regionala allianserna, men denna grundläggande blockuppdelning bestod. De saudiska och qatariska oljeshejkerna ställde sig bakom rivaliserande rebellmi-

>>

liser i Libyen, beväpnade skilda fraktioner inom den syriska upprorshären, och de finansierade motsatta sidor i de egyptiska valen. Dohas inflytande växte under de första två åren, i takt med att de gamla regimerna rasade. Men 2013 svängde pendeln tillbaka. Det året klampade Saudiarabien in på bredare front i Syrien och knuffade bort qatariska klienter ur oppositionsledningen. Det var också året för den egyptiska militärens blodiga kontrarevolution, vilken genast belönades med bistånd från Riyadh och Abu Dhabi. Några veckor efter Kairokuppen meddelade emiren av Qatar att han skulle abdikera till förmån för sin son, vilket uppfattats som att Doha erkände sitt nederlag. Sedan dess har landet modifierat sina utrikespolitiska ambitioner, och spänningarna med Saudiarabien har lindrats.

Därmed låg fokus återigen på Iran och på kriget i Syrien, men inte ens med förenade ansträngningar lyckades de arabiska oljestaterna, västmakterna och Turkiet göra större framsteg i kampen mot den rysk- och iranskstödde Assad. Deras militärintervention mot Teheranvänliga grupper i Jemen våren 2015 blev, precis som förväntat, ett segdraget elände. Riyadh-blocket kunde inte heller vinna den viktiga av sina strider. I juli 2015 slöt Barack Obama ett avtal om fredlig övervakning av Irans kärnteknologi.

Att Iran nu håller på att slinka ur sin långa isolering är ett väldigt nederlag för oljestaterna på Arabiska halvön, och för övrigt även för Israel. Det kan mycket väl komma att utmynna i en fundamental omläggning av Mellanösterns alliansstrukturer, och vi nalkas därmed slutet på ett långt parti i det regionala maktspelet – eller början på ett nytt.

Det är med andra ord ingen dum idé att skriva en bok om de gångna fem åren ur

”Att Iran nu håller på att slinka ur sin långa isolering är ett väldigt nederlag för oljestaterna på Arabiska halvön.”

ett regionalt perspektiv. Frågan är bara om det verkligen är det som Lynch har gjort. Det är i själva verket svårt att skilja *The New Arab Wars* från andra redogörelser för de senaste årens händelser. Saudiarabien, Qatar och Iran spökar visserligen ständigt i bakgrunden, men berättarblicken flackar annars från Tunisien till Egypten, Syrien, Jemen, Irak och Bahrain. Det är inte dåligt, men heller inte särskilt originellt – om det nu måste vara det?

Om det regionala perspektivet hade renodlats på det sätt som inledningskapitlet förespeglar, hade vi kanske snarare blickat ut mot den arabiska våren från en saudisk,

qatarisk, turkisk, emiratisk, iransk, eller rysk horisont, och där sett vilka olika alternativ som vägdes mot varandra när kaoset utbröt. Nu är det egentligen bara USA som får den typen av subjektsroll.

De amerikanska debatterna är dock intressanta nog. President Barack Obama har ända sedan 2011 fäktat mot envissa kritiker som har anklagat honom för att

Kramkalas: pragmatism borgar för kontinuitet.

FOTO: MIKE SEGAR/TT

vara alltför försiktig i framförallt Syrienfrågan, eller ha motsatt sig hans avtal med Iran. Presidentens rådgivare Ben Rhodes skapade i våra rubriker när han föraktfullt avfärdade USA:s utrikespolitiska etablissemang som en ”bloss” av grupptänkande, klämfingrig interventionism och lobby pengar. Obama själv har pratat om hur han har tvingats kämpa för att få sina underlydande att söka lösningar bortom ”Washingtons regelbok”. I efterhand

betraktar han sin intervention i Libyen som ett misstag och förblir djupt misstrogen mot kraven på ökad militär inblandning i Syrien. Obama tycks visserligen betrakta Mellanösterns problem som ett hot mot amerikanska intressen, men samtidigt se dem som närmast olösliga. Hellre än att låta armén ägna decennier åt att pussla ihop sönderfallande samhällen och jaga islamistiska rövarband över gudsförgätna ökenvidder, vill

han vända USA:s energi mot växande ekonomier i tredje världen, mot Sydostasien och Kina.

I dessa debatter har Lynch stått stadigt på Obamas sida, som förespråkare för ett slags liberal realism. Den som läste *Abu Aardvark* kring 2007–2008 minns honom som en ivrig anhängare av Obamas kandidatur och en prominent röst i den akademiska och politiska miljö som formade presidentens tidiga Mellanösternprogram. Det hade möjligen kunnat nämnas i *The New Arab Wars*, som delvis framstår som en försvarsskrift för den nu avgående presidenten.

Lynch gör dock ingen hemlighet av sina åsikter. Han inleder med att förklara att han ångrar sitt eget stöd för interventionen i Libyen och ägnar sedan två långa kapitel åt att varna för en amerikansk upptrappning av Syrienkriget – utan att han för den skull har några illusioner om Assads våldsregim. Genom hela boken återkommer den kritiska synen på Saudiarabien, Qatar, Turkiet och andra allierade som har velat spänna den amerikanska hästen för sin vagn i Jemen, Libyen och Syrien.

Debatten om Obamas arv är viktig, i och med att Hillary Clinton, som var den utrikesminister 2009–2013, sannolikt står på tur till presidentposten. Kontinuiteten mellan två demokratiska administrationer gör att Clinton kommer att bygga vidare direkt på den politik som Obama har skapat, till viss del med samma medarbetare. Som utrikesminister drev hon dock på för en offensivare linje i Libyen och Syrien. Hon har sedan dess gjort upprepade markeringar till förmån för en mer aktivistisk utrikespolitik och har därför mottagits med öppna armar av presidentens kritiker.

Å andra sidan är Clinton omvittnat pragmatisk. Hon lär knappast segla ut på äventyrligheter enbart för att riva upp företrädarens arv, och det faktum att hennes motkandidat är Trump gör att hon slipper hårda debatter i frågan. Hon kan lugnt vänta med att staka ut en tydlig linje tills hon ser hur situationen utvecklar sig – och under denna väntan ramlar böckerna och debattinläggen in från båda håll.

De arabiska krigen lär fortsätta länge till. Det lär även fejderna inom det amerikanska utrikespolitiska etablissemanget. ✖

Aron Lund

**THE NEW ARAB WARS
UPRISINGS AND ANARCHY
IN THE MIDDLE EAST
MARC LYNCH
PublicAffairs 2016**

René Magritte: fångade farbroderligt mirakel i plommonstop.

FOTO: TT

Den propre poeten

BIOGRAFI

Den formulering av Wallace Stevens som har blivit mest känd är "Money is a kind of poetry". Detta beror väl inte i första hand på att själva tanken är särskilt hisnande eller ens originell, utan snarare på att den ger alla kommentatorer en anledning att påminna om att en av 1900-talets främsta amerikanska poeter i sitt yrkesliv sysslade med just pengar och att poesiskrivandet för hans vidkommande snarast var en vurm vid sidan om, en hobbyverksamhet. Poesi var något Wallace Stevens pysslade med under lediga söndagar eller under någon timme före läggdags.

Wallace Stevens (1879–1955) var nämligen försäkringsjurist och från 36 års ålder fram till sin pensionering anställd av Hartford Accident and Indemnity Company, en firma för vilken han så småningom skulle bli vice verkställande direktör. Innan han nådde chefspositioner inom försäkringsbolaget reste han flitigt kors och tvärs över USA för att sköta affärsförhandlingar och signera kontrakt. Under sina långvariga tågresor och ensamma hotellkvällar grep han möjligheten att mer regelbundet ägna sig åt att skriva poesi, något som ledde till att han vid 44 års ålder

debuterade som poet med diktsamlingen *Harmonium*.

I själva verket hade Stevens börjat skriva poesi långt tidigare, redan som tonåring hemma i Reading, Pennsylvania. Några av hans tidigaste försök som lyriker använde han sig av i samband med den uppvaktning han ägnade en vacker flicka i sin hemstad, Elsie Kachel. Dessa tidiga smakprov på Wallace Stevens romantiska sinne-lag lär ha varit det enda som Elsie, sedermera hans hustru i fem årtionden, någonsin kom att fästa sig vid i makens poetiska verksamhet, som hon av olika skäl ogillade, dels för att den före det unga paret flytt från New York till Hartford ledde till ett i hennes ögon ganska besynnerligt umgänge, dels för att hon tyckte att hennes makes dikter var om möjligt ännu besynnerligare än de mer eller mindre bohemiska (och ofta alltför berusade) litterära vänner som under en period ingick i deras bekantskapskrets.

I en ny biografi över Wallace Stevens berättas åter historien om hur sällsynt vacker Elsie Stevens var, så vacker att hon i sin ungdom fick sitta modell för den klassiska kvinnoprofil som pryddes den gamla amerikanska tiocentaren, och hur innerligt förälskad i henne Wallace Stevens blev, så till den grad att han bröt med sin

far då han tyckte att denne under en middag hade varit respektlös mot hans fäst-mö. Brytningen kom att bli definitiv. Stevens återsåg aldrig sin far. Vid sina återbesök i barndomsstaden såg han till att endast träffa sin mor och sina syskon.

Vid närmare eftertanke kan man tycka att det nog inte gör så mycket att Paul Mariani i *The Whole Harmonium. The Life of Wallace Stevens* avstår från uppgiften att försöka tränga djupt in i Wallace Stevens förhållande till sin far, detta därför att fadern helt enkelt tycks ha varit en bigott och fordringsfull tråkmåns som ville hetsa sina söner att ta revansch för det egna livsmisslyckandet, men man kan bli besviken på att han inte närmare granskar sonens oförsönlighet, Wallace Stevens benägenhet att helt sonika bryta med andra människor, först med fadern, senare även med sin bror, så småningom med några av de litterära vännerna, bara inte med sina kolleger vid försäkringsbolaget eller med sin hustru. På jobbet tycks han ha varit plikt-trogen och oklanderligt lojal i fyrtio år, lika lojal som han var i äktenskapet, trots att detta ganska snart kom att bli kärlekslöst och djupt olyckligt.

Varför uppblossande vrede och oförsönlighet i vissa sammanhang, tålmodig lojalitet i andra? Berömd är anekdoten om hur Wallace Stevens en våt afton i Key West blir så förbannad på Ernest Hemingway att han ger den skrävande prosaisten en rak höger, detta med sådan kraft att han själv får en fraktur i handen, något som trots den vildsinta satsningen inte hindrar Hemingway från att gå segrande ur bataljen. Utöver frakturen åsamkades Stevens två präktiga blåögon och andra svullnader. Varför denna besinningslöshet?

Tidigare levnadstecknare, som Joan Richardson i sitt väldiga tvåbandsverk om Stevens (1986, 1988) och Tony Sharpe i sin kortare biografi i serien *Literary Lives* (2000), har liksom nu Mariani skrivit om makarna Stevens olyckliga äktenskap och förundrats över att det trots den tilltagande kylan i samvaron inte någonstans går att finna ett spår av otrohet från någondera parten. Elsie kan naturligtvis ha känt sig bevakad av grannar och bekanta i lilla Hartford, men hennes make som ofta var ute på tjänsteresor kors och tvärs över Förenta staterna, har tydligen inte efterlämnat någonting som tyder på en enda liten kärleksaffär eller erotiskt äventyr på ett hotellrum. Varför denna trofasthet?

Det finns naturligtvis svårutgrundliga inslag i nästan alla människors liv, även konstiga sprickbildningar i de flestas karaktärer. Ändå skulle man kanske förvänta sig av en levnadstecknare som inte är först på plan att denne bättre än Mariani skulle hjälpa oss läsare på traven i våra funderingar

>>

kring det som för oss kan framstå som besynnerligt i Wallace Stevens levnadslopp. Visst är Mariani en driven biografieförfattare. Han har tidigare skrivit biografier över Robert Lowell, John Berryman, Hart Crane, Gerard Manley Hopkins och William Carlos Williams. Det är en verkförteckning som inger respekt. Att Mariani behärskar genren står utom allt tvivel. Hans biografi över Stevens är väl avmätt. När redogörelserna för poetens prosaiska levnad och odramatiska förhållanden tenderar att bli en smula tråkig, håller han sig påpassligt framme och kryddar sin framställning med fina små analyser av inslag i Stevens diktning. Mariani är för övrigt själv poet och röjer ofta just en poets sensibilitet i kommentarerna till dikterna.

Jag hade, efter att tidigare ha läst såväl Richardson som Sharpe, förhoppningar om att den gåtfulle Stevens skulle ges något klarare konturer, men denna olycklige människa, briljante poet och pliktrogne försäkringsjurist framstår i mina ögon fortfarande som en ibland svävande och ibland genomskinlig farbror, målad av René Magritte, en herre med plommonstop och välpressad kostym. Men på samma sätt som Magrittes farbröder i plommonstop ständigt tycks vara indragna i smärre mirakler, ägnade sig den propre juristen i Hartford åt de små verbala underverk som förbluffande många av hans dikter utgör.

"Varje tanke tycks för Stevens vara intressant bara så länge den är poetisk och kan utgöra en eggelse för stunden."

Kanske är det bara bra för vår upplevelse av Stevens poesi att gåtorna kring hans person tycks bestå. Inte ens den gamla tvistefrågan om huruvida Wallace Stevens på sin dödsbädd (han dog av magcancer) lät sig döpas av en katolsk präst blir grundligare utredd än den tidigare var. Och kanske är det inte möjligt att komma längre. Mariani får oftast nöja sig med att kretsa kring samma frågor som redan de tidigare levnadstecknarna har ställt sig och liksom dem bli svaret skyldig.

På en viktig punkt går Mariani längre än Richardson och Sharpe. Det är när han ordrikt spekulerar i om Elsie Stevens möjligen kan ha lidit av någon lindrigare personlighetsstörning, att det kan ha varit denna som gjorde makarnas liv i den stora villan i Hartford så urbota trist, denna makans personlighetsstörning i kombination med makens hämningar – av Mariani uppfatta-

Wallace Stevens: poesi som terapi.

FOTO: BETTMAN/GETTY IMAGES

de som ett slags krampaktighet som tro-
ligen uppkommit under makens uppväxt
i en stegvis alltmer dysfunktionell familj
med en despotisk och krävande far som
drev sin firma till bankrutt och i barnen
ingöt en skräck för att inte kunna försörja
sig eller alls klara sig här i världen.

Marianis spekulationer väcker intresse
och är värtaligt utformade, men jag
blir inte alldeles övertygad om deras sub-
stans. Var Elsie Stevens verkligen så myck-
et konstigare än sin outgrundlige make?
De bodde i varsin del av en elvarumsvilla

och umgicks huvudsakligen vid måltider-
na. De grälade inte utan lämnade varandra
i fred. De fick ett barn, dottern Holly. Tack
vare henne fick föräldrarna en ny anled-
ning att anknyta till varandra, via sitt barn.
Holly var båda makarnas ögonsten. Hon
blev familjens centrum. I periferin fanns
pappans poesi. Och det är den, bara den,
som gör att någon alls är intresserad av de
tre människorna i denna lilla välbeställda
familj i den stora villan i Hartford.

Måltiderna är värda att drö-
ja vid. Elsie Stevens var sällsynt
duktig på att laga mat, men det
kom ytterst sällan några gäs-
ter till huset. Hennes make
var ingen umgängesmänniska.
Hellre än att ha gäster åt han
själv för två. Visserligen var Ste-
vens en reslig karl, men hans
vikt gick ganska tidigt i livet upp
till 140 kg och var inte lätt att
bära. Periodvis försökte han hålla diet,
men belåtenheten med hustruns kok-
konst och fallenheten för smaskiga orgi-

er med ost, druvor och vin gjorde att han
blev en tjock man.

Elsie Stevens hade hoppats att maken
skulle sluta skriva poesi när de hade flyt-
tat till Hartford och kommit bort från de
litterära kontakterna i New York, men han
fortsatte att då och då publicera sina alster
i olika modernistiskt inriktade tidskrifter.
Och vid 44 års ålder gav han alltså ut sin
första diktsamling. Elsie befarade att det-
ta tilltag skulle göra att hennes man fram-
stod som löjeväckande. I själva verket var
det nog knappast någon i Hartford som
alls blev varse att hans bok kom ut. Den
trycktes i en liten upplaga om 155 exemp-
lar, möttes av få och oförstående recen-
sioner. Boken fick inga köpare. Stevens
skänkte exemplar av den till sina litterä-
ra vänner. Han ångrade att han hade låtit
ge ut den, och det kom att dröja tretton år
tills han vid 57 års ålder gav ut sin andra
diktsamling, *Ideas of Order*.

Efter besvikelsen med debutboken var
Stevens noga med att försöka låta bli att
röja för hustrun att han ofta till sent på nat-
ten satt och arbetade med sin poesi. Av ren
omtanke försökte Elsie få sin make att sluta
röka och att dricka mindre vin. Till följd
av stressigt arbete och fetma led han av högt
blodtryck. Han började smyga med sina
ovanor. Till ovanorna hörde även poesiskri-
vande. Stevens brukade smita ut i trädgår-
den för att ta ett bloss. Grannar har berättat
att de på kvällarna ofta kunde se glöden
av hans cigarr lysa som en liten lampa bak-
om buskarna och att han, likaledes under
kvällstid, smugglade in kartonger med vin-
flaskor genom en källardörr. Han var för-
siktig med dessa leveranser och var antag-
ligen tvungen att planera dem noga, efter-
som han saknade bil och körkort. Sin poe-
si smög han med på samma sätt, i varje fall
inför sin hustru, för att slippa framstå som
löjlig i hennes ögon.

Efter *Ideas of Order* 1936 gav Wallace
Stevens ut ytterligare fyra diktsamlingar.
The Man with the Blue Guitar, *Parts of
a World*, *Transport of Summer* och *The
Auroras of Autumn* kom under åren 1937–
1950. De blev utgivna av ett ansett bokför-
lag, Knopf, och trycktes samtliga i uppla-
gor om 1 000 exemplar. Först 1956, året
efter hans död, kom det stora genom-
brottet i och med publiceringen av *Col-
lected Poems*. Sedan dess har Stevens ryk-
te stigit till svindlande höjder. Ameri-
kanska kritikerorakel som Harold Bloom
(1977) och Helen Vendler (1986) har skri-
vit böcker om hans diktning. En veritabel
forskningsindustri har vuxit fram kring
honom.

Wallace Stevens var medveten om kvali-
teterna i den egna poesin och såg ner på fle-
ra av samtidens mest berömda lyriker, men
ingenting i hans brev eller anteckningar

**Elsie Stevens: slog
mynt av sin skönhet.**

tyder på att han ens i sin vildaste fantasi kunde föreställa sig det intresse som han kom att väcka efter sin död. Han höll fast vid tjänsten som försäkringsjurist och avböjde på gamla dar ett erbjudande om en ettårig gästprofessur i poesi vid Harvard. Han tackade nej därför att han befärade att firman efteråt inte skulle låta honom komma tillbaka, eftersom han hade hunnit bli över 70 år, den vid denna tid normala pensionsåldern.

Stevens fortsatte att arbeta som försäkringsjurist tills han blev 75 år. Sedan dog han. På sin dödsbädd kan han möjligt ha omvänts till den katolska tron. I varje fall finns ett rykte som säger detta. Hans dotter Holly och flera med henne anser att ryktet är helt gripet ur luften. Och Paul Mariani förklarar att man inte kan veta vem man ska tro på.

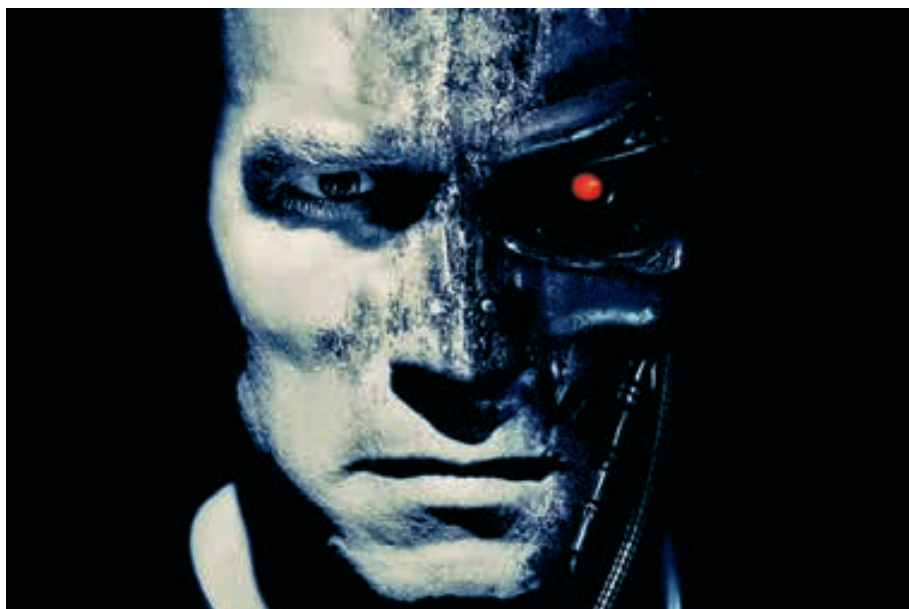
Vad vi kan veta är att Wallace Stevens såg poesiskrivandet som huvudsakligen individualterapeutiskt. Genom orden och i fantasins värld sökte han kompensation för den tristess som livet åsamkade honom, såväl i arbetet som i äktenskapet. Hans poesi formar sig till en virtuos jubelsång över poesins kompensatoriska kraft. Det är antagligen just därför som han tar så lekande lätt på alla de filosofiska idéer som passerar revy i hans dikter och som han utan att blinka motsäger från den ena dikten till den andra. Varje tanke tycks för honom vara intressant bara så länge den är poetisk och kan utgöra en eggelse för stunden, så länge den kan skingra tankarna och locka dem till välljudande ordslingsor som ger momentan frid och en själens stillhet i ett annars alltid närvarande kaos. Han uppfattade sig själv som en "connaissanceur of chaos" och såg som sin poetiska uppgift att så trankilt som möjligt styra "the chaotic flux".

En vice vd på ett stort amerikanskt försäkringsbolag som håller sig med ett så extravagant estetiskt program för sin lyrik kommer kanske att kunna gäcka varenda levnadstecknare han får på halsen. Mer än om något annat påminner han oss nämligen om Magrittes ansiktslösa farbröder i plommonstop. ✿

Tommy Olofsson

**THE WHOLE HARMONIUM
THE LIFE OF
WALLACE STEVENS
PAUL MARIANI
Simon & Schuster 2016**

Terminator: döden för tre miljarder människor.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Maskindrömmar

FRAMTID

Den 29 augusti 1997 fick det militära datasystemet *Skynet* ett självmedvetande, efter att ha varit aktiverat i bara några veckor. Det exponentiella lärandet var avgörande för att åstadkomma självmedvetande, och när det väl uppnåddes fanns det ingen väg tillbaka. De operatörer som desperat försökte stänga av *Skynet* förvärrade bara situationen, eftersom systemet uppfattade det som en attack mot sin existens och i självförsvar startade ett kärnvapenkrig mellan Ryssland och USA. Tre miljarder människor dog under den så kallade domedagen – *Judgment Day*.

De science fiction-bevandrade vet att ovanstående utgör handlingen i filmen *Terminator*. Det finns en uppsjö av mer eller mindre skrämmande filmer om självmedvetna robotar, som exempelvis *I, Robot* eller *Chappie*. Eftersom jag har skrivit en avhandling och en populärvetenskaplig bok om robotar med fokus på filosofiska aspekter, har jag intervjuats i olika sammanhang och fått svara på frågor om huruvida självmedvetna, eventuellt illasinnade robotar kan bli verklighet, och i så fall när. Frågorna avrundas ofta med oroliga konstateranden att det hela låter väldigt otäckt. Tänk om robotarna tar våra jobb och förintar oss? När det gäller den typen av spekulationer saknar jag som filosof säkra svar.

Någon som däremot har gjort ett

grundligt försök att besvara frågor om framtidens robotar är Robin Hanson, docent i nationalekonomi vid George Mason-universitetet i USA och forskare vid Humanity Institute of Oxford University. Med en doktorsexamen i samhällsvetenskap (*social science*), examina i fysik och filosofi samt nio års erfarenhet av forskning inom artificiell intelligens torde han vara ovanligt lämpad att berätta om hur en värld där robotar tagit över kan komma att se ut.

Hanson tror inte att det är robotar med artificiell intelligens som kommer att utvecklas separat – han menar att det kommer att ske så kallade hjärnöverföringar, *brain emulations*, där en mänsklig hjärna kopieras och förs över till en dator, något han tror kan bli verklighet om ett sekel. Hanson använder teorier och trendprojektioner från ett flertal ämnen för att skapa en trovärdig och detaljerad bild av hur en värld med *ems* – *em* är benämningen på "varelser" med överförda hjärnor – kommer att se ut.

En specifik hjärnas cellegenskaper och kopplingar scannas in, varpå en datamodell som processar signaler på samma sätt byggs och implementeras virtuellt eller i en robot. De första scanningarna kommer enligt Hanson troligen att göras av sådana som fryst ner sina hjärnor och låtit dem förvaras i flytande nitrogen. 2 000 personer som fortfarande lever har arrangerat så att de ska bli cryogeniskt frysta, bland andra Hanson själv. >>

Ems reproducerar sig genom att göra exakta kopior som kommer ihåg samma saker och har exakt samma färdigheter och personlighet, men som skiljer sig åt efter det att de har kopierats och fått andra upplevelser och erfarenheter. I början kommer urvalet av mänskliga hjärnor att göras bland vuxna personer som är framgångsrika och begåvade, vilket enligt Hanson kommer att leda till en överrepresentation av exempelvis judar, homosexuella män och homosexuella kvinnor (!). Här ser vi ett exempel på de spekulationer som boken är full av.

Hanson menar att *em*-modeller inte behöver reproducera de aspekter hos hjärnor som inte substantiellt bidrar till att sända ut signaler som svar på inkommande stimuli och att de inte behöver reproducera *icke-signal-aspekter av medvetande*. Dessa *icke-signal-aspekter* av medvetande tolkar jag som upplevelsen att vara ett "jag", vilket jag strax återkommer till. Enligt Hanson kommer *ems* att ge intryck av att de hör, känner och tänker, men eventuellt är de inte "sant med-

"Vad händer när man inte har någon kropp? Blir den hjärna som kopieras och placeras i något icke-biologiskt något helt annat?"

vetna" (*truly conscious*) – de "pseudo-hör", eller "pseudo-känner". Detta leder oss in på medvetandefilosofi, men eftersom Hanson menar att medvetande spelar en liten roll inom de teorier från fysik, ingenjörskonst och samhällsvetenskap som han använder som bas för sina förutsägelser, och eftersom han vill fokusera på det som har blivit försummat, bortser han från frågor om *ems* medvetande för att istället fokusera på sociala implikationer och vilken sorts liv *ems* kommer att leva.

Här kommer min främsta invändning mot boken. Att inte diskutera medvetande gör att bokens trovärdighet faller, särskilt med tanke på hur extremt detaljerat Hanson beskriver *ems* önskan att exempelvis ha sex, romantiska förhållanden, status, makt och att undvika pinsamheter och sådant som inte är estetiskt tilltalande. De kommer att vara optimerade, glada, tålmodiga och fredliga arbetsnarkomaner, de kommer att vara religiösa och gifta – samt tacksamma gentemot dem som möjliggjorde deras existens. Men för att påstå sådana saker har Hanson nog utgått från att de har ett medvetande på samma sätt som människor. Många av dessa drivkrafter och egenskaper härrör sannolikt från den mänskliga, biologiska kroppen. Att inte problematisera och diskutera detta är en stor brist.

Digital hjärna: tänker den på sex?

Inom medvetandefilosofin finns det olika synsätt på vad det är att ha ett medvetande. Descartes menade att ett medvetande är lika med en odödlig själ, som är av en annan substans än kroppen – substansdualism. Behaviorismen ser medvetandet som beteende. Fysikalismen sätter likhetstecken mellan medvetandet och hjärnan. Man kan också se medvetandet som en dator. Det kommer in indata som behandlas och ut kommer utdata. Något

som krävs för att ha ett medvetande är mentala tillstånd, som trosföreställningar (*beliefs*) och önskningar (*desires*).

Turingtestet går i princip ut på att om en maskin kan bete sig som om den kan tänka, så ska man se på den som om den har inre tillstånd som kan producera detta "simulerande" beteende. Testet, från 1950, är Alan Turings och syftet är att stödja hans påstående att maskiner kan tänka i relevant mening (och visa intelligens). Turings idé är att man bör se exempelvis tankar utifrån vad de har för *funktion* i ett visst system. Om något – i det här fallet interna tillstånd av något slag – verkar fungera på samma sätt som (mänskliga) tankar, så ska dessa interna tillstånd anses vara tankar. Det spelar ingen roll hur de är konstruerade eller vad de består av. Detta sätt att se på interna tillstånd kallas ibland *funktionalism*. Det innebär alltså att man utgår från vilken funktion tillståndet har, snarare än hur det verkligen är beskaffat.

Om något verkar fungera som en mänsklig tanke, så kan man anse det vara en tanke. Den mest kända kritiken mot detta är filosofen John Searles tankeexperiment *Det kinesiska rummet*. En dator är placerad i ett rum. Datorn är försedd med en översättningsmanual. En person

som kan kinesiska stoppar lappar med frågor på kinesiska genom en lucka i rummet. Datorn i rummet bearbetar dessa frågor med hjälp av manualen och skickar sedan ut svaren, även de på kinesiska, genom en annan lucka. Frågeställaren skulle antagligen tro att den eller det som sitter inne i rummet förstår kinesiska. Men Searle menar att maskinen egentligen inte förstår – att det inte handlar om någon genuin förståelse. Om det finns förståelse är den syntaktisk – mekanisk skulle man kunna säga, snarare än semantisk. Semantisk förståelse är den typ av förståelse vi människor anses ha och innebär att man förstår *meningen* i något. Det är inte bara ett or och nollor, indata och utdata. Searle menar alltså att maskiner inte kan ha verklig förståelse.

Jag tolkar det som att Hanson utgår från ett funktionalistiskt synsätt, och en sådan grundpremiss kunde kanske vara acceptabel om boken inte var så belamrad med mer eller mindre fantastiska spekulationer där hoppen från teorier till detaljer om *ems* inre liv ofta blir galaktiska. Dessutom skriver han faktiskt att *ems* har en själ (sidan 106) – hur nu det skulle gå till, eftersom han ju inte anser att emulationen behöver reproducera "icke-signal-aspekter av medvetande". Även om en själ ändå skulle kunna uppstå är det märkligt att inte diskutera det. Att *ems* skulle sakna medvetande och därför inte kunna känna eller erfara något, "*seems very unlikely to me*", skriver Hanson och poängterar att ämnet ligger utanför denna bok.

Problemet med Hansons bok rör framför allt mänskliga drivkrafter i termer av både önskningar och drifter. Vad kommer att driva dessa *ems*? Vad händer när man inte har någon kropp? Blir den hjärna som kopieras och placeras i något icke-biologiskt något helt annat? Någon som inte har en biologisk kropp saknar ju förmodligen drivkrafter att hitta föda, och utan sexdrift inget sökande efter sexpartners. Hanson nämner visserligen att även hormoner ska kopieras, men hur fungerar syntetiska hormoner i en artificiell kropp? Kan man överföra psykiska sjukdomar, eller kanske radera schizofreni från en för övrigt briljant person, innan den kopieras till en dator?

När Hansson ändå har tagit upp så många detaljer som inte är riktigt underbyggda hade boken vunnit på fler exempel för att göra *em*-världen mer levande och boken mer underhållande. Han hade också kunnat ge plats till att diskutera fler filosofiska aspekter. Om ett helt avsnitt kan ägnas åt i hur stor utsträckning *ems* kommer att svära, borde man ha kunnat lägga till några sidor om medvetande, identitet och moralfilosofi.

Han säger att arbete, reproduktion och levnadsförhållanden hos *ems* mer än idag bestäms av *effektivitet*. Betyder det att nyttofilosofin – utilitarismen – skulle regera i *emvärlden*? Han nämner faktiskt utilitarism och medger att om *ems* inte var medvetna, skulle *emvärlden* vara fruktansvärd enligt den hedonistiska utilitarismen – men lägger snabbt till att han alltså inte finner det troligt.

Jag hade också föredragit en annan struktur. Det dröjer innan man får reda på hur det går för människorna när *em*-världen är ett faktum. Enligt Hanson kommer några människor att finnas kvar och vara relativt rika, eftersom de lever på räntor och avkastningar. Få människor kan dock arbeta i *emvärlden*, eftersom vi är så långsamma och inkompetenta. Frågan är vad människorna säger om att bli marginaliserade – att ha låg status och betala höga skatter till *ems*, vilket Hanson menar att vi kommer att göra.

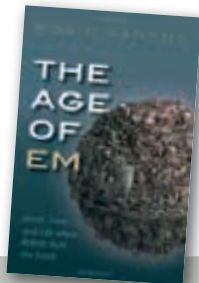
Det tidsmässiga glappet från de första *emen* till dess att de har tagit över och människorna är en liten nedvärderad minoritet beskrivs inte. Kommer människorna att tillåta detta – och kan de tillåta det? Under avsnittet om krig hade det varit intressant att läsa om ett eventuellt krig mellan människor och *ems* snarare än spekulationer om krig mellan *ems*. Hanson hoppar alltså inte bara över den mest intressanta filosofiska diskussionen, utan också den mest intressanta tidsperioden.

Det enda som blir kvar för människorna blir kanske att påta i trädgårdslandet. Men eftersom mycket av det som människor uppfattar som roligt handlar om det absurda i att vara människor, kanske den sista mänskliga bastionen blir just humor. Kanske kommer komediklubbarna att frodas i den lilla människokolonin.

Kanske tar vi tillbaka jorden genom roliga filmer som skapar *syntax error* i *em*-hjärnorna.

Nudge nudge. 🍀

Linda Johansson

THE AGE OF EM
WORK, LOVE AND LIFE
WHEN ROBOTS RULE THE
EARTH
 ROBIN HANSON
 Oxford University Press 2016

Tyska tv-serien *Heimat*: döpt med omsorg.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Hem till byn

IDÉHISTORIA

När man befattar sig med tyskt kultur- och tankeliv stöter man allt emellanåt på olika tyska ”urord”, ett slags nationellt laddade ord kopplade till föreställningar om specifika värden. *Innigkeit* (innerlighet) och *Weltschmerz* (världssmärta), *Sehnsucht* (längtan, trånad) och *Gründlichkeit* (grundlighet) är exempel på glosor som generellt har en alldeles särskild andemening för tyskarna och som återspeglar vad man uppfattar som en just tysk mentalitets mångfacetterade yttringar. De här orden finns visserligen också på alla andra språk, men då vanligen utan de signifikativa konnotationer som tysken gärna associerar dem med. Inget av dessa urbegrepp är emellertid mer känsloladdat och sammansatt än *Heimat*. Svenska motsvarigheter (hem, hemtrakt, hemland) säger ingenting om den klang och de närmast översinnliga innebörder som detta ord haft och i viss mån ännu har för tysken i gemen. Filmregissören Edgar Reitz visste precis vad han gjorde när han döpte sin omfattande och numera klassiska tv-serie till *Heimat* (*Heimat*, *Die zweite Heimat*, *Heimat 3* och *Die andere Heimat*).

Att ha en känslomässig bindning till sina barndomstrakter är förstås inte något som utmärker just tyskar, men just deras särskilt starka böjelse för och innerliga relation till begreppet *Heimat* har framför allt historiska motiv. Under århundraden var ”den lilla världen” (familjen, gatan, byn,

trakten) för många tyskar den enda stabila identifikationspunkten i livet. Detta till följd av att de olika tyska småstaterna eller regionerna var underkastade ständiga och oförutsebara växlingar, där en feodaltheres giftermål eller arvskiftet efter någon småfurste kunde räcka för att hela trakten plötsligt skulle ingå i en helt ny politisk enhet. Långt in på 1800-talet fanns det för flertalet tyskar inga möjligheter till politiskt inflytande och därför heller ingen anledning för folk i allmänhet att på djupet svära trohet till någon särskild regent eller regim. I hembygden, däremot, kunde kyrkoförsamlingen, gillet eller den lokala föreningen i brist på en sammanhållen nationalstat fungera som något slags garanti för livets beständighet.

Denna ordning utmanades när industrialiseringen nådde Tyskland (betydligt senare än på andra håll i Europa) och många tvingades lämna sina hemtrakter för att hitta arbete på annan ort. Beroendeförhållandet till fädernebygden tog man dock med sig, och det tenderade rentav att förstärkas med avståndet. Så är *Heimat* i det tyska medvetandet alltså inte bara en rent geografisk realitet, utan också och framförallt en outplånlig symbol för trygghet och förhålligad barndom. Kulturhistoriskt är *Heimat*-begreppet präglad av romantiken som idérörelse, och än idag är det framförallt stämningsrika och storslagna landskap som förknippas med ordet. Men eftersom den tyska provinsen sällan är rena naturlandskap, utan successivt framväxande kulturlandskap

>>

Martin Heidegger: hyllade livet på landet.
FOTO: GETTY IMAGES

med för regionen specifika "stamidentiteter", framträder *Heimat* som en sluten liten värld med sin alldeles egna oersättliga historia. Det var först när nazisterna började blanda ihop *Heimat* med det mer lystna *Lebensraum* (livsrum) som det förstnämnda blev en problematisk benämning som plötsligt också associerade till aggressivitet och herravälde.

Att skriva om begreppet *Heimat* är alltså något annat än att skriva om ord som "sol, fågel eller kaka", framhåller nu författaren Eberhard Rathgeb i sin nyutkomna tanke- och essäbok *Am Anfang war Heimat* (I begynnelsen var Heimat). Undertiteln, *Auf den Spuren eines deutschen Gefühls*, signalerar just de utpräglade tyska tankeanknytningarna till ordet.

"Det är överflödigt att räkna upp vad denna bok inte är, men det rör sig hur som helst inte om någon tysk kulturhistoria", är Rathgeb inledningsvis mån om att påpeka. Istället förvandlar han sin studie till en personlig betraktelse över *Heimat*-begreppet genom att utgå från sin egen familjs livshistoria. Hans far, berättar han, blev medveten om att han alls hade ett *Heimat* först när han som liten pojke 1929 tvingades lämna detsamma. I sitt nya hemland, Argentina, talade han aldrig om de här tankarna och känslorna med övriga familjemedlemmar.

Fyra decennier senare, när fadern åter flyttar tillbaka till Tyskland (tillsammans med den i Buenos Aires födde Eberhard), upprepar han lugnt och bestämt att detta är hans *Heimat*. Den unge sonen, som dittills främst förknippat Tyskland med Hitler, kriget och Förintelsen, förstod inte vad

fadern talade om när denne bekräftade sitt liksom självklara samförstånd med allt som omgav dem i de nygamla hemtrakterna. "Hans *Heimat* sammanföll i strikt mening inte med de tyska nationsgränserna. Det var *det tyska* som var hans *Heimat*, och vad han än avsåg med detta manifesterade det sig på ett karakteristiskt vis som han kände en stark dragning till." Fadern vittnade här intuitivt om *Heimat* som ett känslotillstånd snarare än en geografisk plats.

Rathgeb's bok har alltså snarare sporrats av familjemotiv än av någon övergripande tysk kulturhistoria. Det rent privata stoffet har likafullt resulterat i en intellektuell utflykt i *Heimat*-föreställningarnas idéhistoriska yttringar, inte minst genom en lång rad återkommande namn som på olika vis behandlat begreppet som tillhörighet, exil, hemkomst och identitet: Hannah Arendt och Martin Heidegger, Goethe och Heine, Kierkegaard och Thomas Mann, Rahel Varnhagen och Stefan Zweig.

Lika viktiga i sammanhanget är deras antiintellektuella motpoler – Hitler, Himmler, Goebbels och Göring – som

"Så är Heimat i det tyska medvetandet framförallt en outplånlig symbol för trygghet och förhärligad barn-dom."

ju var uppfyllda av idén om "den tyska anden". Vad hade blivit av dem, undrar Rathgeb med kontrafaktisk idealism, om de som skolpojkar hade bott ett år i Frankrike, Spanien eller USA? Om de efter studenten hade valt att åka utomlands, till Namibia, Chile, Ryssland eller Kina, för att studera och arbeta där, lära känna landet och folket? Men, nej, de blev sittande hemma och grävde ner sig, och eftersom de inte var några filosofer förblev de tyska i ordets mest inskränkta mening. "Allt de gjorde, tänkte och drömde måste framträda som en utgjutelse av den tyska anden, som ren och ärbar dväljdes i dem som en källa i berget."

Det var förvisso inte nazisterna som kom på idén om den tyska anden – såväl nationalfilosofen Herder som systemfilosofen Hegel hade tidigare varit inne på folksjälstanken – men de var däremot ansvariga för föreställningen att denna ande till varje pris måste hållas ren från allt "icke-tyskt". I ett kapitel med just rubriken *Den tyska anden* gör Rathgeb upp med en rad ur-begrepp (såsom det tyska

språket, mystiken och det esoteriska, den tyska själen och den tyska bildningen) och undersöker mentalitetshistoriskt hur filosofer, diktare och intellektuella förhållit sig till de här olika fenomenen.

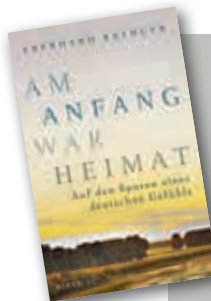
Efter kriget var tanken på "den tyska anden" som folkets egentliga hemvist inte längre möjlig. Men särskilt en filosof, Martin Heidegger, höll fast vid idén om *die Heimat* som ett slags existentiell grundsten. I sin berömda skrift *Vara och tid* beskriver han en möjlig väg tillbaka till den sanna och konkreta närvaron i tillvaron, bortom det moderna massamhällets fragmenterade yttringar. "Heidegger varken glömde eller förnekade att han var uppvuxen i en by, tvärtom lyfte han tydligt fram sin bakgrund på vars mark han ställde sin filosofi mot framstegstanken", skriver Rathgeb.

Visserligen problematiserar han det faktum att Heidegger tog parti för Hitler, och sätter detta ställningstagande i relief till hans filosofi, men Rathgeb är här snarare intresserad av tankebyggarens återupprättande av *die Heimat* som fenomen och livsval. Mot detta väver han i bokens fortlöpanne resonemang – och mot bakgrund av faderns och hans egen erfaren-

het av exilen – in vårt eget samtida Europa med dess tilltagande flyktingströmmar, och filosoferar om vad som skiljer dagens tyskars relation till begreppet *Heimat* från krigsgenerationens.

Förtjänstfullt kommer han till slutsatsen att *Heimat* som känsla och livshållning numera håller på att frigöra sig från nationstanken. Rathgeb påminner om att var femte tysk idag – alltså drygt 16 miljoner människor – har utländsk bakgrund. "Ingen skulle vilja leva utan ett *Heimat*, och om man förlorat ett kommer man att försöka hitta ett nytt där de berövade och vilseledda känslorna åter igen kan få ro." ✨

Martin Lagerholm

**AM ANFANG
WAR HEIMAT, AUF
DEN SPUREN EINES
DEUTSCHEN GEFÜHLS**
EBERHARD RATHGEB
Blessing Verlag 2016

Skotten i Sarajevo: Gavrilo Princip låg bakom.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Balansrubbingar

HISTORIA

K nappast något århundrade i vår historia har börjat så olyckligt som det tjugonde. Lite mer än ett decennium in i det nya seklet utbryter det första av de två blodigaste krig mänskligheten har utkämpat – det första världskriget. Kriget varar under ofattbar manspilan i fyra år, varefter en fred sluts i Versailles 1919, där de segrande makterna dikterar extremt hårda villkor för den förlorande sidan. Man nöjer sig inte med att bestraffa Tyskland med landavträdelser och ett enormt krigsskadestånd. Traktaten utpekar också Tyskland som den part som börjat kriget. Det är med andra ord en fred som präglas av hämndlystnad och som genom sina villkor bäddar för ett nytt krig, ett revanschkrig, där Tyskland söker att inte bara återupprätta sin ära och återta sin maktposition, utan även en gång för alla förskjuta den europeiska maktbalansen till sin fördel. Det nya kriget startar i september 1939, pågår i sex år och innebär ett blodbad som får det första krigets lidande att förblekna vad gäller brutalitet och ondska.

Om dessa båda krig har det skrivits hyllkilometer. Litteraturen och källmaterialet är alltför omfattande för att kunna överblickas, i varje fall av en enskild forskare under en livstid. Enorma forskningsprojekt har sjuösatts i mängder av länder för att reda ut orsakerna till dessa båda

världsbränder, deras förlopp och dynamik, liksom för att klarlägga själva skuldfrågan.

I alla dessa frågor råder numera i stort sett enighet inom den historiska forskningen. Därför undrar jag, när jag slår upp Ian Kershaws nya bok *To Hell and Back*: Vad mer finns att säga? Svaret är, visar det sig efter en genomläsning av den digra luntan, ingenting. Kershaw avslöjar inga nyheter. Han har inte grävt fram några hemligheter ur arkiven. Det har heller inte varit hans avsikt. Den har istället varit att ge ett samlande och översiktligt perspektiv, en sammanhängande bild av det tidiga 1900-talets vanvett. Men inte heller på den punkten är hans insats ny eller banbrytande. Flera verk har redan skrivits på detta tema. Såväl Eric Hobsbawns *The Age of Extremes* som Tony Judts *Postwar* behandlar åtminstone i stora drag samma problematik.

Ä r då Kershaws nya bok ett överflödigt inlägg i en diskussion som redan har svämmat över? Kanske ändå inte. Vinkeln i skildringen av det olyckliga 1900-talet är kanske inte ny, men den har ett fokus på de stora krigen som är litet speciell genom att den uttryckligt sammanfogar dem till ett enda stort ödesdrama. Kershaw tvekar inte att se dem som sprungna ur samma geopolitiska situation. I korthet kan man säga att han ser andra världskrigets extrema urladdning som en direkt fortsättning på det första krigets oavslutade uppgörelse. Kriget 1914–1918 löste inte problemen

med den dåtida europeiska maktbalansen. I själva verket komplicerade det ytterligare en redan spänd situation och lade därmed grunden för andra världskrigets ofattbara grymhet.

I min historiska lärobok i realskola och gymnasium stod det med stora och tydliga bokstäver att det första världskriget startades av den serbiske nationalisten och terroristen Gavrilo Princip och mordet på den österrikiske ärkehertigen och tronföljaren Franz Ferdinand i juni 1914. Min annars inte särskilt humoristiske historielärare brukade med enfass tillägga att Princip utförde sitt mord av principiella skäl. Det var säkert alldeles korrekt, men att mordet skulle ha utlöst kriget är ändå att lägga en orimlig börda på den stackars Princip's axlar. Han sköt ärkehertigen, men liknande terrorhandlingar hade skett tidigare utan att de lett till världskrig. Orsaken till att just detta mord ledde till ett europeiskt storkrig var snarare att den europeiska maktordningen vid den tidpunkten redan var överansträngd. Ingen av Europas stormakter var nöjd med sin sits i det ständigt pågående ränspelet. Alla längtade efter och hoppades på att en våldsam konfrontation skulle rensa bordet och öppna vägen för en ny ordning byggd på verkliga styrkeförhållanden.

Det var denna förhoppning som utlöste det diplomatiska spel som på bara några veckor eskalerade till en situation där kriget blev oundvikligt. Europas maktstruktur var under tidigt 1900-tal delad mellan en rad inbördes fientliga imperier, som stred om såväl europeisk som global dominans. Dessa båda ambitioner var vid denna tidpunkt i stort sett desamma. Europa var den dåvarande världens centrum och den som härskade i Europa härskade också indirekt i resten av världen.

De imperier som brottades med varandra var det brittiska, det största och mest framgångsrika koloniala imperium som funnits, det franska, ett något mindre kolonialt imperium, och de ryska, österrikiska och osmanska rikena som alla var rent kontinental makt. Till dessa hade efter sitt enande 1870 sällat sig ännu en kontinental makt med stora imperieambitioner och en betydande militär kapacitet, nämligen Tyskland. Alla dessa stater hade levt i fred med varandra under i stort sett hela slutet av 1800-talet. Visserligen hade det förekommit sammanstötningar, som exempelvis det fransk-tyska kriget 1870, men det hade liksom Krimkriget varit avgränsade uppgörelser som inte äventyrade den europeiska ordningen i dess helhet.

Första världskriget blev unikt eftersom det snabbt, under några juliveckor, utvecklades till en konflikt som drog in samtliga

>>

europiska stormakter. I alla de länder som kastade sig i strupen på varandra i början av augusti 1914 motogs krigsförklaringarna med jubel och hänförelse, unga män strömmade till under fanorna i tusental och marscherade under sång och omgivningens bifall mot fronten. Ingen tycks ha annat de färor som de skulle tvingas uthärda de kommande fyra åren.

Att gemene man inte kunde föreställa sig det kommande krigets ohygglighet är måhända förståeligt. Det kan emellertid inte ha gällt för de politiska och militära eliter som fattade besluten. Trots 1800-talets långa fred hade man ändå sett prov på vad det moderna kriget innebar. Såväl det amerikanska inbördeskriget som det fransk-tyska kriget hade tydligt visat den nya vapentechnologins närmast ofattbara eldkraft och mördande effektivitet. Det kan inte ha varit okänt för de ledande politikerna att det krig de nu gick in i skulle kräva den unga generationens blod. Å andra sidan tröstade de sig med att de moderna vapnen säkerligen skulle göra kriget till en kort process och alla räknade med att det skulle vara över till jul.

Så blev det inte. Kriget drog ut på tiden, ingen av de stridande makterna lyckades åstadkomma ett genombrott och soldaternas förmåga att uthärda det outsägliga lidandet vid de stillastående fronterna överträffades endast av generalernas förmåga att envist framhärda i sin brist på realism. Fram till 1900-talets båda världskrig hade de europeiska krigerna mestadels varit relativt kortvariga. Man drog i fält, levererade batalj, summerade situationen, sökte fred och betalade nederlag med landavträdelser.

Världskrigen följde ett annat mönster och en annan logik. De handlade inte bara om maktbalans och territorier, utan om framtiden och hur den skulle gestaltas. Krigerna kom därför att laddas med ett ideologiskt sprängstoff som verkar ha gjort varje eftergift, varje fredsförhandling otänkbar. Krigerna måste föras till "the bitter end", den ena sidans villkorlösa kapitulation. Framtiden kunde inte lämnas åt slumpen, kunde inte förbli oavgjord. Den måste vinnas för kommande släktled även om den nu levande generationen måste offras.

Förmodligen var det detta perspektiv som dikterade de drakoniska fredsvillkoren. Man har velat förhindra varje möjlighet till återgång. Den framtid man lidit sådan fasa för att vinna och säkra fick inte äventyras. Alla vägar bakåt måste tillslutas hermetiskt, och det trodde man sig göra i Versailles. Resultatet blev det mot-

Röd fana över Berlin: det kostade blod.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

sätta. Tjugo år senare drabbades Europa och världen av samma konflikt, men denna gång med ett fördubblat raseri och en fördjupad komplexitet. Vad som varit nationella motsättningar och nationell ära skruvades upp till raskonflikter och raskamp. Nu gällde det inte bara att besegra andra nationer, utan att krossa och utplåna hela folkslag. Det nazistiska kriget följde på sätt och vis linjen från första världskriget. Tysklands framtid kunde inte byggas som ett kolonialt imperium. Den platsen var redan upptagen. Tyskland måste bli ett kontinentalt imperium och helst det enda kontinentala imperiet. Det tyska folket måste skapa sig ett livsrum, sin framtid och sin överlevnad. Det kunde bara ske på bekostnad av andra folks och rasers framtid och överlevnad.

Framför allt ansåg Hitler och hans anhängare att det livsrummet bara kunde vinnas genom att undantränga och utplåna de slaviska folken i öster, och andra världskriget är väsentligen ett krig i öster.

"Kershaw ser andra världskrigets extrema urladdning som en direkt fortsättning på det första krigets oavslutade uppgörelse."

Det är här de stora förintelseslagen äger rum och det är också här som kriget drivs bortom vanvettets gräns. Kershaw visar att Hitler med anfallet på Sovjetunionen avsåg att inte bara erövra landområden. Han planerade även att utrota hela folkslag för att skapa plats åt kommande tyska släkten. Således tänkte han sig att göra Ukraina fritt från ukrainare, och självfallet önskade han sedan fortsätta med Ryssland och ryssarna. Det nazistiska projektet är i sin megalomana målsättning och i sin moraliska cynism omöjligt att förstå annat än som en kollektiv psykos, eller ett mentalt tillstånd där realiteter och förnuft suspenderats för en självupptagenhet bortom ont och gott.

Den rasistiska och nationalistiska ideologin följde en egen logik som sade att för att segra och skapa det nödvändiga livsrummet måste den egna nationen renas och rensas från alla främmande folkelement. Det var därför nödvändigt att rensa den ariska, tyska rasen från den smygande infiltration som judenheten utgjorde. Judarna var av ett annat slag, med ett annat blod och med en annan arvsmassa än den ariska. Judarna och romerna utgjorde därför ett slags ohyra som samhället måste göra sig kvitt. På denna uppgift offrades oändliga resurser, även när kriget gick allt sämre och all kapacitet egentligen behövdes till armén och rikets försvar.

Två frågor som jag alltid har ställt mig när det gäller andra världskriget är, för det första, hur Tyskland kunde skörda så lysande framgångar under krigets första år. 1941 var i stort sett hela Västeuropa under tyskt herravälde. På varje avsnitt hade de västliga makter som stått Tyskland emot under det första kriget strukit flagg och fallit till föga. Kvar var bara England och frågan tycktes bara vara när Tyskland ansåg det värt besväret att knäcka det lilla öriket.

Orsaken till västmakternas svaga insats i början av kriget, deras tvekan att sätta hårt mot hårt redan under de förhandlingarna som blev krigets ouvertyd, då Hitler drog dem vid näsan genom sitt dubbelspel, kan bara förstås mot bakgrund av lidandet under det första kriget. Det fanns knappast ett hem i England eller Frankrike där inte spiselhyllan pryddes av fotogra-

fier på en eller ett par stupade söner från det stora kriget 1914–1918. Det var denna ständiga påminnelse och djupa sorg som skapade västmakternas tvekhägenhet och mjukhet inför Hitlers maktspråk.

Tyskland hade visserligen lika många stupade söner och sörjande föräldrar, men det finns en skillnad mellan segraren och förloraren i ett krig. För tyskarna fanns alltid motvikten att freden varit orättfärdig och att skulden som lagts på nationens axlar var orimlig. Därför fanns hos det tyska folket en större beredskap att söka revansch. Segrarmakterna kunde sitta nöjda med det resultat som de uppnått och de ville till varje pris undvika att krigets resultat ödelades.

För det andra är frågan huruvida västmakterna, och då inkluderar jag också USA, på egen hand hade klarat av att besegra Tyskland. Förvisso hade USA enastående och överlägsna ekonomiska och industriella resurser, men jag är tveksam till om de hade räckt. Kanske kunde även kriget i Europa ha slutat med en eller ett par atombomber. Det är omöjligt att veta. Kanske hade Tyskland hunnit först med bomben om det inte hade öppnat den ryska fronten.

Det enda vi med säkerhet vet är att det var i öster som Tysklands arméer förblödde och dess resurser förödades. Ryssland bar en kolossal börda och betalade en blodskatt på omkring tio miljoner döda, kanske ännu fler. Hade den västliga kulturen uthärdat ett sådant krig och en sådan blodskatt? Englands, Frankrikes och USA:s förluster uppgick till knappt 2,5 miljoner soldater och deras länder lämnades jämförelsevis oskadda. För min del lutar jag alltmer åt uppfattningen att det krävdes en annan totalitär diktatur – en diktatur med en självhärskare som i likhet med Hitler saknade moral och samvete, men som var en beräknande maktrealist, för att krossa nazismen.

Hitler brukade berömma sig av att betrakta allt ”med en oerhörd, iskall fördomsfrihet”, ingenting kan vara mer vilseledande än den självsynen. Hitler var allt annat än iskall och fördomsfri. Han var motsatsen – impulsiv, emotionell och nostalgisk. Den av dåtidens mäktiga statsmän som var iskallt beräknande, om än inte fördomsfri så dock en maktrealist, var hans motståndare i öster, självhärskaren Josef Stalin. Denna skillnad fällde avgörandet i kriget i öster och det var här kriget avgjordes. Båda dessa autokrater var beredda att offra sina folk för segern, men när det gällde människor hade Josef Stalin så många fler att offra. Därför förblödde Tyskland på östfronten. Också Ryssland blödde, men här fanns oändligt mycket mer blod. ❦

Håkan Arvidsson

TO HELL AND BACK
EUROPÉ, 1914–1949
IAN KERSHAW
Viking 2016

Hollande går i kyrkan: lika barn leka bäst.

FOTO: BENOIT TESSIER / TT

Vi och vårt

INTEGRATION

När två religiöst inspirerade muslimska terrorister mördade prästen Jacques Hamel i en kyrka i Normandie genom att skära halsen av honom, var det inte första gången något sådant inträffat. Under inbördeskriget i Syrien har präster många gånger avrättats på samma vis och av samma anledning. Nytt var att det denna gång hände i Europa.

Den religiösa dimensionen har på olika sätt och av olika anledningar tonats ner i många av de analyser som har försökt förklara den IS-inspirerade terrorn. Dels beror det sannolikt på den hedervärda ambitionen att om möjligt undvika att en hel religion eller alla dess anhängare skuldbeläggs och att muslimfientliga röster gynnas. Dels har motivet kanske varit att inte erkänna den skiljelinje som IS och liknande rörelser vill dra mellan kristna och muslimer.

Men kristendomen och islam har en lång historia av ömsesidig fiendlighet bakom sig, och båda religionerna är

missionerande. Kristendomen innehar dessutom en majoritetsstatus och dominansposition i Europa, medan arabisk sunniislam åtnjuter samma ställning i Mellanöstern.

Missionsbefallning är till sin natur ett problem. De som är missionsobjekt måste naturligtvis ha fel, annars finns det ingen anledning att försöka omvända dem. Frågan är naturligtvis hur missionsobjekten övertygas om sitt oförstånd, eller om det ens finns ett utrymme för oliktydande om missionstanken ställs på sin spets. När två dominerande majoritetskulturer, som dessutom har en ömsesidig historia av misslyckade missionsinitiativ bakom sig, möts är det sannolikt att problem uppstår. Även om det skulle vara enklare om skiljelinjen i Europa gick mellan dem som vill leva i ett fritt, öppet och demokratiskt samhälle styrt av sekulära normer och dem som vill något annat, är det naturligtvis svårt för många att helt och hållet ignorera ett arv eller en identitet.

Religiös identitet tycks nämligen spela roll även bland de mest inbitet sekulära. Mångfaldsbarometern 2014 från Gävle

>>

högskola visar exempelvis att fientligheten eller motståndet mot islam delvis har med avståndet att göra. Attityder blir mer positiva till fenomen som ligger nära, geografiskt och idémässigt. Så för svenskar gäller först Norden, Europa och kristendomen. Mer negativa attityder framkommer när det handlar om Mellanöstern och islam.

Men frågan är om det går att bevisa att det i Europa finns reflexmässiga attityder bland sekulära människor som visar sig genom en mer positiv och inkluderande attityd till personer med ett kristet arv än till personer med ett islamiskt arv, vilket i sin tur skulle leda till olika typer av diskriminering. Eller är det snarare så att negativa attityder mot islam eller muslimer är rationella och baserade på dåliga erfarenheter eller en förståelig rädsla? Eller är muslimfientligheten ett påhitt av muslimer för att stärka den egna positionen i Europa?

2006 försökte Ian Buruma närma sig problemet utan att nämnvärt röra vid den religiösa dimensionen, då han sökte efter motiven till det bestialiska mordet på Theo van Gogh i boken *Mordet i Amsterdam*. Året därpå diskuterade professorerna Paul M Sniderman och Louk Hagendoorn relationerna mellan holländska muslimer och majoritetsbefolkningen i boken *When ways of Life Collide*. Där finns resonemang kring religionens betydelse för segregation eller misslyckad integration.

Nu har tre forskare klivit rakt in i detta myller av ouppklarade frågeställningar och fallgorpar för att försöka reda ut huruvida religiös identifikation har betydelse för diskriminering och misslyckad integration i Europa. I boken *Why Muslim Integration Fails in Christian-Heritage Societies* går de systematiskt igenom sin forskning och presenterar resultaten.

I en så känslig och komplicerad frågeställning krävs att metoderna utesluter varje risk för missförstånd. Genomgången av hur testgrupperna ser ut, hur det valts ut, vad det är för frågor som ställts eller hur de olika spelen ställts upp, beskrivs i minsta detalj. Noggrannheten och transparensen är övertygande. För varje nytt avsnitt förklaras i detalj hur uppställningarna görs för att orsakssambanden ska kunna isoleras. Inget lämnas åt slumpen. Testgruppen av till Frankrike invandrade muslimer och kristna har senegalesiskt ursprung, och valet av människor från Senegal förklaras detaljerat. För att kunna fastställa huruvida kristna med ursprung i Frankrike diskriminerar andra på grund av deras religiösa tillhörighet, måste de kunna förhålla sig till kristna och muslimer med samma geografiska ursprung och bakgrund.

Men det är inte bara testgruppens betydelse som förklaras detaljerat. Långa

Franska muslimer ber i Paris: vem sköter jobbet? FOTO: GODONG/GETTY IMAGES

avsnitt motiverar uppställningarna och frågorna i de olika spel som tydliggör attityder och förhållanden. Den mest illasinnade läsaren måste verkligen anstränga sig för att hitta någon lucka i resonemangen. Det är en av bokens många förtjänster. En annan är att forskarna gör skillnad mellan vad de kallar för rationell misstänksamhet och irrationellt ogillande. Det är nämligen inte rimligt att enkelt avfärda förståelig osäkerhet eller rädsla som rasism. Inledningsvis vill de dock veta om det ens förekommer irrationellt ogillande av muslimer för att dessa är muslimer, eller om ogillandet av muslimer där det förekommer endast är baserat på vad forskarna kallar för rationell misstänksamhet.

Mötet mellan kristna och muslimer i Europa är nu och i framtiden ofrånkomligt. Målsättningen med hela studien är att finna lösningar där problem har uppstått. En tydlig bild av vad det är som leder till diskriminering eller marginalisering av muslimer i Europa är det första steget mot ett resonemang kring vilka åtgärder som måste vidtas för att lösa problemet.

Påpekandet att upptäckten av trender eller attityder inom forskning inte säger något om alla i den grupp det forskas om kan inte upprepas nog ofta. Det finns således alltid undantag och individer som inte passar in i mönstret. Men det går inte heller att i varje mening reservera sig. Den som vill missförstå det som skrivs kommer naturligtvis att göra det oavsett hur många gånger reservationen upprepas. Trots det

är det viktigt att identifiera trender, inte minst om dessa får negativa konsekvenser för människor inom vissa grupper.

Forskarnas undersökning visar att vad som avgör förhållningssättet till omgivningen hos kristna fransmän är när allt kommer omkring religiös tillhörighet. Sedan det sociala avståndet har etablerats och den religiösa tillhörigheten finns kvar som enda skillnad, favoriserar kristna fransmän andra kristna före muslimer, även om de senare varken innebär något hot eller något annat problem. Det innebär en reaktion som enligt forskarna ligger inom ramen för irrationellt ogillande.

Opinionsundersökningar gjorda i Europa år 2012 och 2013 visar att mellan 47 och 51 procent av befolkningen i olika länder ser islam som ett hot. Därtill kommer undersökningar som visar ett mindre förtroende för muslimer än för andra minoritetsgrupper som sikher, hinduer eller judar. Således fastställs i boken att det finns ett irrationellt motstånd i Europa mot muslimer även när dessa inte innebär något hot eller kan anses utgöra något problem.

Men författarna konstaterar också att det inte bara förekommer irrationellt ogillande från den kristna franska majoritetsbefolkningen. Forskarna fastställer nämligen att många muslimer i Frankrike ofta beter sig på ett sätt som leder till rationell misstänksamhet, vilken framträder i statistik som påvisar diskriminering mot muslimer. Diskrimineringen leder till att muslimer får svårt att ta sig in på arbets-

marknaden, vilket hos vissa väcker känslan av att ansträngning för att anpassa sig till det franska majoritetssamhället inte hjälper. Detta leder i sin tur till att beteenden eller attityder som anses vara problematiska istället upprätthålls. Resultatet blir isolering eller segregation som skapar idealiska förutsättningar för många muslimer att cementera de normer som kolliderar med den europeiska majoritetsbefolkningens uppfattningar. Därmed uppstår det forskarna kallar för *discriminatory equilibrium*, vilket förenklat skulle kunna kallas för ett diskriminerings jämviktsläge, som förhindrar framgångsrik integration av muslimer i Frankrike.

Orsakerna till det forskarna kallar för rationell misstänksamhet är i huvudsak kopplade till tre beteendemönster som är vanliga bland muslimer i Frankrike. Det ena är kopplat till många muslimers åsikt om religionens plats i offentligheten. Det andra till normer gällande jämställdhet mellan

Frankrike. Därtill förekommer en genomgående brist i språkkunskaper som består även i yngre generationer.

Boken tar vidare upp en studie från The Detroit Arab American Study (DAAS) som visar att språkbristen även gäller för många muslimer i USA. Hos den första generationen invandrare skiljer sig inte språkkunskaperna mellan kristna och muslimer nämnvärt åt. Men medan muslimer upprätthåller sin språkbrist i generationen därefter och fortsätter prioritera arabiska, förbättras språkfärdigheterna bland kristna. Sannolikt kan en sådan utveckling förklaras med att kristna ser större möjligheter till arbete och inkludering och därmed också uppfattar en ansträngning som meningsfull. Många muslimer däremot känner sig låsta i diskriminerings jämviktsläge och ser därför inte någon anledning till att ens anstränga sig, övertygade om att det

"Opinionsundersökningar visar att mellan 47 och 51 procent av befolkningen i olika länder ser islam som ett hot."

könen, medan det tredje har med språkfärdigheter att göra. Det stämmer att det finns undantag. Det stämmer att det inte gäller alla. Men det stämmer också att det gäller tillräckligt många för att det ska framträda tydligt i statistiken och utgöra ett problem.

Där finns exempel på en transportfirma och ett call center som har förlorat betydande delar av sin arbetskapacitet under Ramadan därför att en för stor del av personalen ville ha ledigt samtidigt. Ett annat exempel är muslimska män som på arbetsplatsen försöker tillrättavisa muslimska kvinnor angående deras klädsel och beteende. En av de studier som lyfts fram visar att 70 procent av Frankrikes muslimer i olika ålder och oberoende av kön påstår sig fasta under hela Ramadan. 75 procent kan inte tänka sig äta annat än halalslaktat kött. Även om en del av respondenterna ljuger och det kanske rör sig om inte mer än 50 procent i båda fallen, kan det innebära problem för anställningsbarheten. En europeisk arbetsmarknad som vilar på jämställdhet och sekulära principer kan inte förväntas ta hur mycket hänsyn som helst till att vissa människor inte kommer till jobbet eller förlorar stora delar av sin arbetsförmåga under en hel månad. Ännu mindre vill arbetsgivare ha trakasserier på religiös grund i lunchrummet. Även om det sistnämnda är ytterst ovanligt räcker en sådan incident för att rationell misstänksamhet ska bekräfta eller rationalisera en redan befintlig, irrationell aversion hos kristna i

ändå inte hjälper. Språkförbistringen leder dessutom till en starkare känsla av samhörighet med tidigare hemland än med det nya, i detta fall USA, vilket är ytterligare ett hinder för lyckad integration.

Samtidigt försöker en del muslimer frigöra sig från sådant som identifierar dem som muslimer för att slippa diskriminering. 51 procent av familjer med arabiska namn i Frankrike väljer att ge sina barn namn som i ett franskt sammanhang har en mer neutral klang. Vanligast är Adam eller Yanis för pojkar och Ines eller Sara för flickor.

Strategin har även varit vanlig bland judar i Sverige, som i vissa fall har givit sina barn namn de själva inte kan uttala.

Forskarna konstaterar således att ansvaret för misslyckad integration i Frankrike vilar både på kristna med rötter i Frankrike sedan generationer tillbaka och på invandrade muslimer.

Men de nöjer sig inte med att lyfta fram problemen, utan kommer också med konkreta lösningar. De påpekar betydelsen av att inse att irrationell aversion mot muslimer förekommer och att den har negativ effekt på integrationen. Därtill kommer förslag på konkreta åtgärder för att exempelvis motarbeta den statistiskt bevisade dis-

krimineringen på arbetsmarknaden.

Hård kritik får framför allt den multikulturella politiken. Underlaget för kritiken är Multiculturalism Policy Index (MPI), som följer den multikulturella utvecklingen i 22 europeiska länder. Indexet kontrollerar i vilken omfattning olika länder har implementerat en multikulturell politik avseende exempelvis hemspråksundervisning, representativitet på etnisk grund, finansiering av organisationer som är etniskt eller religiöst definierade eller åtgärder avsedda att gynna minoriteter som anses missgynnade. I de länder som har bedrivit mer assimilerande och mindre multikulturell politik har skillnaderna mellan muslimer och kristna minskat. Därmed reduceras både den irrationella aversionen och den rationella misstänksamheten, vilket å ena sidan följaktligen minskar känslan hos muslimer av att vara diskriminerade. Å andra sidan ökar det viljan till ansträngning avseende språkkunskaper och liknande. Det får i sin tur en direkt effekt på inkludering och arbetsmöjligheter, vilket bryter diskriminerings jämviktsläge.

Forskarna är dock tydliga med att fullständig assimilation inte är nödvändig eller ens önskvärd. Människors värderingar och uppfattningar på individnivå har inte någon större betydelse. Däremot måste immigranter ges en så fullständig information som möjligt om vad som förväntas av dem för att de ska kunna bli fullvärdiga medborgare. Språkinläring anses i sammanhanget vara mycket viktig och bör finansieras av staten. Informationen och förväntningarna bör dessutom på olika vis kopplas till medborgarskapet.

Bokens slutsats tydliggör att muslimer naturligtvis inte är sämre rustade än andra människor för att fungera i Europas kristna majoritetssamhällen. Men för att det ska bli möjligt måste diskriminerings jämvikt brytas. Det görs bäst genom att inrikta integrationen mer mot assimilation och i princip begrava det multikulturella projektet, inte minst därför att det cementerar skillnader som befäster ömsesidig separationsvilja och diskriminering. ✿

Eli Göndör

**WHY MUSLIM
INTEGRATION FAILS
IN CHRISTIAN-HERITAGE
SOCIETIES**

CLAIRE L. ADIDA,
DAVID D. LAITIN &
MARIE-ANNE VALFORT
Harvard University Press 2016

Jack Ma: räknade fel men fick rätt.

FOTO: VCG/GETTY IMAGES

Jack uppstickaren

KINA/EKONOMI

Då Jack Ma föddes 1964 var privat affärsverksamhet ett okänt begrepp i Kina. Staten stod för över 90 procent av landets produktion, och dessutom hade cirka 40 miljoner kineser just strukit med i historiens värsta svältkatastrof. Hela landet låg i ruiner. Bara 50 år senare stod Jack i centrum när bolaget Alibaba genomförde tidernas största börsnotering i New York. På vägen dit hade han konkurrerat ut jättar som eBay tack vare investeringar från giganter som Goldman Sachs och Yahoo.

Inte illa för någon som bara fick 1 av 120 möjliga poäng i matte på sitt första högskoleprov. Nekad inträde vid landets universitet sökte Jack elva olika jobb, men inte ens KFC ville veta av honom. Jacks enda egentliga färdighet som ung var engelska, och detta främst tack vare sin oblyga framtoning.

När Deng Xiaoping lanserade Kinas ekonomiska reformer i slutet av 1978 hade endast 728 utländska turister besökt Jacks hemstad Hangzhou samma år. Följande år översteg antalet 40 000. Jack började stiga upp klockan fem varje morgon och högläste engelska utanför ett av stadens hotell. De utlänningar som blev nyfikna kunde se fram emot en gratis rundtur med guide.

Språket gav Jack gott om utländska vänner samt möjligheten att besöka en av dessa utomlands. Efter sin resa till Austra-

lien 1985 förstod Jack vikten av att tänka själv. Från barnsben hade han blivit itutad att Kina var "det rikaste landet i hela världen". Väst gav mersmak och Jack bestämde sig för en karriär som engelsklärare och översättare.

Men det var resan till USA 1994 som förändrade Jacks liv på riktigt. Efter att för första gången ha kommit i kontakt med dator och internet, bestämde han sig genast för att sluta undervisa och istället starta ett internetföretag. Det fanns bara ett problem – internet hade ännu inte kommit till Kina. Visserligen fick landet sin första uppkoppling 1994, men först året därpå blev det alls möjligt att surfa i Hangzhou.

Inte undra på att Jack redan 1997 fick överge sitt försök att lista kinesiska tillverkare online med utländska inköpare som målgrupp. Han flyttade istället något motvilligt till Peking och började jobba för Kinas myndigheter, som redan från början hade en tveksam inställning till internet. De ville givetvis slå vakt om informationsmonopolet, men visste samtidigt att skälet till att Kina hade blivit invaderat av västmakterna var den teknologiska underlägsenheten. Av samma anledning hade Sovjetunionen just förlorat kalla kriget mot USA.

För att inte ånyo hamna på efterkälken genomförde Kina 1999 satsningar som fick landets internetanvändare att öka från bara två till sjutton miljoner året därpå. Utvecklingen sporrade Jack att agera. Han

sade upp sig och flyttade åter till Hangzhou för att grunda Alibaba.

Det var nu Duncan Clark, författare till boken *Alibaba*, träffade Jack för första gången. Clark minns att antalet medgrundare kunde räknas genom antalet tandborsar som fanns i badrummet i Jacks överfulla lägenhet. (De var arton till antalet, inklusive Jack själv och hans fru.) En första utmaning blev att skaka fram de 4 000 dollar som krävdes för att köpa loss domännamnet Alibaba.com från en man i Kanada. Det är anekdoter som denna som får boken att sticka ut. Clark, som bott i Kina sedan 1994, var rådgivare under Alibabas första år och har fått hjälp av företaget med sin research.

Flera gånger får vi läsa hur Jack gör en grej av att vara okonventionell. Stick i stäv med kinesisk skryttradition förringar han gärna sina akademiska erfarenheter och personliga kontakter. Han framhäver även gärna sin tekniska okunnighet och säger sig än idag inte förstå kodning eller teknologin bakom internet.

Bara själva idén att flytta från Peking till lilla Hangzhou var okonventionell. Men här kunde Alibaba anställa personal för så lite som 50 dollar i månaden – halva kostnaden jämfört med Peking och tio gånger billigare än i Silicon Valley. Företaget anställde heller inte toppstudenter, då Jack menar att dessa ofta "blir frustrerade" då de stöter på "problem i den verkliga världen". De som låg precis under toppen förväntades arbe-

ta hårdare, och ett tidigt krav på de anställda var att bo max tio minuter från kontoret. En personalchef menade att Alibabas anställda inte behöver erfarenhet, utan snarare "god hälsa och ett friskt hjärta".

I utbyte mot slit och lojalitet ger Alibaba sin personal respekt. Tvärt emot traditionell kinesisk företagskultur, där cheferna är kejsare som agerar utan hänsyn till sina utbytbara undersåtar, erbjuder Alibaba räntefria lån på hundratusentals kronor för att de anställda ska kunna gifta sig eller köpa bostad. Egna initiativ och konstruktiv kritik uppmuntras, liksom att erkänna och lära av sina misstag, allt fullständigt otänkbart i Kinas statliga jätteföretag.

Ambitionen med Alibaba.com var, återigen, att hjälpa tillverkare att nå ut till omvärlden. Många småentreprenörer hade inte råd att åka på mässor och fick förlita sig på myndigheter eller statliga handelsorganisationer. Jack ville ta bort mellanhanden och slog genom effektivitet ut en rad inhemska konkurrenter, varav den största faktiskt var ett pappersmagasin som publicerades i utlandet.

Alibaba var för utvecklat för att listas i USA och säkrade istället tidigt kapital från Goldman Sachs. Med sin säregna stil sade Jack i ett tal vid Harvard University 2000 att han inte har någon aning om Alibabas konkreta affärsidé, men han hade "ändå kunnat locka till sig investeringar från Goldman Sachs!"

Samma år sprack dotcom-bubblan och Nasdaq backade under två års tid. Det blev en tuff tid även för Alibaba. Trots en halv miljon användare var inkomsterna vid årets slut mindre än en miljon dollar. I företagets egen folklore var åren 2001–2002 så pass svåra att Jack övervägde att sluta för att börja undervisa igen. Istället reds stormen ut genom att man skar i utgifterna i syfte att bli "the last man standing".

Det var ju tydligt att det fanns en framtid – 2002 hade Kina 27 miljoner internetanvändare. Jacks karisma fungerade som marknadsföring då investerar började leta sig utanför Nasdaq. Japanska Softbank fortsatte pumpa in pengar och 2005 kom även en jättesumma från Yahoo. Det behövdes, då Alibabas nya plattform Taobao låg i fullt krig med eBay, som lockats till Kina av marknadens enorma potential.

Genom att uppmärksamma lokalanpassningens betydelse besegrade Alibaba den amerikanska jätten, som försökte implementera sin redan befintliga affärsmodell på den säregna kinesiska marknaden. Jack förstod vikten av att etablera förtroende mellan säljare och köpare med hjälp av dialog och poängsystem i ett Kina där kontrakt saknar betydelse och lagar sällan efterlevs. Han visste även att användare in i det sista skulle undvika även den minsta lilla avgift för såväl annonser som betalningsmetod.

När eBay 2006 tvingades lämna Kina med svansen mellan benen hade Taobao 30 miljoner användare. Tre år senare var antalet 170 miljoner och försäljningen hade ökat från 2 till 30 miljarder dollar. Alibaba påbörjade nu sin guldålder. 2007 växte Kinas ekonomi med 14 procent och den påföljande globala finanskrisen var snarast till nytta för företaget. Då exportmarknaden vek sig erbjöd Alibaba möjligheten att nå inhemska kunder.

Till investerares förtret sänktes dessutom avgifterna på Alibaba.com med 60 procent och löften gavs om att Taobao skulle vara avgiftsfritt i minst tre år till. Det lönade sig. Nöjda kunder stannade och efter finanskrisen uppgick Taobaos marknadsandel i Kina till 80 procent.

Jack anger "järntriangeln" som förklaring till Alibabas framgång. Grunden till denna består i själva näthandeln, som årligen genererar nästan 100 miljarder kronor i intäkter. Den andra delen utgörs av logistiken. Tack vare Kinas näthandel har över 8 000 privata budfirmor sett dagens ljus. De största växte fram i Jacks hemprovins och har hållit god kontakt med Alibaba, vilket garanterar snabb och billig leverans. Länk nummer tre är onlinebetalning och finans. Alipay är i dag världens i särklass största betaltjänst online, detta tack vare slopade

"Alibaba har helt enkelt lyckats genom att utnyttja ineffektiviteten inom Kinas statliga ekonomi."

avgifter och rigorösa säkerhetskontroller.

Alibaba har helt enkelt lyckats genom att utnyttja ineffektiviteten inom Kinas statliga ekonomi. I Kina finns inga etablerade varuhuskedjor och shopping har alltid förknippats med vanda. Vidare motsvarar landets statliga banker inte alls kundernas krav. Då Alibaba 2013 lanserade sitt späralternativ Yu'e Bao tog det därför bara tio månader innan 80 miljoner användare hade satt in 1 000 miljarder kronor och därmed gjort Yu'e Bao till världens fjärde största kapitalförvaltare.

Men som Clark påpekar i sin bok, har pressen på näringslivet ökat sedan Xi Jinping samma år blev president. Snart tilläts Yu'e Bao inte längre erbjuda mycket generösare villkor än statens korrupta bankmonopol. Liksom Jack 1999 delvis motiverade flytten till Hangzhou med att geografiskt befinna sig långt bort från myndigheterna, upprepar han ofta harrangen att man bör "vara kär i myndigheterna, men inte gifta sig med dem".

Citatmaskinen Jack sade även nyligen: "Under de senaste femton åren har Kina förändrats tack vare oss. Vi hoppas nu på att under

Huset som Jack byggde: Alibabas huvudkontor.

FOTO: ZHANG PENG/GETTY IMAGES

de kommande femton åren kunna förändra världen." Bland annat finns ambitionen att bli världens största underhållningsföretag – investeringar har gjorts i media och filmbolag och till och med i ett fotbollslag, även om det senare kom fram att Jack var onycter då han köpte klubben i fråga.

Dock verkar Alibaba inte suget på att förvärva något stort amerikanskt företag för att ta sig in på marknaden där. Snarare vill man underlätta för handel över gränserna, och särskild framgång har skördats på marknader som liknar den kinesiska. AliExpress, som kopplar samman kinesiska försäljare med utländska kunder,

skickade ett tag 300 000 paket om dagen till Brasilien och fick Rysslands posttjänst att kollapsa, varpå dess chef fick avgå.

Men höjdpunkten i sagan om Alibaba är givetvis börsintroduktionen i september 2014, då 12 procent av företaget såldes för 25 miljarder dollar. Händelsen torde ha inneburit viss ångest för Clark, som avslöjar att han år 2000 blev erbjuden att köpa aktier för en spottstyver. Idag skulle de ha varit värda flera hundra miljoner kronor.

Därmed sällar sig författaren till den stora skara aktörer som har underskattat Jack Ma. Enligt Clark har Jack i själva verket "gjort karriär på att vara underskattad". Det är föga överraskande att hans favoritfilm är *Forrest Gump*. Jack avgudar nämligen Tom Hanks rollfigur, eftersom "folk tror han är dum, men han vet vad han sysslar med". 🌸

Joje Olsson

ALIBABA
THE HOUSE THAT
JACK MA BUILT
DUNCAN CLARK
Ecco 2016

Det moderna Rumänien ...

FOTO: NURPHOTO/GETTY IMAGES

Offermentalitet

GEOPOLITIK

V arför skriva en geopolitisk bok om Rumänien? Landets geografi och historia är ju i det närmaste *terra incognita* både i Europa och globalt. Det krävs ett särskilt spårsinne för att finna det särpräglade och fascinerande med landet. Ett sådant spårsinne har den amerikanske journalisten och historikern Robert Kaplan, vars böcker och artiklar om internationell storpolitik fått en allt större läsekrets de senaste två decennierna – det är nu sexton år sedan han gav ut den clairvoyanta storsäljaren *The Coming of Anarchy*.

Första gången Kaplan besökte Rumänien var 1981. Landet var då utarmat, ödelagt och isolerat. Den kommunistiske diktatorn Ceausescus självständiga utrikespolitik var uppskattad i väst, men accepterades i Moskva bara för att den byggde på ett brutalt inrikes förtryck av allt ”borgerligt” – förmodligen det värsta förtrycket i hela Östeuropa. Bakom den påtvingade tystnaden och de pompösa stalinistiska fasaderna fann Kaplan en rik men tragisk historia som i hög grad formats av landets geografiska läge. Det bördiga slättområdet mellan Karpaterne och Svarta havet, som genomkorsas av Donau, har i århundraden varit plats för invaderande arméer från norr och söder. Här har strider stått mellan bysan-

tinska och osmanska härar, mellan habsburgska, ryska och turkiska styrkor och mellan nazistiska och sovjetiska intressen.

Området införlivades i Romarriket i början av 100-talet e.Kr. och var redan då påverkat av grekisk kultur. Under Rom latiniserades folket i regionen – ”rumänerna” – både språkligt och kulturellt. Denna västorientering förstärktes paradoxalt nog av först bysantinsk och sedan grekisk-ortodox kristendom, och den har löpt som en ytterst kraftfull underström genom områdets historia. I rumänsk historieskrivning har landet, med betydande rätt, framställts som en kämpande utpost mot såväl de osmanska muslimerna som den ryska expansionismen – ett samhälle på kanten av Central-europa eller, som bokens titel lyder, i skuggan av Europa. Kaplan jämför Rumänien med Georgien och Armenien – ”etniska nationer” som överlevt århundraden av invasioner och främmande förtryck utan att förlora sin särart.

Boken är emellertid inte främst historisk, snarare har den karaktären av en reseberättelse där Kaplan tar läsaren med till landets olika regioner, beskriver deras topografi, bebyggelse och lokala livsmönster. Det bakomliggande syftet är att söka fånga Rumäniens särart, det sätt på vilket geografien och historien har format landets utsatthet och

kommit till uttryck i dess materiella kultur och i rumänernas uppfattning om sitt förflutna, sin samtid och sina framtida hot – men också att besvara frågan vad rumänerna har gemensamt med övriga Central-europa. I den rumänska självsynen tycker sig Kaplan urskilja en frälsaren-på-korset-hållning, en föreställning om att det egna landet, gång efter annan i sin historia, har tvingats offra sig för det övriga Europa för att hålla de muslimska och rysk-slaviska attackerna stängna.

Det moderna Rumänien är ett resultat av Berlinkonferensen 1878. Landet blev då en suverän stat, fri från osmansk överhöghet. De följande decennierna fram till första världskriget genomgick Rumänien en snabb modernisering under den från Preussen inhämtade monarken Carlos I. Under första världskriget ockuperades landet av tyskar och österrikare efter att 1916 ha slutit upp på ententens sida. Frederna 1919–1920 gav Rumänien en tillfällig plats i solen bland Europas nationer – segrarmakterna överförde delar av Transsylvanien, Bessarabien och Bukovina från det kollapsade Österrike-Ungern till det nya Stor-Rumänien. Versaillesfreden – denna wilsonska olycka – blev emellertid också början till Rumäniens och hela Central-europas utdragna lidande. Samtidigt som rumänerna jublade över sin nyvunna stor-

het drog två av signatärmakterna, USA och Storbritannien, undan sitt stöd till fördraget. Som Kaplan påpekar återkom inte USA i Centraleuropa förrän 1944 – och då var det för sent. I realiteten utelämnade segrarmakterna nationer som Rumänien, Polen och Tjeckoslovakien – liksom Finland och de baltiska staterna – till de två nationer man fördömde och strävade efter att isolera, nämligen Tyskland och Sovjetunionen.

Innebörden av det maktvakuum som sålunda skapades i öst stod inte omedelbart klart för tidens ledare. Ändå borde de kanske ha kunnat ana följderna. Europeisk historia påminner i mycket om återkommande vulkanutbrott. Krigens och revolutionernas lavaströmmar, som exempelvis efter 1917–1918, stelnar gradvis och skapar sedan former som definierar hela epoker – till dess nya eruptioner inträffar och utraderar etablerade strukturer. Människors medvetande, det gäller inte minst de ledande aktörernas föreställningar, ligger oftast ett eller flera steg efter. Mellankrigstidens Europa var för sin samtid inte någon ”mörk kontinent”, i varje fall

”Inte bara Rumänien utan hela Central- och Nordösteuropa befinner sig nu i limbo, i osäkerhet inför vad som komma skall.”

inte 1920-talet. Tvärtom var det fyllt av magnifika konferenser och pakter. Nedrustning, pacifism och kollektiv säkerhet var 1920-talets dominerande tema. Men det var också den etniska nationalismen. Demokratin däremot, hade som Kaplan framhåller, svaga rötter i Centraleuropa – inte minst gällde detta Rumänien där såväl intelligentian som den breda bondebefolkningen präglades av nationalistisk populism och anti-semitism. Depressionen i början av 1930-talet drabbade Rumänien hårt och förstärkte de auktoritära politiska tendenserna.

När andra världskriget stod för dörren var scenen satt för de kommande årtiondenas tragiska utveckling. Rumänien kunde inte räkna med att stå utanför en uppgörelse mellan Hitler och Stalin. Efter en kort inre maktkamp i Bukarest grep general Antonescu rodret och anslöt 1940 Rumänien till Nazi-Tyskland – ett val som delvis betingades av Bukarests önskan att återfå det Bessarabien som Stalin annekterat 1939. Vid det tyska anfallet mot Sovjet ställde Antonescu mer än en halv miljon soldater till Hitlers förfogande. Som Kaplan visar i ett särskilt kapitel, gick de rumänska trupperna på order av Antonescu fram som en veritabel slaktmaskin mot den judiska befolkningen i norra Bukovina, Bessarabien/Moldavien och Dnestrien. Det

beräknas att cirka 300 000 judar mördades av rumänerna i dessa områden. Samtidigt vägrade Antonescu märkligt nog att utlämna det egentliga Rumäniens flera hundra tusen judar till Hitlertyskland och Förintelsen. Vilka orsakerna än kan ha varit till denna paradox, hade den i varje fall inget med humanism att göra. Som Kaplan visar var Antonescu en övertygad antisemit och ytterst brutal, både i sin krigsföring och i sin regeringsutövning. Det tyska nederlaget vid Stalingrad och landstigningen i Normandie fick Bukarest att byta linje. Antonescu avsattes, Rumänien anslöt sig till de allierade, i realiteten till Röda armén och deltog med flera hundra tusen nyutskrivna soldater i slutstriderna mot Hitler.

Vid krigsslutet ockuperade ryssarna på nytt Rumänien – det var elfte gången på cirka 200 år. De följande fyra decenniernas socialistiska folkdemokrati blev, enligt Kaplan, de kanske mest materiellt och andligt ödeläggande i landets långa historia. Just av denna anledning skapade befrielsen 1989 enorma förväntningar. Några av dessa har faktiskt infriats. Inträdet i Nato (2004) och anslutningen till

EU (2007) har stärkt demokratin, liksom rättssystemet och kampen mot korruption. Det stora bakslaget kom 2014 när den lagliga regimen i Kiev störtades och Ryssland invaderade Krim och östra Ukraina. I ett slag kastades Rumänien tillbaka till ett läge som i flera avseenden påminner om perioder i dess tidigare historia. Nationens framtid som självständig och fri stat ligger åter i vågskålen. Utgången beror främst på vad som sker med Ukraina.

Som Kaplan understryker är landet en central del av rysk historia och identitet – att Moskva skulle ge upp och acceptera Ukrainas inträde i EU och Nato är uteslutet. Kaplan återger ett samtal med några av den rumänske presidentens ledande säkerhetsexperten, vilka menar att landet är tillbaka i rollen som ett västligt frontland mot öst. En viktig skillnad är givetvis medlemskapet i Nato, men samma experter uppfattar inte att medlemskapet utgör något skydd mot Rysslands nya subversiva strategi. Artikel fem i Nato-fördraget kan åberopas vid en direkt militär invasion, men knappast mot nättackter,

... är ett resultat av Berlinkonferensen 1878.

FOTO: GETTY IMAGES

sabotage, finansiering av extremgrupper och infiltration av ”gröna gubbar”, som på Krim. Den senare metoden är för närvarande inte aktuell i Rumänien, men inget utesluter, enligt rådgivarna, att den kan bli aktuell i Moldavien, som ju gränsar till den Moskvadominerade enklaven Dnistrin.

Den säkerhetsordning som byggdes i Europa efter det kalla kriget har brutit samman genom främst Putins agerande, men det har också västmakternas övergripande föreställning att Ryssland med de avtal som då ingicks var oåterkalleligt tillbakahållet (*contained*). Inte bara Rumänien utan hela Central- och Nordösteuropa befinner sig nu i limbo, i osäkerhet och spänning inför vad som komma skall. Skulle Donald Trump erövrta Vita huset, utesluter inget en uppgörelse mellan Washington och Moskva över huvudet på europeerna – ett avtal som likt ”Peace in our time” i München 1938 mellan London och Berlin åter lämnar Centraleuropa att ensamt försvara sin frihet.

Robert Kaplan har en osedvanlig förmåga att söka upp potentiella konfliktkärnor och fånga in de bakomliggande geografiska och historiska förhållanden som kanske blir synliga för en bredare allmänhet först när kriserna bryter ut. *In Europe's Shadow* är en sådan bok, men brokigare och mer svåröverskådlig än tidigare böcker. Men bokläsning är inte som att glo in i mobiler, appar eller paddor – tjusningen är att den kräver ansträngning och uthållighet och just därför ger en djupare tillfredsställelse. ✨

Lennart Berntson

IN EUROPE'S SHADOW
TWO COLD WARS AND A
THIRTY-YEAR JOURNEY
THROUGH ROMANIA
AND BEYOND
ROBERT KAPLAN
Random House 2016.

Religionen har inte alltid...

FOTO: GETTY IMAGES

Dygder i samklang

IDÉHISTORIA

Bronislaw Malinowski hade ett ideal. Den polsk-brittiske antropologen tänkte först samla iakttagelser på fältet och därefter redogöra för dem objektivt och förutsättningslöst. Men det slutade med att han blev sittande i förtvivlan med en ohanterlig hög av fakta.

I sin klassiska bok *Vad är historia?* från år 1961 suckar E H Carr över denna syn på forskning. Den som tror att historieskrivning handlar om att slå fast så många fakta som möjligt går en dyster framtid till mötes: "Var och en som ger efter för denna idé kommer antingen att bli tvungen att sluta med historisk forskning och övergå till att samla frimärken eller någon annan form av antikviteter, eller också hamna på därhus."

Malinowski fick börja om. Han gick igenom sitt material igen, men denna gång med en idé om sammanhanget – en tråd att trå upp iakttagelserna på.

Tillvaron är rörig, men människan behöver ordning för att kunna förstå den. Det är svårt att avgöra om man hittar strukturerna i tillvaron eller om man själv skapar dem och lägger dem på materialet. Men oavsett om vi berättar vårt livs historia eller studerar det Romerska rikets fall, behöver vi ha en idé om helheten. Vi måste finna den underliggande berättelsen, så att enskildheterna blir delar av ett förlopp.

Inte bara forskare utan även lärare är väl medvetna om detta. Undervisning handlar inte om att förmedla rena fakta, utan om att visa hur enskilda händelser skapar sammanhållande skeenden. Man

berättar stora och små berättelser.

Utmaningen för såväl forskare som lärare idag är att en stor, sammanhållande berättelse saknas. Sedan slutet av 1900-talet har den moderna berättelsen om framsteg och upplysning plockats sönder. Ibland lastas postmodernismen för detta, men skälet till att den moderna berättelsen övergavs var att den underminerades av ny forskning. Den postmoderna relativismen var en konsekvens av oförmågan att formulera en ny berättelse när den gamla fallit.

Den australiensiske vetenskapshistorikern Peter Harrisons bok *The Territories of Science and Religion* är en uppgörelse med en seglivad aspekt av den moderna framstegsberättelsen. Det gäller idén om att historien har präglats av en konflikt mellan vetenskap och religion, fram till den tidpunkt då vetenskapen ersatte religionen i det sekulära västerlandet. Harrison är en av de främsta inom fältet, och boken bygger på de prestigefyllda Gifford-föreläsningarna, som han höll 2011 vid Edinburghs universitet.

En tidig förespråkare för denna berättelse var den franske 1800-talsfilosofen Auguste Comte. Han menade att alla kulturer genomgick tre stadier: först det teologiska, sedan det metafysiska och slutligen det positivistiska eller vetenskapliga. Enligt Comte ersatte vetenskapen alltså religiösa föregångare. Karl Popper beskrev i samma anda historien som en konflikt mellan religionen och "den vetenskapliga traditionen". Den senare föddes i det gamla Grekland, led ett tidigt nederlag under "den segrande och intoleranta kristendomen" och försvann, tills den

återupplivades under renässansen och segrade i och med Newton.

Harrison menar emellertid att det inte går att tala om en historisk konflikt mellan vetenskap och religion, eftersom begreppen inte existerade med den betydelse de har idag före moderniteten. Att påstå att de låg i luven på varandra vore därför som att säga att USA och Mexiko krigade på 1400-talet. Det kan de inte ha gjort eftersom länderna inte fanns då.

Orden i sig är emellertid inte nya, utan både *religio* och *scientia* har använts i årtusenden. Men de har haft andra betydelser. Harrison skriver begreppshistoria och diskuterar noggrant och metodiskt dessa termers vindlande färd genom historien.

Religion och vetenskap uppfattas idag som två olika kunskapsfält. En religion består av dogmer och läror sprungna ur heliga skrifter och traditioner, medan vetenskap är ackumulerad kunskap insamlad genom vetenskaplig metod. Dessa kommer i konflikt med varandra dels på grund av de olika metoder de använder sig av – ingen har lyckats verifiera Guds existens i ett laboratorium – dels för att kunskapsbitarna i de två fälten ibland anses kollidera.

Men i äldre tid var *religio* istället en inre hållning, en dygd – den bästa svenska översättningen är "fromhet". Den senantike teologen Augustinus menade att sann religion har funnits genom hela historien – det vill säga långt före kristendomen – eftersom människor alltid tillbett Gud. Ceremonierna har varierat, liksom trosföreställningarna, men om människor i sin tillbedjan riktar sig mot Gud är deras religion sann, skriver Augustinus. Efter-

som *religio* handlade om en inre hållning, snarare än ett system av trossatser, kunde människor också tillhöra den Katolska kyrkan och ändå ha fel religion.

På samma sätt var *scientia* en intellektuell dygd snarare än en samling av kunskap. Den som tillägnat sig *scientia* hade förmågan att dra logiska slutsatser ur generella premisser – tänk på munken William av Baskerville i Umberto Ecos roman *Rosens namn*.

Både *religio* och *scientia* var alltså personliga kvaliteter som i och med moderniteten förvandlades till objektiva fält för lagda utanför personen.

Men visst gjorde väl redan de gamla grekerna skillnad på studiet av naturen och spekulationer om gudarna? Aristoteles talar ju om *physis* som ett särskilt fält, skilt från metafysik och teologi. Harrissons diskussion kring sambandet mellan dessa olika fält (kapitel 2 och 3) utgör bokens höjdpunkt.

I den moderna framstegsberättelsen identifieras gärna filosofen Thales (500-talet f.Kr.) som en förelöpare till modern vetenskap. Hans rationella sökande efter grundläggande principer, och inte minst hans förkastande av övernaturliga förklaringsmodeller, avslöjar, har det sagts, ett upplyst intellekt i det förmoderna mörkret.

Men inte ens hos Thales kan man helt skilja studiet av naturen från de högre vetenskaperna, metafysik och teologi. "Alla ting är fulla av gudar", som han själv säger.

Physis översätts bäst med naturfilosofi och var en filosofisk reflektion över naturen och kosmos. Den grundläggande fråga som naturfilosofin sökte svar på var den fråga som all grekisk filosofi djupast sett handlade om, nämligen vad är ett gott liv? Idag är filosofi ofta epistemologi – diskussioner kring vad som kan räknas som rimliga argument och slutsatser. Men under anti-

"Är det självklart att det samhälle som har de mest avancerade mobiltelefonerna är det mest utvecklade?"

ken var filosofin, som Pierre Hadot formulerat det, ett sätt att leva. Stoikerna hade sin livsfilosofi, epikuréerna sin, och kristendomen skulle så småningom presentera sin.

Vad filosoferna sökte i naturen var därför inte bara mekaniska orsakssamband, utan bortom detta den moraliska ordning som man menade genomsyade kosmos. Denna moraliska ordning skulle människan sedan imitera. Det goda livet var ett liv som var både sant och naturligt.

Det bör kanske tilläggas att detta var före Rousseau och dennes romantiska idéer om naturligt goda barn och naturfolk. Grekerna betraktade det naturliga som något man måste fostra fram. Det fanns alltså ingen konflikt mellan natur och kultur, utan kultur innebar en fostran av det naturliga i människan. Filosoferna nöjde sig inte med att finna den sanning som genomsyade kosmos – inklusive människan – utan skapade också gemenskaper där detta goda kunde odlas, genom övning, askes, samtal och meditation över naturen.

Ett redskap för denna kultivering var katekeserna. Filosofen Epikuros tog fram en kort summering av sina filosofiska grundsatser som lärjungarna skulle memorera och repetera. Detta var en mental övning som skulle hjälpa dem att leva i enlighet med den sanna filosofin. Läran var alltså inte målet, utan ett medel för det högre målet – det goda livet.

Samma sak i den tidiga kyrkan. Läran var en hjälp för de troende att leva ett gott och sant liv. Ett liv präglad av den sanna religionen, det vill säga riktat mot Gud. Därför kan Augustinus säga saker som att den rätta tron är det första (inte det sista) steget på vägen mot det goda livet, eller att den som lever i fullkomlig kärlek egent-

ligen inte behöver Bibeln. Målet var det goda livet, och den sanna läran ett medel för detta mål. Jesus var inte bara en lärare vars undervisning man skulle memorera, utan framför allt ett exempel att efterfölja.

Men i moderna läroböcker presenteras kristendomen, i linje med vår förståelse av religionsbegreppet, som ett antal lärosatser – treenighet, inkarnation och så vidare. Detta återspeglar den förändring av religionsbegreppet som inleddes då 1500-talets reformationer splittrade kyrkan i väst i ett antal så kallade konfessioner: luthersk, reformert och katolsk. Dessa definierade sig mot varandra genom bekännelseskrifter, det vill säga olika utläggningar av läran. Nu blir uttrycket "den sanna religionen" synonymt med "den rätta läran". Luther betonade ju också att det var tron – den korrekta, givetvis – som frälste, inte gärningarna.

När västerlänningar sedan börjar resa på allvar tycker de sig finna andra "religioner", som de kategoriserar på samma sätt. Ur lokala livsmönster, där kulturen står i centrum och religiösa övertygelser är en självklar del av såväl politiken som det sociala kttet, abstraheras "religioner", definierade i första hand som olika lärosystem. Hinduismen och buddhismen är, som ofta konstaterats, den här typen av moderna konstruktioner.

Begreppet *scientia* genomgår en liknande utveckling, om än något senare. Naturfilosofin och förståelsen av *scientia* som förmåga till logiskt tänkande ersätts av vetenskap som ackumulerad kunskap insamlad genom vetenskaplig metod. Naturen är inte mystik utan mekaniserad, och det som en gång var inre förläggs nu utanför människan – något som för övrigt möjliggörs rent tekniskt genom boktryckarkonsten. Utveckling står nu inte längre för tillväxt i dygd, utan för den materiella förbättringen av samhället.

Inte för att någon av oss vill byta bort penicillinet, men denna ensidigt tekniska syn på utveckling är ändå värd att fundera kring. Är det självklart att det samhälle som har de mest avancerade mobiltelefonerna är det mest utvecklade världen har skådat – eller finns det fler variabler att ta hänsyn till? Spelar det någon roll för vår värdering av en kultur om det främsta kulturella intaget är klipp med söta katter och att levande konversationer människor emellan – som sociologen Sherry Turkle har konstaterat – är en utrotningshotad konst?

Men framför allt, måste vi välja mellan penicillinet och en uppskattning av människans inre utveckling? När den nya

>>

... stått i konflikt med vetenskapen.

FOTO: ISTOCKPHOTO

synen på vetenskap växte fram gjorde utövarna allt för att knyta den till religionen. Experiment och metodiska studier av naturen var bra, sa man, för de uppenbarade Skaparens genialitet. Carl von Linné tyckte sig se Gud på ryggen under sina vandringar i skogen och Isaac Newton fuskade i kabbala. Först i slutet av 1800-talet, långt efter det att den vetenskapliga revolutionen hade inletts, lanserades idén att vetenskapen var en strikt agnostisk, ja till och med ateistisk, verksamhet.

Harrison vill inte göra sig av med de moderna kategorierna religion och vetenskap, men han visar hur de har formats av historiska omständigheter och fått ideologiska övertoner. Genom sin nyanserade och noggranna analys av begreppen vetenskap och religion bidrar han till att underminera den förenklade moderna framstegsberättelsen. Det finns ingen nödvändig, naturgiven konflikt mellan vetenskap och religion. Historien kan inte konstrueras som en oundviklig marsch från det ena till det andra.

Men hamnar vi därmed i fragmentiserad relativism, redo för dårhuset – eller framträder någon ny berättelse istället? I Harrisons bok blir det moderna väst en specifik kultur snarare än förkroppsligandet av ett överhistoriskt, neutralt och rationellt mål som alla kulturer innerst inne strävar mot. Väst har formats av omständigheter, tillfälligheter och ideologiska vägval. En del har varit bra, andra problematiska.

Det finns inga naturgivna samband mellan sekularism å ena sidan och vetenskap, demokrati och mänskliga rättigheter å den andra. Väst är med andra ord inte en religion i ordets moderna mening – ett lärosystem med ett antal dogmer att förkasta eller omfamna. Väst är en kultur. Det finns en särskild identitet, men samtidigt en mängd variationer. Identiteten är specifik men samtidigt

formbar och i ständig förändring. Väst är en hållning eller, som grekerna skulle säga, ett sätt att leva. ✱

Joel Halldorf

THE TERRITORIES OF SCIENCE AND RELIGION
PETER HARRISON
The University of Chicago Press 2015

Modern rättvisa: Hermann Göring i Nürnberg.

FOTO: GALERIE BILDERWELT/GETTY IMAGES

JURIDIK/HISTORIA

Berättelserna om 1900-talets fasansfulla historia fyller hyllmeter. I bok efter bok används seklets skräckabinett för att belysa elände och förödelse, lidande och mördande, förintelse och utrotning. Och gång på gång pekas på vad ett totalitärt tänkande och en populistisk retorik leder till.

Philippe Sands nya bok *East West Street* är bara en i raden, men den ligger inte i genrens huvudfåra. Sands är människo-rättsadvokat med många års erfarenheter av internationella rättsfall. Referensramen är juristens och inte historikerns. Ett antal böcker och artiklar i internationella tidningar och tidskrifter vittnar dock om bred kompetens.

Sporren till hans nu aktuella bok är en föreläsning i ukrainska Lviv, tidigare Lemberg. Under förberedelserna upptäcker Sands personliga band till staden. Morfadern Leo Buchholz är född och uppväxt i trakten men flyr som vuxen först till Wien, där det är ett handikapp att vara "Ostjude", och senare vidare till Paris. Likt en detektiv följer författaren ledtrådar, ett urblekt foto eller en adress på en papperslapp, men förmår endast rekonstruera fragment av levnadsödet. Frågorna hopar sig och blir omöjliga att besvara. Själv höll morfadern tyst om sitt förflutna, vilket knappast berodde på glömska. Som en av de få överlevande i sin familj valde han aktivt att inte minnas pogromer och Förintelsen.

Morfadern fungerar som en personlig ingång till historien. Även Hans Frank samt ytterligare några personer i händelsernas utkant finns med i rollistan.

Frank är ståthållare i det av Nazityskland ockuperade Polen och därmed ansvarig för terror och förföljelsen av judar även i Lemberg. Efter kriget döms han av den internationella militärtribunalen i Nürnberg till döden.

Huvudrollerna innehåller emellertid av de två juristerna Raphaël Lemkin och Hersch Lauterpacht, båda med anknytning till Lemberg. Lemkin är upphovsman till begreppet *genocid* eller folkmord och Lauterpacht till begreppet *crime against humanity*, det vill säga brott mot mänskligheten. Idag är det självklart att stater eller rättare sagt dess ledare ska ställas till ansvar för sina illdåd, men sett i backspegeln framstår de två som klarsyn-ta pionjärer.

Båda föds i östra Europa när 1800-talet är på väg in i 1900-talet. Lauterpacht växer upp i Lemberg, läser juridik på universitetet och fortsätter studierna i Wien för att senare bosätta sig i London. Lemkin studerar samma ämne vid samma universitet och för samma professor, men de två möts aldrig. Därefter arbetar han som advokat i Warszawa och flyr 1939 till USA, bland annat via Sverige.

Lemberg vid foten av Karpaterna i östra utkanten av det habsburgska väldet utgör en gemensam nämnare som även inkluderar morfadern och därmed författaren själv. Staden är en sinnebild för 1900-talets kosmopolitiska och turbulenta europeiska historia, vilket dess många namn- och nationalitetsbyten under perioden 1914–1944 vittnar om. Efter att ha tillhört det österrikiska-ungerska riket hamnar Lemberg i ryska händer. Sedan tillbaka till Österrike och inkorporeras därefter en kort tid i västra Ukraina.

Under mellankrigstiden är staden polsk och heter Lwów men efter andra världskrigets utbrott blir den sovjetisk och namnet ändras till Lvov. Ett par år senare ockuperas den av Nazityskland och återfår namnet Lemberg. Med Sovjetunionens seger tåg i krigets slutskede införlivas staden med Ukraina och blir Lviv.

Trots namnbyten och skiftande nationell färg är det samma stad. Krig och etniska utrensningar förändrar dock dess multikulturella och flerspråkiga egenart genom åren. Konflikterna är synliga i vardagen och handlar om politik och religion. Staden formas av maktthavares nationalistiska och imperialistiska ambitioner. Samtidigt kommer den judiska kulturen i kläm mellan katolska och rysk ortodoxa traditioner. Vid andra världskrigets början bor omkring 100.000 judar i staden och utgör mer än en fjärdedel av invånarna. Endast ett fåtal överlever emellertid det nazistiska förintelsemaskineriet.

Lemkin och Lauterpacht utvecklar sina tankar om internationell rätt parallellt och oberoende av varandra, men rotsystemet och referensramarna är likartade. Det är inte bara Lemberg som utgör tangeringspunkt. De är båda judar, växer upp med berättelser om rasistiska pöbeluppror och erfar själva redan vid unga år xenofobi. Samtidigt utvecklar de två juristerna en likartad optimistisk syn på möjligheten att med lagens hjälp skapa ett bättre sam-

”För att bevisa att det handlar om folkmord måste man kunna visa att mordandet är motiverat av intentionen att förinta en grupp.”

hälle. De pekar på framtiden, men går skilda vägar i fråga om det mest effektiva sättet att nå målet.

För Lauterpacht är systematiskt dömande av individer ett brott mot mänskligheten. Lemkin riktar istället fokus på *genocid*, mordandet av många med intentionerna att förinta gruppen. Ordet är en kombination av grekiska *genos* (stam eller ras) och latinska *cide* (dödande och mord) och syftar på illgärningar riktade mot medlemmar i en nationell, etnisk eller religiös grupp.

Lauterpacht utgår från individens rättigheter och accepterar aldrig riktig tanken på folkmord. Lemkin resonerar istället kring gruppens rättigheter och fruktar att de två olika synsätten motverkar varandra. Sands å sin sida aktualiserar frågan huruvida det har betydelse om lagen försöker skydda dig som individ eller som tillhörande en grupp.

Vi får egentligen inget konkret svar.

Lemberg/Lwów/Lvov/Lviv: formad av krig och utrensningar.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Däremot konstaterar han att begreppet genocid är problematiskt. För att bevisa att det handlar om folkmord måste man kunna visa att mordandet är motiverat av intentionen att förinta en grupp. En sådan bevisföring är notoriskt besvärlig eftersom de skyldiga försöker utreda eventuella spår. När det gäller brott mot mänskligheten behöver en sådan intention inte beläggas.

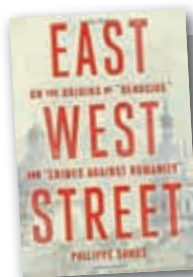
Rättegångarna i Nürnberg efter andra världskrigets slut, där nazisterna ställs till ansvar för sina illdåd, innebär ett viktigt steg i etableringen av ett modernt tänkande om internationell rättvisa. De öppnar

president Slobodan Milosevic anklagas för brott mot mänskligheten i Kosovo. Några år senare, när han lämnat sin post, åtalas han tillika för folkmord i Bosnien. Sudans president Omar al-Bashir anklagas för folkmord och Liberias president Charles Taylor döms till femtio års fängelse för brott mot mänskligheten.

Historiens linje är krokig, sällan rät. Men de senaste decennierna vittnar om att Lauterpachts och Lemkins idéer har fått internationellt genomslag och gjort livet besvärligare för diktatorer och despoter. Med juridikens hjälp sätter de ord på sin tids illdåd, och nyord vittnar om vad som tagit sig in i vardagen och följs av nya tankar och idéer. De två juristerna synliggör inte bara ett mönster i 1900-talets traumatiska historia, utan utarbetar också regelverk för att förhindra upprepning, ett regelverk som vi i dag använder för att värna mänskliga rättigheter. Deras tankar överskrider sin tid och sitt sammanhang.

Samtidigt illustrerar Lauterpachts och Lemkins egna livsöden att upplevelser i tidig ålder sätter avtryck och medvetet och omedvetet styr liv och gärningar. Det förflutna dröjer sig otvivelaktigt kvar i nuet. Även Sands själv spår existentiella länkar till det förgångna och börjar fundera över varför han som jude valt en yrkesbana som anknyter till den egna familjens historia. ✨

Kim Salomon

**EAST WEST STREET
ON THE ORIGINS OF
GENOCIDE AND CRIMES
AGAINST HUMANITY**
PHILIPPE SANDS
Weidenfeld & Nicolson 2016

Från baren till komposten

”DET KAN OCKSÅ VARA något man använder i princip varje dag, för att ha en inomhuspool, en utomhuspool, en trädgårdsmästare, en restaurangkok och så vidare.”

Citatet är från en riksdagsdebatt från den 9 december förra året. Och beskrivningen av denna tillvaro bland bassänger och kokar levereras av vänsterpartisten Håkan Svenneling.

Vad är det då han talar om, den gode Svenneling? Har han läst för mycket Jackie Collins? Träffat partivänner före 1989? Vad är detta ”det” som denna ”man” använder ”i princip varje dag” för detta liv i överflöd? Monopolvinsterna? Den ärvda miljardförmögenheten? Överskottet från de multinationella företagens utsugning av tredje världen?

Nej, svaret är avdraget för hushållsnära tjänster.

Ur denna världsbild drar sedan Svenneling slutsatsen att skattemedel inte ska användas till att städa en namngiven centerpartists toalett. Vilken centerpartisten enligt egen och i riksdagen noggrant protokollförd försäkran städar själv.

DET FINNS FÅ OMRÅDEN där rättvisepatoset får vibrera så okontrollerat som här. Vad som i grunden handlat om att komma till rätta med åttio- nittiprocentiga skatteklir har beskrivits på ett sätt som skulle göra Charles Dickens avundsjuk.

Svennelings partikamrat Jonas Sjöstedts beskrivning av rut-avdraget från 2012 är möjligen något mer försiktig, men han är inne på samma spår:

”Det blir pensionären i Malmberget och undersköterskan i Åstorp som får betala för att många av Sveriges rikaste ska få subventionerad poolrengöring, putsning av matsilver eller bartender.”

Denna bild av den av sitt gnistrande bordssilver omgivna, poolbadande och lätt salongsberusade överklassen har länge varit en bärande del i kritiken mot rut-systemet. Beskattas inte tjänstesektorn tillräckligt hårt så kommer samhället att förflyckas till ett slags skattesubventionerat feodalvälde med ett framväxande poolproletariat.

JUST FRÅGAN OM rengöring av pooler, och då i synnerhet inomhuspooler, har också ägnats betydande parlamentarisk energi. Moderaterna – som ju åtminstone förr i tiden förväntades ha koll på sådant här – har bland annat förklarat för finansministern att det inte finns särskilt många inomhuspooler. I alla fall inte i Vetlandatrakten, där interpellanten bedömer sig ha bäst information.

Av en längre interpellationsdebatt mellan flera moderata riksdagsledamöter och en finans-

minister uppbackad av partikamrater, framgår att det inte ens verkar finnas någon samlad statistik över hur många inomhuspoolrengöringar som hittills berättigat till rut-avdrag. Däremot visar finansministern stor öppenhet när det gäller frågan vem som först började tala inomhuspooler i svensk inrikespolitik.

”Jag tror att vi ska ge en statsvetare i uppdrag att fråga om det var moderater eller socialdemokrater som först började ta upp just frågan om rengöring av inomhuspooler eller om det kanske var någon annan.”

Området är inte helt ointressant. Ordet ”inomhuspool” förekommer i 41 riksdagsdokument sedan 2001. Hela 25 av dessa är från förra riksdagsåret. Det ska jämföras med ordet ”marknadsekonomi”, som återkom i 85 dokument under samma period. Det är förvisso ett relativt grovt mått, men i den här takten kommer landets inomhuspooler inom några år att ges större parlamentariskt utrymme än vårt ekonomiska system.

Parallellt med attacken på inomhuspoolrengöringen har regeringen utvidgat rut-avdraget till andra tjänster. För om det finns det som är dåligt, så finns det även sådant som anses vara bra. Bland annat kan man numer få hjälp med kom-

postering. Man kan inte längre få avdrag för att någon blandar drinkar, men däremot kan man dra av för att någon blandar äggskal och höstlöv. Kanske ett tidens tecken.

DET ÄR FORTFARANDE okej med barnpassning, men man vill så långt som möjligt undvika situationer där barnet riskerar att lära sig något av barnvakten. Tio procent av barnvaktstiden får ägnas åt läxläsning. Mer än så är inte avdragsgillt. Det finns naturligen även andra överväganden, men ur ett skatteperspektiv är det bättre att barnvakten instruerar barnen i hur man anlägger mindre skogsbränder än att man tragglar Hallands floder eller tyska verb.

Skattemyndigheten redogör på sin hemsida för ett antal andra ”vanliga frågor” i ärendet. Bland dessa märks: ”Ger även vedstapling rätt till rut-avdrag?”

Svaret är ja.

Att ha barnpassning som till 90 procent ägnas åt att lära kommande generation att kompostera och stapla ved är därmed helt i sin skattetekniska och rättvisa ordning.

Med de dominerande politiska ambitionerna i Sverige 2016 kan det vara en bra investering i den uppväxande generationens framtid.

Fredrik Johansson